

122 שנה לתל אביב של מעלה

יעקב שלמה לוי

בעוד תל אביב חוגגת מאה שנה, כביכול, לייסודה – מתנוססות לתפארה הוכחות ברורות לכך שלא מיניה ולא מקצתיה. אלו אינן נמצאות במוזיאונים ולא בכתבי יד עתיקים, לא בחפירות ארכיאולוגיות ולא במעבדות זיהוי. בשורות שורות של בתי כורכר, חימר, וגם מלט – על אדמת כורכר חופית, ניצבות להן ההוכחות, בניות לתלפיות. מוקפים בכעין טבעת של גורדי שחקים תל אביביים ופרוייקטים עתירי ממון ובטון שוכנות להן שקטות וביישניות שכונותיה הקדמוניות של העיר הגדולה. ה"אלטשטאט", העיר העתיקה של תל אביב. היישוב שהוקם כ"ד שנים קודם

לשכונת "אחוזת בית" שהוקמה לפני מאה שנה ושעם גמר בנייתה היתה לשכונת "תל אביב" אשר ביפו. לא יאומן אך במעבר של רחוק או שניים יוצא אתה באחת את העיר הגדולה, הסואנת, העשנה והמפויחת ועובר לעולם אחר. שקט, רוגע, קדום. במו ידיך יכול אתה למשש את העבר, לגעת באבני הכורכר. אין שלט המזהיר על איסור נגיעה במוצגים שברובם מיושבים. אבל גם אין כל הבטחה לכך שהקירות לא יתפוררו לך בידיים... מהלך אתה בתוככי הציר, נושם את העתיקות, את העבר, וגם מזיל דמעה על בתי כנסת למכביר שהיו בשכונות הללו. רובם נעזבו מאין דורש ומבקש. חלקם למרבה הכאב אף נהרס בידי אישי נדל"ן המוכנים לקבור את העבר למען ההווה ואינם חושבים על העתיד.

100 שנה לתל אביב? תלוי את מי שואלים. העירייה טוענת שכן. המדינה גם כן. רחוב תרס"ט אף נקרא על שם שנת ייסודה של השכונה. אבל השכונות שקדמו לה טוענות שלא. מאה שנה? מה פתאום?! כשהוקמה תל אביב, הוקמה כשכונה יפואית יהודית נוספת על השכונות שכבר קמו בה. הקמתה היתה שלב בתהליך ממושך שהחל בתרמ"ה. כשנתנתקו השכונות מיפו הערבית והיו לעיר יהודית בפני עצמה היה זה בתרפ"א. על מה החגיגה אם כן? לכל היותר היוותה הקמת השכונה קרש קפיצה משמעותי בדרך להתפתחותה של עיר שיש בה ממש.

משך שנים טיפחו את אגדת 'תל אביב – העיר שקמה מתוך החולות', משל על מדבר שממה קמה העיר ולא בסמיכות לכמה וכמה שכונות נוספות. סיפרו על 'עיר בלי היסטוריה' בזמן שהתפתחותה של יפו היהודית היתה. כנראה היה מי שנהנה מהסיפור. לאלו ששלטו בתקשורת ובשכתוב ההיסטוריה נחמד היה

יותר עם שכונת תל אביב שקמה בידי יהודים פורקי עול ברובם, מאשר עם "נווה צדק" ו"נווה שלום" שהוקמו בידי יהודים שרובם היו מדקדקים במצוות ולכל הפחות קרובים לכך. היום נעשה הדבר פופולרי. כותבים על 'השכונות שקדמו לתל אביב'. מאי משמע קדמו? הלא אם כן נבנתה תל אביב העיר יותר משני עשורים קודם? לכותבי הרשומות הפתרוני, שאינם קשים לניחוש. הבה ונפליג אל העבר תוך הצצה אל ההווה, נצא אל דפי ספרי הזכרונות ואל סמטאותיה של תל אביב העתיקה.

פרק ראשון

במרחק שניים שלוש רחובות מערבה ממגדל שלום המתנשא, מי שבמשך שנים היה סמלה של תל אביב, מתנמנם לו רחוב פינס המתמשך מדרך יפו-אילת ומשתפל והולך ימה. לא הרחק מן המגדל הניצב במקום בו קמה שכונת "אחוזת בית", יוצאים מפינס שני רחובות קטנים: רחוב שמעון רוקח ורחוב שטיין. כאן מתחיל הסיפור האמיתי. למען הדיוק – הוא מתחיל עוד קודם, ביפו הצפופה וההומיה.

אלה תולדות יפו הראשונים...

הקהילה היהודית של יפו לפני כמאה וחמישים שנה, קטנה היתה. יפו היתה כמעט העיר היחידה בארץ ישראל שגרו בה יהודים ושלא נמנתה על "ארצות החיים". הוי אומר, לא היתה עיר קדושה כירושלים, צפת, חברון וטבריה. לא יפלא איפוא שיהודים לא ששו להתגורר בה. מי שכבר עלה ארצה רצה לשקוע עד למעלה ראש באוירת קדושה. לא להסתובב בין ישמעאלים וטורקים מתורבשים ומדיפי ניחוח נרגילות. הקהילה היפואית הקטנה הורכבה מכמה עשרות משפחות שעלו ארצה מארצות שונות. בהן קבוצה נכבדה שבאו ממרוקו, תוניס ואלג'יר. כפי המקובל באו לכאן חלקם לאחר שהספינה שהביאתם ארצה נטרפה בסלע סמוך לחוף הים של חיפה. נפשותיהם היו להם לשלל אבל מכל ממונם לא נשאר מאומה. נדדו בעוני ובמחסור עד שהגיעו ליפו. וכיון שלא היה באפשרותם ולא בכוחם להמשיך ולעלות ירושלימה כפי שעשו כל העולים עד אז. נשארו לגור בעיר הנמל הרועשת, הסואנת, המלוכלכת, ההמונית הלחה והדביקה. בקיצור: המזרח תיכונית. על כל מה שמקופל במילה זו.

בשנת תקפ"ה בערך הגיע ליפו הג"ר יהודה הלוי זצ"ל מראגוזה, היא דוברובניק שביוגוסלביה, שנשלח ליפו בידי רבני הספרדים דמתא קדישא ירושלים ת"ו, כדי לפקח על העולים הבאים דרך נמלה, לסייע בידם ולכוונם למקומות היישוב בירושלים או בחברון. אלא שהוא לא נסתפק בכך. עם התקבץ כמה יהודים ביפו, בשנת ת"ר בערך, גיבשם לכדי קהילונת ונעשה – בשליחות רבני ירושלים – רב ומורה צדק לעדתם. הוא, "היהודי הראשון ביפו", שממנו בעצם יתד ופינה לכל ההתפתחות שבאה בהמשך, האריך ימים הרבה וחי למעלה מתשעים ושש שנה בהנהיגו את עדת יפו כרועה ינהל עדו. העיר יפו נתנה הזדמנויות לפרנסה. הרבה יותר מירושלים, דרך משל, ויותר משאר הערים שעיקר קיומן היה על כספי ה"חלוקה". יפו היתה שער הכניסה לארץ. הנמל ומה שסביבו סיפקו אפשרויות לעבודה במלונאות,

הסעות לירושלים, חלפנות ועוד. עובדה זו עוד לא משכה הנה רבים. אנשים לא מיהרו לעזוב את החממות הרוחניות של הערים הקדושות. כמה משפחות התעשרו שם, אבל גם עניים היו בה, ובשפע. קהילת יפו היהודית היתה בעלת צביון מזרחי. היו בה יהודים ממרוקו, מתוניס ומאלג'יר. משפחות שלוש, מויאל, אמזלג ועוד היו מן הנכבדות והעשירות שבה. כל כך היתה האוירה הספרדית שלטת ביפו, עד שבשנים הראשונות להתהוותה של הקהילה, נבלעו בתוכה כמה וכמה אשכנזים שבאו שם ולא נודע כי באו אל קרבנה....

רבי אהרן שלוש, הראשון!

משפחת שלוש היתה אחת המשפחות הנכבדות שהגיעה ארצה בתחילת שנות הת"ר בערך. ר' אברהם שלוש עלה ארצה כשהוא מלווה בזוגתו ובשבעת ילדיו. מול חופי חיפה טבעה ספינתם. רובם ניצלו. אך צעיר הבנים, אליהו, ירד למצולות.

כעבור שנתיים של נדודים החליט אב המשפחה, ר' אברהם, להשתקע ביפו. שם ראה בסיס סביר לפרנסה ראויה עם פתיחתן של קונסוליות מערביות, הפעלתן של שרותי דואר מהארץ לחו"ל והגעתם הנה של המוני צליינים. ר' אברהם שלוש לא האריך ימים. בגיל ארבעים ושבע נפטר. בנו רבי אהרן שלוש למד את מלאכת הצורפות מגיסו ר' אלתר לוריא האשכנזי מיוצאי ירושלים. בסמטת החלפנים שביפו פתח ר' אהרן שלוש את חנותו הקטנה בה עסק בצורפות ובחלפנות גם יחד. ביפו, שער הארץ, בה רבים היו התיירים, הצליינים ושאר אורחים, כמו גם סוחרים המביאים סחורתם אל הנמל וממנו, היה מקצוע החלפנות מבוקש ויוקרתי. באין בנק מסודר היו בעצם החלפנים – בנקאי יפו. ביניהם ניתן למנות אישים רמי מעלה כמו הגאון רבי יעקב מאיר זצ"ל. שהיה לימים הרב הראשי והראשון לציון!

ליד "כיכר השעון" ביפו פתח ר' אהרן את חנותו, והתקין בה מעבדה להתכת כסף וזהב. הוא עמד בקשרי מסחר עם חברות מסחריות בלונדון. ביתו בקרבת ה"סראייה" בשיפולי תל יפו, שימש כמרכז לאנשי ציבור יהודים בעיר, וגם כתלמוד תורה, בו הקים בית-כנסת, בשנת תרכ"ז. מעמדו של רבי אהרן התחזק עם השנים. הוא היה לראש הקהילה המערבית (יוצאי צפון אפריקה) לצדו של רב הקהילה, רבי יוסף בן נון זצ"ל.

שנים טובות חלפו, איש לא יכל לחלום מה יתפתח מאותה חנות קטנטונת וטחובה. איש גם לא יכל להעלות בדעתו איך מעבר של שבט בדואי ביפו יכול לשנות את פני מפת היישוב בארץ ישראל. - - -

*

ביום מן הימים 'נחת' ביפו שבט בדואי ענק שנזדמן למקום אגב נדודיו. בעבורם היתה ההתקלות בעיר בנויה – הזדמנות מעניינת. הם פשטו על שווקי יפו כנחיל ארבה וקנו מכל הבא ליד. עמם הביאו מטבע שלא היה מוכר לערביי יפו. ה'וואזארי'. המהומה התפשטה ביפו כולה. אנשים רצו למכור ככל הניתן. והמטבע לא היה מוכר. כמה סוחרים זריזים נתנו הערכה למטבע ושלמו תמורתו בזהב לפי הערך שקבעו. הבדואים קנו בקצב מדהים באותו יום של בהלה מבורכת שיזכר לימים כ"מהומת הבישליק".

מיושב בדעתו היה ר' אהרן שלוש, בר אוריין וירא שמים, נעים הליכות ועדין נימוסים וגם מחונן בחוש מסחרי חד. הוא לא נסחף אחרי ההמולה. בידענותו הבחין מיד כי ערכו העצמי של הכסף במשקל שהכיל הוואזארי, שוה יותר מהמחיר שקבעו עבורו בשוק. הוא לא החליפו בזהב אלא רכש אצל חלפני יפו – גם באמצעות חבריו הטובים – כמויות ענק של וואזרים. על כל מטבע שנכנס לרשותו לפי המחיר שבשוק – הרויח. כיון שכאמור שוים היו המטבעות יותר. הוא צבר שקים רבים של מטבעות שכאלו והמתין לשוך המהומה. וכיון שחלף נסע לו השבט והשאיר את שווקי יפו ריקניים אבל עשירים יותר מתמיד, הוציא ר' אהרן שלוש את המטבעות והתיכם. כמות הכסף הטהור שהיתה כעת בידו היתה עצומה. ממכירתה התעשר עושר רב. מבלי לדעת, כמובן, ובהשגחה פרטית, סלל השבט הבדואי את דרכו של ר' אהרן שלוש אל עבר חזון גדול - - -

האשכנזים: רבי חיים שמרלינג, רבי מאיר המבורגר, ועוד

משך עשרות שנים היה ה"יישוב הישן" משלח זמורות קלילות ורכות אל יפו ונוטעם שם. זעיר פה זעיר שם נתגלגלו ובאו הנה כמה וכמה מיקירי העדה האשכנזית וקבעו מקומם בתוככי קהילת יפו, הספרדית. משפחת בלטנר למשל, היתה מן הראשונות שבהן. ר' קופל בלטנר ובניו ישבו ביפו בהיותם, לכאורה, האשכנזים היחידים בה. איש אינו יודע כיצד ומתי נתגלגלו לשמה. פתחו בית מלון אורחים, אחת מפרנסותיהם הידועות של יהודי יפו, והיו מקבלים את פני העולים ארצה והבאים לפקוד את אדמתה. והנה בא ונתאכסן בביתם רבי משה [נובומסטא] המבורגר, תלמידו המפורסם של החת"ם סופר ומי שהיה מפארי בני ירושלים בשנים שלאחר מכן. נתן ר' קופל בלטנר עיניו במאיר, בנו של ר' משה, ונתאוה לקחתו כחתן לבתו. יה מתלחש עם בניו ומשלח שליחים עד שמצאה ידו. אמרו: לא זזו משם עד שבא רבי מאיר המבורגר בברית התנאים עם כלתו לבית בלטנר. בשנת תרי"ז היה זה. כעת הונחה אבן פינה קטנה להתרחבותה העתידית של הקהילה. לפי שכאשר עברו כמה שנים בא רבי מאיר המבורגר ונתיישב גם הוא ביפו.

"כשנתיישב רבי מאיר ביפו" - מספר אחיינו ר' חיים ב"שלשה עולמות" - "לא היתה עוד שם קהלה של אשכנזים מיוחדת. ועד שנת תר"ל כשהתחיל הישוב של האשכנזים להתרבות התפלל רבי מאיר אצל הספרדים ביפו. לבש כל ימיו תרבוש מרוקני גדול וציצית של תכלת מאחורי התרבוש. הניח שני זוגי תפילין של רש"י ושל רבינו תם בבת אחת בשעת תפלת הבקר כמנהג הספרדים. וגם אחרי כן כשנתרבו האשכנזים והתפלל אצלם לא זנח את מנהגו בזה. היה השוחט אצל קהלת הספרדים ערך כ"ב שנה והמוהל הראשי של יפו והמושבות..." מעמדו של ר' מאיר התבסס מאד. הוא היה השו"ב לקהילת יפו שעל שחיטתו סמכו גם המחמירים ביותר. וכמו אחיו בירושלים היה גם מוהל. הראשון לקהילת יפו, תפקיד בו החזיק משך שנים רבות. עם השנים, כאשר שלח ידו במקצוע החלפנות הלך מעמדו והתבסס יותר ויותר. למעמדו הכלכלי נוספה העובדה כי שימש נציג של "בנק המבורגר" של אביו ואחיו ועשה בשליחותם פעולות הרבה של העברות ממון וכדומה. נערץ וחביב היה רבי מאיר המבורגר, עטוי הגלימה וחגור האבנט הרחב, עוטה התרבוש הססגוני ודובר

האידיש ההונגרית העסיסית. גם ערביי יפו רחשו לו כבוד והערצה מרובים. הוא וגיסי העשירים לבית בלטנר היו בין הזרעים הראשונים לקהילה האשכנזית ביפו.

*

אבל הבולט שבאשכנזים ללא כל ספק, היה הרב החסיד רבי חיים שמואל שמרלינג ז"ל, מהיקרים שבעדה החבדי"ת שבחברון.

מהנכבדות שבמשפחות היה. בעל אומץ ומעוף נדירים. אחרי שבמשך כמה וכמה שנים השקיע עצמו בלימוד תורה וחסידות בחברון, ואחרי שגדלה משפחתו, עמד ונעשה סוחר. הוא ידע את השפה הערבית על בורייה, והיה מוכר בחברון מוצרים שהביא מירושלים וגם מתוצרת מקומית כפירות יבשים ועורות ועוד. התפתחו עסקיו – עבר לירושלים ועסק בה כמה שנים. ואז, בשנת תר"כ בערך, קיבל החלטה נועזת אך מחושבת. קם וירד ליפו, והחל עוסק בחלפנות כספים, בדיוק כמו רבי אהרון שלוש. בחכמתו ידע רבי חיים שמואל פרק בהליכות חיים. כיון שרק כשלושה ארבעה משפחות אשכנזיות היו אז ביפו וכולן נתערבו בעדה הספרדית, עשה אף הוא כמעשיהם, החל לחבוש תרבוש ושינה לבושו המקובל אצלם. התפלל בבית הכנסת הספרדי עד שכל רואיו יגידו: ספרדי טהור זה מדורי דורות! אבל בביתו – לא שינה מאומה ממנהגיו והיה נוהג כחסיד לכל דבר.

ומה משעשע היה המחזה לראות את הידידים ר' חיים שמרלינג ור' מאיר המבורגר וכל היתר, כשהם יושבים עטויי קאפטאנים מזרחיים וחבושים תרבושים, ומשוחחים ביניהם באידיש עסיסית במבטאים שונים... בהיותו בן יפו ובראותו את המסחר הגדול ההולך ומתפתח בנמלה, עמד ר' חיים שמואל והמציא מקצוע חדש! "עמילות מכס" – זה שמו. ראה הוא שמגיעות אניות מלאות סחורה, לעיתים עבור סוחר ירושלים, ואין מי שיפקח על הפריקה, ראה שהטיפול בתשלום המכס בנמל ושחרור הסחורות גוזל הרבה מזמנם של הסוחרים, כמו גם שילוח סחורות מכאן לשם. עמד ואמר: אעשה זאת אני עבורכם ונמצאנו כולנו מרוויחים. נעשה "אבו שמעון" כפי שכינהו הישמעאלים על שם בנו, "עמיל מכס", והיה מטפל בכל ענייני קבלת ושילוח המסחר. פריקתו וטעינתו ותשלומיו. בפתח בית משרדיו השכיר שטח לידידו ר' מאיר המבורגר שהיה מנהל שם את עסקי החלפנות שלו. הלך שמו של ר' חיים לפניו ונעשה נציג לחברות מחו"ל והיתה החברה שהקים קיימת כמאה ושלושים שנה, היא חברת "שמרלינג" לעמילות מכס ועוד, שפעלה עד לשנים האחרונות. עם הזמן, שלח ידו גם בעסקי גידול טבק.

*

בתבונתו ובחנו כבש ר' חיים שמואל לבבות. עד מהרה נערץ על כל בני יפו. כעבור כמה שנים כבר עמד רבי חיים והניח יסוד לקהילה אשכנזית עצמאית ביפו. ביסס את מעמדה ודאג לחלקת קבורה מכובדת לאנשיה. חלפו להן כמה שנים נוספות עד שהקים בית מדרש לעדת האשכנזים ביפו העיר. בשנת תרל"ח בערך כתב רבי יואל משה סלומון ז"ל על ביקורו ביפו ושלש קהילותיה: "המקהלה (- הקהילה) השלישית, אשר מספרה מצער, היא מקהלת האשכנזים. ויש למו בית מדרש אשר יסד הרבני הנגיד וירא אלקים מוהר"ר חיים שמערלינג נרו

יאיר..." בשנים ההם, כעשרים שנה בלבד אחרי הגיעו ליפו, מנתה העדה האשכנזית כמאתיים נפשות. כחמישית מכלל היהודים ביפו. כל זאת לעומת כשלוש ארבע משפחות ביום בואו. שמו של החסיד רבי חיים שמרלינג נרשם לדורות כמייסד הקהילה האשכנזית ביפו. כשלצדו רבי מאיר המבורגר שו"ב, ר' ראובן בלטנר גיסו של ר' מאיר, ר' אלתר מושלי השען, ור' ישראל פערלקווארט הסוחר, גם הוא מפארי עדת ירושלים שנתגלגל ובא ליפו.

אדמה יהודית

השנים הבאות התאפיינו בתנודתיות יתירה של הקהילה שביפו. המוני עולים, בעיקר מרוסיה, הציפו את חופה ונמליה וגם נתיישבו בקרבה. ביניהם היו רבים מאד שרווח ההשכלה כבר עשתה בהם שמות בארץ מכורתם ומסיבה זאת העדיפו להתגורר ביפו שבה לא היתה מסגרת קהילתית מסודרת ומחייבת כבשאר הערים. פני הקהילה נשתנו לבלי הכר. היו בה כעת חרדים וחילוניים. ציונים וסוציאליסטים. אשכנזים וספרדים, חסידים ומתנגדים. לא כאן המקום לספר על סערות הימים ההם לפי שאין זה מענייננו כעת. אבל העיר המוזנחת צרה מהכיל את כל תושביה. מחירי השכירות עלו פלאים עקב הביקוש. בתים שהתאימו לרפתות מדרגה בינונית הושכרו בהון עתק (מזכיר משהו?...) עסקני יפו, מבני ירושלים וחברון ומבני המגרב, החלו נותנים דעתם על פתרונות דיור. סביב הבעיות הללו נתאחדו חוגים הרבה שהיו מפולגים ביניהם בשאלות אחרות.

צפונה ליפו השתרע מדבר חולות זהוב. גבעות שממה שופעות זיפזיף ומעוטרות בגבעונות של כורכר כיאה וכיאות לאדמת חוף. הקרקעות שערכן רחוק היה מלהיות גבוה שייכות היו לערבי אחד. ביקוש גדול מידי לא היה להם. כאשר הציע בעל הקרקעות את אדמותיו למכירה קפץ ר' אהרן שלוש על המציאה. כיצד היו מוכרים את הקרקעות? אחרי שסיימו להתמקח על המחיר, כמנהג בעלי בתים חשובים דפה, והגיעו לעמק השוה – ניגשים היו לקבוע את מידת השטח. שכן היתה המכירה נחתמת והמחיר נקבע עוד מקודם שיסכמו על גודל הקרקע. אחר כך עומדים היו במרכזו של השטח המדובר, נוטלים אבנים קטנות והלוקח היה משליכן לארבע רוחות השמים. במקום שאליו הגיעו האבנים – נקבע היה תחום הקרקע הנמכרת. והמוכר דן, לא שיער לעצמו כי היאהוד הדור הפנים הניצב מולו רב חיל הוא ומיומן בצליפה. הוא לא האמין למראה עיניו כאשר ידיו של ר' אהרן העיפו את האבנים למרחק עצום. ר' אהרן זכה בשטחים רבי מימדים במחיר זול לאין שיעור. כעת היה לבעל נדל"ן בכמות הגונה. עיניו נשואות היו לעתיד, אל המרחק, אל המרחב - - -

"עזרת ישראל" והש"ר שבראשה

בין קומץ הדמויות הפעילות ביפו של אז, עולה כפורחת דמותו של אחד המיוחד שבעסקנים ומי שניחון במרץ עז ובכוש ארגון ומנהיגות להפליא. שמעון רוקח, בן ירושלים ממוצא גליצאי שנתגלגל הרבה עד שהגיע ליפו. הוא שעד מהרה תפס את מושכות הנהגת הקהילה בידו והיה לראש הקהל במובן המלא ביותר.

בצעירותו, בן ישיבה ירושלמי היה. לאחר שיצא לחו"ל ונשא אשה בבריסק נכנסה בו רוח של מודרניות והשכלה, וכששב ירושלימה כבר היה זקנו מגולח ולבושו – לבוש אירופאי. חליפה של מחצית ועניבה וכל היתר. אבל למרות הכל, יהודי נאמן נשאר ולא פרק עול והיה שומר תורה ומצוות וגם ער לכל דבר שבקדושה. הוא הגיע ליפו כאשר זו שרוייה היתה בשעה קשה ביותר. רבי יהודה מראגוזה נפטר בתרל"ט בזקנה מופלגת והשאיר את העיר באין יד מכוונת. (קברו נכרה בבית העלמין העתיק שביפו, ברחוב "יהודה מראגוזה"...)

נשמת עסקן ומנהיג פיעמה בקרבו של שמעון רוקח. וכך יספר לימים ר' פייבל כהנוב ז"ל, מי שהיה מידידיו ונאמניו, בזכרונותיו: בשנת תרמ"ד, לפני היות מסילת ברזל בארץ ישראל, חקר המנוח שמעון רוקח מאת הממשלה את הכביש יפו – ירושלים (-לגביית מסי דרכים!) ובגלל הדבר הזה ירד מירושלים לגור ביפו. בן עשרים ואחת (!) היה אז רוקח, אבל מלא מרץ וסדרן מצויין מטבעו. בראותו כי רע מצב החיים הציבוריים ביפו וחץ מבית התפילה לא יקרב איש לרעהו, ואין שום מוסד אשר יכלול את ענייני הציבור באיזו צורה שהיא, יסד מבין בני ירושלים שקבעו להם דירה ביפו, אגודת "בני ציון" לתמוך בענייני היהודים, הן מן התושבים הקבועים והן מן העולים החדשים. ובהגיע ימי הפסח דאג להמציא לעניים מצות ותפוחי אדמה וגם יין ובשר חנם. ומרגלא היה בפיו של רוקח לכל אדם שבא לידו: "או קח, אם יש לך צורך, או תן לצרכם של אחרים" וכך הונח היסוד לחיים ציבוריים בעדה היהודית אשר ביפו"...

בן ירושלים בכל נפשו היה שמעון רוקח גם אחרי כל אותם גלגולים שעבר. גם קהילת יפו בכללותה, עדיין כסניף היתה לקהילת ירושלים. על האשכנזים שבה אין צריך לומר, שכן כולם מירושלים הגיעו (למעט אחד שהגיע מחברון) אבל גם רוב קהילות הספרדים נתונות היו למרותו של הרב הראשון לציון השוכן כבוד בעיר הקודש. לא יפלא אם כן איפוא כי בייסדו את מפעל חלוקת מוצרי הפסח הראשון במה שמכונה "היישוב החדש", ובהקימו את "בני ציון", חבר שמעון רוקח דווקא ל"בני ירושלים שקבעו להם דירה ביפו". רבי חיים שמואל שמרלינג, רבי מאיר המבורגר וגיטו רבי ראובן בלטנר, ורבי ישראל פרלקוורט. הם אלו שמופיעים במפורש בכתובים בפעולותיו הבאות של שמעון רוקח.

בתכונות המנהיגות שבו ובהיותו המארגן למעשה של הפעילות הקהילתית ביפו, היה שמעון רוקח ל"ראש הקהל" במלוא מובן המילה. לא נתקררה דעתם של היפואים עד שעמדו וכינוהו בכינוי שיש בו מן הנוטריקון ומן המציאות: "הש"ר". כלומר, בעל הבית דכאן, ובר"ת: "ה'אדון ר'וקח ש'מעון".

בשנת תרמ"ה הגיע ליפו אחיו של שמעון, אלעזר רוקח, וייסד יחד עמו את אגודת "עזרת ישראל". לחברי האגודה נבחרו בני ציון היקרים: שמרלינג, המבורגר, בלטנר ועוד. עמם נצטרף גם הד"ר מנחם שטיין שהיה רופא במושבות מטעם הברון רוטשילד.

כל אותה העת היתה עיניהם של רבני ירושלים פקוחה על הנעשה ביפו. לבם לא התרונן למראה האוכלוסיה המשכילית-חילונית שהציפה אותה. מאידך – נחוץ היה לחזק את הקהילה וגם את אלה מבין העולים ששמרו תורה ומצוות, עמדו איפוא הגה"ק רבי יהושע לייב דיסקין זי"ע ובית דינו ושלחו ליפו רב גאון

וקדוש, צדיק ומקובל, את רבי נפתלי הירץ הלוי (וידנבוים) זי"ע. בשנת תרמ"ז היה הדבר, ומינו רבני ירושלים את רבה של יפו לפקח על ענייני היהדות גם במושבות שבשפלה: רחובות, ראשון לציון, גדרה וכל היתר. (ועוד נספר על הרב ופעלו במאמרים הבאים בעז"ה).

מאותה שעה שבא רבי נפתלי הירץ ליפו נעשה שמעון רוקח כרוך בעקבותיו וסר למרותו ומנהל על פיו את ענייני הקהילה, יחד עם ר' חיים שמרלינג שהיה גם הוא קשור עם הרב ביותר ועם השנים אף היה לסגנו. ראה אלעזר רוקח – והוא כבר נתפקר לגמרי והיה שונא לשומרי הדת – ששמעון אחיו כרוך על עקבו של הרב ופועל לפי הנחייתם של רבני ירושלים, נתמלא חרון, ובשנת תרמ"ח עזב את יפו בזעם ונתפטר מנכחותו.

החומה נפרצת

מצוקת הדיור הנוראה ביפו, ההזנחה והצנחה, הצפיפות והיוקר, כל אלו הדירו שינה מעיניהם של ר' אהרן שלוש מכאן ושל שמעון רוקח מאידך. ר' אהרן שלוש היה הראשון לקום ולעשות מעשה. על אחת מחלקות הקרקע אשר לו, עמד והקים לו בית רחב מימדים.

הוא, רבי אהרן שלוש ז"ל, הוא שהיה הראשון לפרוץ את חומות היישוב החנוק והצפוף ביפו ולצאת למרחב. הוא שהניח את היסוד, את אבן הפינה, ואת העוז להקמת השכונות שהיו ברבות השנים לעיר הגדולה תל אביב. הוא גם שנתן את היכולת לבאים אחריו, וכפי שעוד יסופר.

הוא ולא אחר. "**התל אביבי הראשון**" כפי שמכנים אותו בימינו, יהודי חרדי מדקדק במצוות, ירא שמים מרבים, תלמיד חכם ובעל חסד ונקי כפיים מפארי בני עדות המזרח – הוא המייסד הראשון של תל אביב העיר. שכונת 'מנשייה' (שם זה ניתן לה מאוחר יותר) שלא הרחק הימנה בנה ר' אהרן את ביתו, הראשון שמחוץ לגבול היישוב, שכונה ערבית עויינת היתה. וכמין רצועה היא שיוצאת מיפו ונמשכת צפונה על שפת הים. פחדו בני משפחת שלוש פחד גדול לבוא אחר אביהם ולהתגורר בבית שמצדו האחד מדבר חולות זהוב ומצדו השני שכונה של ישמעאלים. שעל אף שרוח ים מנשבת בו ומביאה הביתה את ניחוח ההדרים מכמה פרדסים שהיו בסביבה, אין נעימותו של בית שכזה אלא ביום. אבל בלילה – שועלים ותנים יהלכו בו וייללו בישימון הענק מסיטרא חד, ורוצחים ישמעאלים שפניהם להבים ועיניהם זיקים ושפמיהם כקרניו של שור האיצטדן – מסיטרא תנינא. ומחמת הפחד הנורא לא אבתה מרת שלוש ע"ה, ללכת אחרי בעלה למדבר, לארץ לא זרועה. וודאי לא אחרי שבילילה הראשון התנפלו על ביתו שודדים. בכל זאת לא רפתה רוחו וקבע עיקר מושבו בבית הזה בעודו מחכה ליום שבו תצטרף אליו משפחתו.

טובים השניים – מושב נווה צדק

באותם הימים, בתרמ"ז, החליטו ראשי הנהלת "עזרת ישראל" כי באה העת לפרוץ את חומות היישוב ולצאת למרחב. את ההשראה לתכניתיהם ואת רעיונות הביצוע לקחו בני ירושלים אלו מאשר הכירו בעיר מכורתם. חלום ההתיישבות שמחוץ לחומות של ירושלים כבש את ליבם. מה שטוב לירושלים טוב גם ליפו. את

אבן הפינה הרעיונית להקמתה של תל אביב, נתנו אם כן בני ירושלים. "נחלת שבעה" ו"מאה שערים" נתנו את ההשראה, היוזמה והתמריץ להקמת תל אביב...

נמנו וגמרו, קנו קרקע אצל פרדס אחד שהוא עומד על הדרך שבין ירושלים ליפו. נשתתפו כל חברי ההנהלה והרבה מבני העיר בקניית האדמות. קראו לשכונתם שם "נוה שלום" על שם הפסוק: **"וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות"** (ישעיה לב, יח), וניגשו אל המלאכה. קראו לבעלי מקצוע והללו נזפו בהם: "במקום שכזה תצטרכו לחפור לערך ארבעים אמה בכדי להגיע למוצא מים לבאר. וכלום יש בידכם ממון די הצורך?"

נתכרכמו פניהם. בטל המקח שמקח טעות היה ושוב היתה חרב מצוקה ודוחק מתנופפת מעל לראש בני קהילת יפו.

כיון שרצה ר' אהרן שלוש זה מכבר להרחיב את היישוב ולפרוץ מיצריו, וגם ידע כי יעלה כעת ערך כל קרקעותיו שמצפון ליפו, וראה שהעת כשירה, בא והציע ל"עזרת ישראל" הצעה שיש בה הרבה מן השכנוע. פנה לשמעון רוקח והציע בפניו: אמכור אני לך מאדמותי שטח גדול, כברת ארץ, ובמחירים נוחים, כך תוכלו לבוא אל המנוחה ואל הנחלה. ומוכן אני לקבל את תמורת הקרקע רק בעוד שנה. כך יקל על הקונים לשלם כיון ש"עזרת ישראל" תגבה את הממון בתשלומים קצובים. אבל תנאי אני מתנה: רצוני שתוך שנה תתחיל עבודת הבנין! נתקבלה ההצעה ונתרצו שני הצדדים. "קנו מנהלי "עזרת ישראל" את המגרש, חלקוהו לארבעים ושמונה חלקים, שלש מאות אמה החלק מלבד מה שהוקצה לרחובות, קראו למקום הזה "נוה צדק" וגם תקנו תקנות שעל פיהן תבנה השכונה החדשה". לשכונתם, "המושב" כפי שקראוהו, לא רצו לקרוא "נוה שלום" כפי התכנית המקורית. וכדין מי שמת בקטנותו, שאין נותנים שמו לבן היולד אחריו (!) עמדו וכינו שמו של ה'מושב' "נוה צדק" על שם הפסוק **"עוד יאמרו את הדבר הזה בארץ יהודה ובעריו, בשובי את שבותם: יברכך ה', נוה צדק!"** (ירמיה לא, כב).

וכך נכתב בהקדמה לספר התקנות "נוה צדק": "תנועת היישוב בארץ הקודש רחבה ונסבה ב"ה בימים האלה, עד כי גם בערי ארץ יהודה התרחב והתפשט ישוב אחינו ובפרט בעיר יפו - - - אליה ינהרו המונים המונים מאת בני ישראל לשכון בתוכה, איש איש ומלאכתו בידו. על ידי זה עלה השער של בתי מעון. ורבים רבים מאחינו אשר לא חננם ה' בעושר, עליהם לשבת צפופים במעונות צרות, אם כי ירבו במחירים. ראתה חברת עזרת ישראל ותבן, כי עת לעשות להרחבת היישוב פה, והוא לכוון מושב חדש מאחינו אשר ישלוט אויר צח... ואחרי החקירה והדרישה בזה החליטו לעשות פה כמעשה אחינו בירושלים עיר הקודש תבנה ותכונן, אשר ע"י קבוץ כוחותיהם וע"י קביעת תשלומים לעתים ממושכים בזמנים ידועים עלתה להרבה מאות משפחות מאחינו להנחיל להם נחלת בית".

*

ובכן, ניגשו אל מלאכת הבניה. איש לא חלם כי השכונה הצפון יפואית תהפוך לעיר הומיה. מספר החברים נקבע לארבעים ושמונה כפי שטח הקרקע שנקנתה. הבתים – בקצב של אז – אמורים היו להבנות

בקצב של עשר בתים לשנה(!) כך שרק כעבור חמש שנים תעמוד השכונה כולה על תילה. סדר הקדימה בזכייה בבתים נקבע לפי גורל, והאגודה כולה פעלה כקואופרטיב, אגודה שיתופית, שהכסף הנכנס מחבריה משמש לכיסוי ההוצאות. **"על כל חבר וחבר לתת ביום חלק במושב נוח צדק סך שלושה לירעס נאפאלעאן וחצי מחיר האדמה ואחר כך לשלם בכל שבוע חצי מג'ידי כסף..."**. נאמר בספר התקנות.

בשלב הראשון נבנו עשרה בתים ובית שמעון רוקח היה אחד מהם. את ביתו הוא בנה שמעון רוקח לתלפיות. הוא מתנוסס לתפארה במרכז השכונה עד עצם היום הזה. ברחוב רוקח מס 18. לבניית השכונה נבחר וועד מבין ראשי האגודה. על הוועד נמנו: שמעון רוקח, כמובן, הוא שהיה הרוח החיה בכל המפעל לכל אורך שנות הקמתו, ועמו היו הד"ר שטיין, רבי חיים שמואל שמרלינג, רבי מאיר המבורגר, רבי ישראל פרלקוורט, ורבי ראובן בלטנר.

אבל שמותיהם של ארבעה אלו, יהודים יראי ה' ומדקדקים במצוות, נשמטו 'משום מה' כמעט מכל הפרסומים והרשימות על הקמת 'נוח צדק' שהיתה בעצם ההקמה הראשונה של תל אביב רבתי! אלו, החתומים גם על רבים משטרי המקנה של בתי השכונה – נמחק! שמעון רוקח ואחיו אלעזר ולצידם ד"ר שטיין, הם המקימים 'היחידים' של "נוח צדק". על שמו של ר' חיים שמרלינג קראו רחוב. כל היתר? שייכים למציאות ולעובדות. לא להיסטוריה המשוכתבת!

תפקיד הוועד שנבחר היה לדאוג לארגון בניית הבתים, למצוא בנאים ולחתום עימם הסכמים, להכין בארות של מים, לנהל החשבונות, להקים בית כנסת ובית טבילה, לטפל בהכנת הרחובות, ובנטיעת עצים ועוד. הוועד היה רשאי למכור את ביתו של מי שלא שילם חובותיו והיה גם אחראי למסירת "כתב המקנה" – לאלו ששילמו הכל עד תום. החברים נצטוו על פי התקנון לגלות ערבות הדדית באחריות לשכונתם; לנקות את רחובותיה ולהשקות את האילנות שיינטעו בה, ולשמור עליה בלילות מפני גנבים ומעשי אלימות.

*

השנה הקרובה וגם אלו שבאו בעקבותיה מלאות מאמץ משותף היו. בראשו עמד שמעון רוקח: **"במשך כל זמן הבנייה עזב שמעון כמעט כל עבודתו על שכם פקידיו ובילה כמעט את כל זמנו במקום הבניין. ואם בזמן בניין הקירות היה נעדר לפעמים לכמה שעות, ידעו הבנאים כי אם הונח בהעדר הש"ר איזה נדבך שלא בסדר גמור, מוכרחים אחר כך בבואו להורסו ולבנות אחר במקומו..."** ואף בקבלו פעם מעמידה זו כך בשמש הלוהט, דלקת בעור העורף ונצרך לטיפול רפואי, הוסיף לעמוד על משמרתו תחת מחסה השמשי, עטוף בתחבושת. יישור חלקה קודם התחלת הבנייה לא נעשה ולכן היה נחוץ לעשות העבודה הזאת אחר כך, ולסלק העפר ורסיסי האבנים שהמגרשים והרחובות היו מלאים בהם – והחול והעפר שהוצא מן הבארות בהיבנות... לכן יצא הכרוז כי כל אחד מהמתיישבים מחויב לעבוד אחרי שחזר מעבודתו בערב עבודה ציבורית. על כל אחד להוציא בכל יום מאה סלים מלאים עפר ולשפכם למקומות השפלים וכל אחד ובתוכם מר רוקח בכבודו ובעצמו, מלאו את החובה הזו במלואה. היה רק אחד עצל שהתאונן תמיד בעת העבודה

שבטנו כואבת וכולם לעגו לו... מספר בימי חגיגות חנוכת הבתים הראשונים, העיתון "המגיד" שראה אור בפולין.

*

והנה החל החלום להתגשם. על אדמותיו של ר' אהרן שלוש, ביזמתם של רוקח, ר"ח שמרלינג, ר"מ המבורגר, ר"ר בלטנר ור"י פרלקוורט, וד"ר שטיין, ובשותפותם המלאה של שאר החברים נפרצו כעת לרווחה חומות המצוקה והדחק של יפו. לראשונה קמה שכונה יהודית מרווחת בין החולות והכרמים. בשנים הקרובות המשיכה הבנייה והתקדמה עד שעמדה השכונה כולה על תילה.

שלוש שורות של בתים היו בה וביניהן שני רחובות, הם הרחובות "רוקח" ו"שטיין" בימינו. במרכז השטח הבנוי הושאר מגרש ריק. הבתים שנבנו היו זהים זה לזה ונבנו בטורים, צמודים זה לזה מטעמי בטחון. גם אם היה קורה משהו יכול היית להקיש בכותלו של השכן ולהזעיק עזרה. הבתים נבנו מאבן הכורכר המקומית. חצרות הבתים נתחמו בחומות לצורכי הגנתן וכך נוצר קיר ארוך שסגר כל שורת בתים והקנה לדיירים תחושת בטחון מפני שכניהם שמגבול יפו והגלילות...

"נוה צדק" היתה פינת יקרת, בנויה לרווחה במושגים של אז. שלא לדבר מה היתה המשמעות כלפי אלו שהורגלו בדחק היפואי. איכות החיים החדשה אפשרה לכל משפחה בית תבשיל ובית כבוד משלה, אשר נבנו בחצר פנימית. **"זזה עתה נגמר בעניין עשרת הבתים הראשונים. כל בית יכיל שני חדרים ולפניהם שתי אכסדרות. לכל בית – בית תבשיל ובית כבוד ולפני כל בית כברת ארץ לנטוע גן. מקום הבתים הרחק מהעיר כמהלך שלוש שעה. הוא בין גנים ופרדסים, לרוח הים – על כן אוירו זך ובריא".** מספר "המגיד". רחובות רחבים כאלו של "נוה צדק", לא היו כמובן ביפו כולה. "זכורני כשנבנו הבתים הראשונים, היו הרבה אורחים מירושלים ומשאר מקומות באים לראותם והיו מתפללים על טיבם, על יפי הבניין וכו' – עד שהיו קוראים להם הבתים הפריזאיים. אחדים מהם גם הצהירו כי נזה צדק משמשת להם מקום הבראה ומרפא, באשר אווירה מחלץ את העצמות ומרענן את הגוף" סיפר משה וילנר ממתיישבי השכונה.

גגות המבנים נבנו בתחילה מלוחות עץ חזקים שנערכו מעל קורות עבות ועליהם שכבת חול וחצץ. אבל עקב הגשמים שחלחלו הותקנו מאוחר יותר גגות רעפים. ועד השכונה דאג לחפירת שתי בארות מים במרכז השכונה. מאוחר יותר נחפרו בארות בחצרות הבתים הפרטיים. יוסף מינס, מן התימנים הראשונים שהתגוררו בשכונה, זמן קצר לאחר הקמתה, שימש כשואב המים השכונתי. כשאסל ושני פחים תלויים לו על כתפיו היה מעלה את המים מהבארות ומביאם אל דיירי השכונה. הוא התגורר עם משפחתו במבנה הקטן הצמוד לשער הכניסה בבית רוקח.

ומספרים, כי בעת חגיגת חנוכת הבית בנוה צדק בשנת תרמ"ז היה "הש"ר" שמעון רוקח שמח ביותר וצוחק מטוב לבב. הביט בו רבי יעקב מאיר זצ"ל ושאלו: מדוע זה צוחק כבודו? השיב הש"ר בפנים מאירות: "ואיך לא אצחק ואיך לא אשמח אם זכיתי להוסיף יישוב בארץ נשמה ומלחה, על אף

מתנגדינו אשר התעצמו בכל מאמצי כחם לפזר מכשולים על דרכי, ע"י מניעת רשיון, ע"י עיקול שטרי המכר, ע"י בלבול המידות לטשטוש התחומים והגבולים, וזכיתי לדלג על כל המכשולים האלה. וסביב יישובנו זה יתרבו עתה יישובים ושכונות חדשות, ובקרוב הזמן נפטר לגמרי ממרכז הערבים בשער הדגים ונוכל לייסד מרכז יהודי טהור, כפי שאיפתנו אנחנו בלי כל מפריעים חיצוניים".

ולימים, כאשר כבר כיהן רבי יעקב מאיר זצ"ל כהראשון לציון, סיפר את הדברים ואמר: "לבו של שמעון ראה נכחה. כי הלא תל אביב וכל יש בה היא בת נוה צדק ונוה שלום. ומי יודע אשר לא הייתה נוה צדק אם היה לנו גם תל אביב והמשכיה ובנותיה".

"בית שלוש"

כעת, כמובן, כבר באה כל משפחת שלוש להתגורר בבית המידות הגדול. ברחוב שלוש פינת רחוב אמזלג, מול סופו של רחוב רוקח, ניצב מרשים ביפו וכלול בהדרו "בית שלוש" עד עצם היום הזה. עם הזמן נוספו לו קומות נוספות. באחד מאגפי הבית בנה לעצמו בית כנסת, הוא בית כנסת "שלוש" הפועל עד לימינו ומתקיימים בו מניינם תמידין כסדרן.

בימים ההם נסללה מסילת הברזל הראשונה בין ירושלים ויפו. תוואי המסילה חלף בעמק הקטן הגובל ב"נוה צדק". ר' אהרן שעסק בחלפנות, שימש גם כסוכן הכספים של החברה הצרפתית שבנתה את המסילה. בכספת שבביתו הופקדו סכומי עתק של משכורות ותשלומים עבור ספקי החומרים וכדומה. ישמעאלים שביפו שמעו על דבר האוצר והתארגנו לבוא ולפשט על הבית באישון ליל כליסטים מזויינים ולשלול שלל.

אבל הדפיקות על שער הברזל העירו את בעל הבית משנתו. כיון שלא ידע איזו סכנה משחרת לפתחו, רץ מיד אל בית הכנסת שבביתו, התעטף בטלית, נטל את ספר התורה בידו ויצא אל השודדים. הוא הניף את ספר התורה מול עיניהם וקרא בקול: "שמע ישראל - - -".

באישון ליל ואפילה לקול רוחות מנשבות ושורקות, ומול הדמות התמירה והלבנה, נבהלו השודדים כהוגן. אולי סברו כי מלאך ה' צבקות הוא... נשאו רגליהם ונמלטו - - -

*

והנה אירע פעם, ובנסעו עם מרכבתו מ"נוה צדק" ליפו העיר ובנסותו לחצות את הוואדי שביניהן, נתקלו גלגלי הכרכרה בפסי המסילה. נתהפכה הכרכרה ור' אהרן נפל הימנה ושבר את רגלו. חרדו הטורקים אדוני הארץ, כיון שהיה ר' אהרן שלוש כעין "מוכתר" השכונה, גם בעיניהם. מיד עמדו ובנו מעל הוואדי ופסי הרכבת גשר לכבודו, ועליו היה חוצה את המעבר דבר יום ביומו. הוא "גשר שלוש" המפורסם הניצב עד לימינו אנו.

רבי זרח ברנט בונה שכונה

עוד לא נסתיימה בנייתה של "נוה צדק", בא ונתיישב ביפו אחד המיוחד שבמיוחדים שבבוני ארצנו הקדושה. רבי זרח ברנט ז"ל. איש אמיד ועתיר נכסין, ירא שמיים מרבים. אוהב תורה ותומך תורה ובעל מעוף

ויזמה. מוצאו מליטא, ואחר כך עלה ארצה ובנה כאן ביתו. השקיע נכסיו בבניין הארץ ונתמעט הונו מאד. נסע ללונדון לעסוק במסחר הפרוות ושוב שב הנה. וכך היה עולה ויורד וחוזר חלילה, עד שחמש עשרה פעמים עלה ארצה. וכך היה נוהג: עולה, משקיע הונו בבניין הארץ ומוסדותיה. נותר בלא כלום, יורד לחו"ל ומתעשר, שוב עולה, משקיע וכן הלאה.

הוא שהיה מראשי בוני שכונת "מאה שערים" שבירושלים, והוא שהיה מיזמי ומקימי המושבה החקלאית החרדית דאז – "פתח תקוה".

בשנת תר"ן, אחרי שלש שנים נוספות של מגורים בלונדון, שב רבי זרח ארצה, לא לפני שמכר את הנדל"ן הלונדוני שלו (!). הוא היה כבן ארבעים ושבע וחש כי שוב לא יכשר לעבודה חקלאית בפתח תקוה. הלך ונתיישב ביפו. הוא לא נזקק להרבה זמן בכדי לראות את מצוקת הדיור. רוב היהודים גרו "בבתים רעועים של הערבים, אשר לא תואר ולא סדר ורווח להם." כלשונו. מיד החליט שהוא בונה שכונה!

בלי אגודה ובלי משקיעים, במיטב כספו שאותו השקיע שוב, כתמיד, בבניין ארצנו הקדושה - ניגש לקנות כברת ארץ. הוא רכש 15,000 אמות מרובעות באדמת החול שמאחורי וסמוך ל"נווה צדק", קרוב יותר לים, במחיר פרנק אחד לדונם. הוא נתן לסוחרים המחאה של חמש עשרה אלף פרנק אלא שהם העוו פניהם. בכל יפו לא היה ולו בנק אחד שהיה בידו סכום שכזה במזומן בכדי לתת תמורתו!

לא נותרה לו ברירה, מוכרח היה לעלות ירושלימה, להיכנס לבנק וולירו הידוע ולקבל מהם ט"ו אלפים פרנק במזומנים. עם סכום עתק שכזה זקוק היה לעשות את הדרך המסוכנת ורצופת הסכנות שבין ירושלים ליפו.

"תפרתי לי כיס ארוך מבד חזק" – הוא מספר – "והכנסתי אליו את כל הכסף. הדקתי את הכיס יפה יפה מסביב לי תחת מתני, וככה נסעתי עם הכסף הדרוש ליפו בעגלה. אחר כך הרגשתי ימים אחדים כאב גדול במתנים עד שהכרחתי לשכב במטה (!)".

ככל הנראה, למרות ש"נווה צדק" כבר היתה בעיצומה של בנייה, עדיין היה הדבר רחוק מהכרתם של רוב בני יפו. אולי גם מפני ש"נווה צדק" נתפסה בעיניהם כמתחם מבוצר וסגור. כאשר ירה רבי זרח את אבן הפינה לשכונתו, בט"ו באב של תר"ן, ערך חגיגה גדולה והזמין אליה את ידידיו מבני יפו וגם מבני ירושלים. בפרט את סוחריו האתרוגים שמצויים היו הרבה ביפו – סמוך ונראה לנמל - בעונה זו של השנה. אבל הרבה מהם לעגו לו ובזו את חלומותיו. היו מהם שראו את העניין כמעשה שטות ואיבוד ממון לריק. היו כאלה שהודיעו מראש שאינם מגיעים לחגיגה כיון שקשה עליהם הטורח לצלוח את תלי התלים של החולות שבין יפו למקום המיועד לחגיגה ולהקמת השכונה. רבי זרח לא נרתע, הוא לא התרגש גם מאלו שאמרו לו כי "יעלו עשבים בלחייך ויישוב לא יצמח על החולות האלו..." בזכרונותיו יספר כי האמין בכל לבו שעתידי הוא היישוב העירוני להתרחב בארץ (עד אז הוקמו רק יישובים חקלאיים חדשים). ושזכות המצוה תעמוד לו שלא יאבד ממנו. באדיבות הציע לקשי ההליכה מרכבות שיביאום מדלת לדלת...

"אחרי שבניתי שורה אחת של בתים, הצעתי את בתי לפני יהודי יפו למכירה בתנאים ותשלומים נוחים מאד, באופן שבשכר הדירה הרגיל שהיו משלמים להערבים ירכשו להם דירה מרווחת. אבל אף אחד לא רצה לצאת את העיר ולשבת במדבר החול אשר לי, וככה נשארו הבתים שלי פנויים. אני בעצמי עם משפחתי התיישבתי באחד הבתים החדשים שלי, וכאילו לאמת את דברי החשש והפחד של המלעיגים עלי, התנפלו עלינו בלילה השלישי לשבתנו בהבית החדש קבוצת ערבים. הם באו אמנם על עסקי ממון, אבל הם היו עלולים גם לרצוח אותי ואת משפחתי בסכינים שהיו בידיהם. אני השתמשתי בכלח שלשת הסגולות דורון תפילה ומלחמה. נאבקתי עם המתנפלים בכוח והצלחתי להוציא מאחד מהם סכין ארוך אשר הוא שמור בידי עד היום לזכר המאורע. אבל בכדי להפטר מהם הבטחתי להם גם מתנה ידועה וככה נצילתי מידם..." – לשון רבי זרח בזכרונותיו.

או אז חלתה הרבנית דיפו, אשת הגאון המקובל רבי נפתלי הירץ הלוי, ומעז יצא מתוק. לאחר החלמתה יעצו לה הרופאים לצאת להתאוששות מהמחנק היפואי. יצא הרב ומשפחתו להתגורר בחדשי הקיץ בשכונה הפתוחה והמאווררת. והמרחב והאוויר השפיעו אכן לטובה על בריאותה של הרבנית. ניאות הרב לעשות משכנו שם קבע. קנה את הבית בתנאי הרכישה קלים של רבי זרח, והיה לרוכש הראשון בשכונה. את שם השכונה קרא רבי זרח "נווה שלום" כיון ששוב לא היה חשש מהשם שלא צלח שהרי נווה צדק כבר עומדת על תילה... אחרי רב העיר הגיעו תושבים נוספים. והיתה אכן השכונה ל"נווה שלום".

*

יציאת יהודי יפו למרחב היתה לעובדה מוגמרת. לפני יותר ממאה ועשרים שנה! אחרי נווה צדק ונווה שלום באו השכונות הנוספות. יהודים כבר לא נרתעו, רכשו אדמות מר' אהרן שלוש ומסוחרים נוספים ובנו שכונה אחרי שכונה. כל אחת וגודלה, כל אחת וסיפורה. "מחנה יהודה" ו"מחנה יוסף" ו"מחנה אהרן" (ע"ש רבי אהרן שלוש) שהיו יחדיו ל"שכונת שבזי" ואחריהן "כרם התימנים" הסמוכה, ספוגת הניחוח שלא פג עד היום. נווה צדק ונווה שלום היו הראשונות, לכל הדעות. תל אביב נולדה מתוך קהילת יפו, הרבה לפני תרס"ט! אבן היסוד הונחה מתוך הרבה ייסורים והקרבה שהשקיעו בניהן אוהבי ארץ ישראל ויראי אלקים.

*

ועל רבני השכונה, אישיה ומוסדותיה, קורותיה ודברי ימיה, רחובותיה ובתיה - בעז"ה בפרק הבא.

פרק שני

מה הם הסיפורים המסתתרים מאחורי חורבותיהם של בתי הכנסת ובתי המדרש

שב"נווה צדק" ו"נווה שלום"? מה סודו של בית כנסת "מראות הסולם"? מתי הוקם ועל ידי מי?

יעקב שלמה לוי ממשיך עם קוראי "המודיע" את הסיור המצולם והמודרך בין הסמטאות העתיקות, ומגולל סיפורי עבר שכמעט ונשתכחו.* והפעם, אחרי שלשת התחנות

הראשונות, בהן ביקרנו במאמר הקודם: בית שלוש שברחוב שלוש, בית רוקח שברחוב רוקח, ובית אמזלג שברחוב אמזלג..., מגיעים אנו אל התחנה הרביעית: בית הכנסת "מראות הסולם" שאינו אלא "בית הכנסת הגר"א לעדת הפרושים", שברחוב רוקח 22 ב"נוה צדק", ובית הכנסת "קהל חסידים" הצמוד אליו. וגם אל הדמות הכרוכה בקורות ראשית ימי בית הכנסת: הגה"צ המקובל רבי נפתלי הירץ הלוי זצ"ל, רבה האשכנזי הראשון של יפו. מאמר שני בסדרה

*

קורות התפתחות היישוב ביפו, ערשה של תל אביב רבתא, קשורים קשר בל ינתק בדמותו של הגה"צ רבי נפתלי הירץ הלוי זצ"ל, רבה הראשון של העיר. זהו פרק היסטורי חשוב שבמחוזותינו כמעט ולא עסקו בו, משום מה. נצא אנחנו לבקר בו. במידה מסויימת ניתן לומר כי ראוי הוא רבי נפתלי הירץ לתואר "תלמיד חכם שלא נספד כהלכה". וכי מה יודעים בני דורנו על האי גאון וקדוש, הרב הראשון ב"יישוב החדש" שבמסירות נפש הניח את כל התשתית לחיי תורה מסודרים בעירם ובמושבות ההולכים ונבנים? הרי על לוחות הזכרון שעל בתי נוה צדק לא מסופר על גדולתו ועל חכמתו ועל צדקותו, ועל מידותיו הנפלאות. גם לא נחקק באבן: כאן הסתובב רבי נפתלי הירץ הלוי בעודו שקוע ברזי עולם, כאשר עסק בההדרת כתבי הקבלה של הגר"א, למרות שכך היה גם היה! מספרי התולדות שלנו גם נשמט שמו משום מה, והוא נזכר רק בהקשרים ירושלמיים אלו ואחרים. נצא אם כן אנו בעקבותיו של צדיק זה שברוב ייסורים הניח אבן פינה לאידישקייט בתל אביב יפו והגלילות.

תרמ"ז: יפו המתחדשת זקוקה לרב

הפריצה למרחב של יהודי יפו בהקמת השכונות "נוה צדק" ו"נוה שלום", לא נולדה בחלל ריק. קדמו לה וגרמו לה התהפוכות והתמורות הרבות שחלפו על ראשו של עם ישראל בימים ההם. בראשן, העלייה העצומה מן הגולה ששטפה את הארץ החל מתרמ"ב בערך. הודות להקמת תנועת "חובבי ציון" וההתעוררות שבאה בעקבותיה. רובם של העולים הגיעו ממזרח אירופה. עיקרם מרוסיה ובנותיה שם כבר הייתה תנועת ה"השכלה" ללא רחם. היו בין העולים רבים שפרקו עול לחלוטין, והיו ביניהם כאלו שלא אבל קצת הציצו ונפגעו. היו כמובן גם מי שנשארו בתומתם. ערי ה"יישוב הישן" לא התאימו להלך רוחם וגם צרו מהכילם. כיון שכך נתיישבו ביפו שתחנה ראשונה היתה להם, וגם עיר רב לאומית היתה, עיר נמל, ואין יד בית דין תקיפה שם. נעשתה איפוא יפו גם צפופה להחריד, וגם קצת פורקת עול. אם כי עדיין לא בפרהסיא ולא להכעיס. יפה הגדיר הכותב בעתון "החבצלת" מאותה תקופה את ההבדל שבין יפו וירושלים, כי "בני יפו מובדלים המה מבני ירושלים בהליכותיהם ובמעשיהם. בעיר הגדולה ירושלים יתפרדו אחינו לכיתותיהם ולמחלקותיהם והכל הולכים בשטה הישנה לעבוד את ה' ולשמור מצוותיו, ופה ביפו כולם משכילים כולם נבונים... כולם יודעים

להתנהג עפ"י המודה החדשה או כמנהג היהודים המתקנים באירופה וכמעט לא ניכר פני יהודי יפו כיהודי ארץ ישראל".

יהודי יפו הותיקים, מעטים היו מתחילה, כזכור. מנין אשכנזי אצל ר' מאיר המבורגר ומנין חב"ד אצל ר' חיים שמרלינג ומנין לא קבוע אצל ר' שבתי שו"ב, וקהילת המערבים וקהילת הספרדים. וכיון שנתרבו האוכלוסין וכבר הגיעו לאלפיים נפש ויותר נוצר צורך דחוף לארגן חיי קהילה מסודרים שאם לא כן תהא העיר כולה בוקה ומבוקה ומבולקת. שני ראשונים זכו במצוה: ר' נחמן גדליהו ברודר שהגיע מירושלים ור' אברהם קרצ'מר שהגיע מביאליסטוק.

על אישיותו של זה, נוכל ללמוד מהסיפור הבא: כשהגיע ר' אברהם קרצ'מר ליפו, פתח חנות אריגים שבה עמדה זוגתו ומכרה. והנה נתן עיניו בהתנהגות האנשים דשם שעדיין לא היו מאורגנים בקהילה מסודרת, וכמה מהנהגותיהם בעיניו בין אדם לחברו מאד מאד לא מצאו חן בעיניו. עמד והעיר להם על כך. ומה עשו אלו בתגובה? "דאגו" כי תעלה אש בחנות האריגים... בשבת קודש היה הדבר. באו ואמרו לו: החנות עולה באש, נאמר לערבים ויכבוה! "ומנע בתקיפות מלומר לערבים לכבות את הדליקה, הוא הכריז את דברי הגר"א שגם באיסור דרבנן ובאמירה לעכו"ם חייב אדם ליתן את כל אשר לו ולא יעבור!"

נועדו ר' אברהם וידידו ר' נחמן גדליהו ברודר עם הותיקים גם יחד, בכדי לטכס עצה כיצד לארגן את שברי הקהילות לעדה אחת. וראשית דבר הסכימו הכל: זקוקה קהילת יפו לרב דגול, משכמו ומעלה, שידע מעבר לפסיקת ההלכה גם לארגן קהילה למופת, להקים מוסדות ראויים לשמם, להנהיג, לנווט ולהשיט את ספינת יפו הסוערת בין גלי סערות הימים.

ידעו שירושלים תל תלפיות היא לכל הארץ, ושם מרכז הקהילות והשליטה הרוחנית. השימו פניהם שמה. ובירושלים בימים ההם קמה חברת "דגל תורה", ששמה לה למטרה לעזור לעניים בני תורה בירושלים וגם לסייע בארגון חיי קהילה והעמדת הדת על תילה במושבות החדשות. פנו איפוא בני יפו החרדים אל רבי אליעזר סלנט מנהיג חברת "דגל תורה". בשנת תרמ"ו היה הדבר. ור' אליעזר דן, כך כותבים עליו בעלי זכרונות, "היה עסקן ער מאד ובעל התלהבות, בייחוד במוסדות תורה וחנך. היה מיסד חברת "דגל תורה" הוא היה התומך בישיבה הראשונה של מאה שערים שהיתה שם ... והיתה ישיבה זו בביהכנ"ס העליון של מאה שערים."

ארי עלה מבבל: הגה"ק רבי נפתלי הירץ הלוי (וידנבוים)

כשנה או שנתיים קודם, בשנת תרמ"ה, עלה ארצה מליטא תלמיד חכם בלתי מוכר, וקבע במאה שערים ישיבתו. רבי נפתלי הירץ הלוי קראו לו. "...ולא הכירו את רבי נפתלי הירץ וגדלותו שהיה עד אז בבחינת 'נסתר מסתתר' עד שבא הרב מדובראוונע ופרסם גדולתו וכבדו בדרשה בביהכנ"ס "ישועות יעקב" נאמר, ויהי מגיד השיעור בישיבת דגל תורה ורבים נהנו מאורו וצמדו על יד דגלו." ומאז נתפרסמה גדולתו השים עליו ר' אליעזר סלנט עינו לטובה. וכשהקים את ישיבתו מינה את רבי נפתלי הירץ לראשה.

כעת משבאו בני יפו אצל ר' אליעזר שמע דבריהם בסבר פנים יפות והבטיח לעזור להם. לא חלפו ימי מרובים עד שבא ונתייצב ביפו כשהוא מלווה בתלמיד חכם לבוש ירושלמית שעיניו בוערות וטובות: הגאון המקובל רבי נפתלי הירץ הלוי [וידנבויים].

*

מי היה רב צעיר זה?

בי"ג חשון של שנת תרי"ג נולד להרב הדרשן ר' אריה לייב הלוי וידנבויים, מייצר היין, שהיה מנכבדי קהילת ביאליסטוק, בנו נפתלי הירץ. כבר מילדותו ראו כי לגדולות נועד. שאיפותיו בלימוד ובידיעת התורה לא ידעו שבעה והתמדתו היתה לשם דבר. בגיל צעיר מאד כבר היה לבקי עצום בכל חדרי תורה, בנגלה ובנסתר. לצד שליטתו המוחלטת גם בכתבי הפילוסופיה והמחשבה של הראשונים, וגם בחכמות ובמדעים. כל זאת לצד כשרונותיו הברוכים בנאום ובכתיבה שבהם הצטיין ביותר.

בצעירותו נמנה בין תלמידיו של רבי נתן צבי פינקל זצוק"ל, הסבא מסלבודקא, וכשפתח ה'סבא' את הכולל המיוחד שלו, ה"קובנער כולל", שבו למדו עידית שבעידית שבמובחרי הלמדנים ובני העלייה, היה רבי נפתלי הירץ אחד מהם. חברו הטוב באותם הימים היה רבי אליעזר שולביץ זצ"ל, תלמיד ר"י סלנטר, ומי שהקים לימים את ישיבת לומז'ה בפ"ת ועמד בראשה. שניהם גמרו ביניהם לא לקבל רבנות ולהתמסר ללימוד תורה. הם שכרו חדר מיוחד אשר ישבו בו במשך כל ימות השבוע ולמדו בצוותא ורק לשבתות היו באים לבתיהם. בין חבריהם לכולל נמנו גם הגאון רבי יצחק מאלצאן והגאון רבי נפתלי אמסטרדם, תלמיד רבי ישראל סלנטר אף הוא.

הנה לפנינו פרק זכרונות שכוח אותו רשם ידידו ר' אייזיק בן טובים בן ביאליסטוק שהיה לימים יד ימינו גם ביפו העיר.

"התוודעתי אליו בצעירותו בביאליסטוק. אחרי חתונתו חלה בליקוי הריאה וישיבתו בצפון באויר הקר והטחוב יכלה לקרב קיצו. הוא היה סובל הרבה משיעול הדם, שלעיתים היה יוצא מגרונו במידה מרובה ובכל זאת קיים בעצמו אדם כי ימות באהל וממש המית עצמו בלימוד התורה. וכך היתה דרכו: היה לומד תורה בבית הכנסת בשקידה גדולה שבועות רצופים עד שהדם היה שותת מגרונו. היה שוכב במיטה עד שהוטב לו מעט ושב ללימודו. וכך חזר כארבעים פעם על סדר מועד מלבד לימודים אחרים. הרופאים בביאליסטוק אסרו עליו את הישיבה במקום אחד והתחיל לשוח בסביבת העיר [בשבתות ויו"ט הייתי מלווהו] בקחתו אתו ספר לעיין בו בדרך טיולו.

מלבד נגלה למד גם ספרי קבלה והלימוד הזה לקח את לבו והצליח בו עד כי היה למקובל גדול ורבים שמעו לקח מפיו בתורת הנסתר.

מצב בריאותו מפאת ליקוי ריאתו, הורע מיום ליום והרופאים בביאליסטוק חששו לחייו. בהשתתפותי וסיועי נשלח לארץ ישראל שמזג האויר החם שלה פעל עליו לטובה...

כשעלה, כזכור, הגיע לירושלים. נאמן לדרכו שלא להנות מכתרה של תורה הצניע עצמו ולא נחשף לאיש כמעט, והיה חי בעוני ובמחסור ויגע בתורה מתוך הדחק ומתוך ייסורים כדרכו. רק ממחלתו הוקל לו. "פעם אחת" – כך סיפר המגיד הירושלמי רבי בנציון יאדלר זצ"ל – "דברתי עם הגאון רבי נפתלי הירץ הלוי רב דיפו והמושבות זצ"ל בענין מדת ההסתפקות... ואמר לי שבעת שהיה דר במאה שערים היתה פרנסתו ע"י אשה אחת שאספה ככרות לחם מהשכנים והביאה לו לאכול ופעם אחת איחרה להביא לו את הלחם והיה הוא לומד ברעבון נפשו עד שחשכו עיניו וכמעט שהגיע לבולמוס וכיון שראה שפתחה את הדלת והביאה את הלחם האירו עיניו כמאמר חז"ל "פת בסלו"

רק כעבור זמן גילו סוד גדולתו ומינוהו ראש ישיבה. והיך היה הדבר? על כך מוסרים לי צאצאיו כי "ויהי היום והוא יושב בישיבת "שער השמים" המפורסמת במקובליה הגדולים, והנה מתעורר ויכוח חריף מסביב לשאלה חמורה אחת בקבלה ולא יכלו לרדת לסוף דעתו של מחבר הספר. הויכוח נמשך עד בוש. אז ניגש הרב נפתלי הירץ הלוי ובשפה רפה ביקש מהאנשים שירשו לו להכניס ראשו בין ההרים הגדולים ולהביע את דעתו. לא עברו הימים ושמו נישא מפה לפה והגיע אל גדולי התורה שבימים ההם ר' יהושע לייב דיסקין ור' שמואל סלאנט..."

סביב אישיותו של רבי נפתלי הירץ התלכדו רבים מבני ירושלים. ישיבתו סחפה אליה את טובי האברכים. "הרב נפתלי הירץ מביאליסטוק היה חלוש הלב, חולני ומשתעל, ירא שמים בסתר" – כותב בזכרונותיו אחד מתלמידיו – "האריך מאד בתפילתו בלחש ולא עשה שום תנועה והיה מונה את אצבעותיו בסתר בכוונו על דעת המקובלים. היה איש צדיק ועניו, ובת צחוק על פניו תמיד. לא כעס מעולם על תלמידיו, ודיבר עמם רכות ובדברי בקשה. היה בקי בכל התלמוד על פה, פשטן ובעל שכל ישר... כל מימרות הש"ס שהביא התוס' אמר כל הסוגיא שלהם בעל פה... כשהגיד השיעור ישב לו על ספסל הארוך בין תלמידיו ולא בראש השולחן כדרך כל מגידי שיעורים..."

*

כעת הביאו ר' אליעזר סלאנט עמו ליפו. וכשבאו השניים ליפו היתה מטרתם "לתור את יפו ולהתבונן על המקום על הדברים הדורשים את תיקונם ביפו היהודית". הם התאכסנו בביתו של ר' אברהם קרצ'מר, ביקרו בביתו של ר' נחמן גדליהו ברודר והתוועדו גם יחד כמה פעמים. לשני דברים הונח היסוד באותן פגישות: ל"חדר" עבור התשב"ר המתחילים לימודיהם שהסתובבו עד אז כצאן אשר אין להם רועה, ולמינוי רב לעיר. את ה"חדר" ארגנו בפועל ממש באותן פגישות ובאופן מייד, כיון שהיה הדבר נחוץ ביותר, ומחדר התחלתי זה הלך והתפתח במהלך השנים הת"ת הגדול "שערי תורה" שבנוה שלום שעוד נדבר בו רבות. הוא הת"ת הראשון והיחיד ביפו דאז שהיה עוגן הצלה פורתא לתשב"ר. ואם נשארו ביפו ובימי הראשית של תל אביב נערים נאמנים לה' ולתורתו, היה זה רק בזכות "שערי תורה" דן. אבל נושא דחוף נוסף עמד על הפרק. בני יפו היקרים דיברו עם הירושלמיים על כך שזקוקים הם בדחיפות לרב דגול משכמו ומעלה שיבוא ויקבע דירתו בעירם, יאסוף נפזרים ויגבש קהילה מסודרת וינהיג את

הקהילה בכל ענייני דת ודין. בקשום איפוא כי יבואו בדברים עם רבני ירושלים שיבחרו עבורם רב מתאים וגם רצו כי קהילת ירושלים תשא בעול הוצאות אחזקת הרב.

אפס, אף אם בשיחתם הרשמית דברו באופן סתמי על כך שזקוקים המה לרב, הרי שתחושה חזקה פיעמה בעסקני יפו כי הרב המיועד כבר נמצא כעת בעירם... אישיותו של רבי נפתלי הירץ, קדושתו, פקחותו והבנתו החודרת והמהירה את בעיות הקהילה על בוריין, בפרק זמן קצר כל כך, שבתה את ליבם. "באותו מעמד שמנו מבטינו בהרב ר' נפתלי הרץ הלוי" – מספר רבי נחמן גדליהו ברודר בזכרונותיו – ובלחישה אמרנו לר' אליעזר סלאנט, שלדעתנו אין טוב ממנו למשרה זו..."

שבו השניים, ר' אליעזר ורבי נפתלי הירץ, לירושלים. בא ר' אליעזר בדברים עם רבני ועסקני העיר וההצעה מצאה חן בעיניהם. מזמן כבר נתנו עיניהם ברבי נפתלי הירץ כמי שהרבנות הולמתו ואף שקלו למנותו כסגן רב העיר רבי שמואל סלנט זצ"ל. אף הוא רבי שמואל, סמך ידיו על המינוי וכעת זקוקים היו רק להסכמתו של רבו של הגרנ"ה, הגה"ק מוהרי"ל דיסקין זצ"ל.

המינוי שלא צלח

"בינתיים שלח מוהרי"ל דיסקין ליפו את רבי לייב ב"ר משה-חיים חפץ זצ"ל לכהן ברבנות בעיר יפו. אולם הוא לא נתקבל מתוך שהיה יליד ירושלים, ואנשי יפו האשכנזים היו חבריו בחדר בילדותו לא רצו לנהוג בו כבוד רב. כשעלה על הבימה בשבת הראשונה להשמיע את דבריו ודיבר עמהם קשות – עזבוהו לנפשו ולא שמו אליו לב. לא בענייני ציבור ולא בענייני דת ודין." כך מספרים סופרי התקופה. מה גם שרבי לייב חפץ היה קנאי שבקנאים ולא הסכין לראות את התנהגותם של רבים מבני יפו.

וכך מספר ברשימותיו, רבי נחמן גדליהו ברודר שהיה כשלעצמו תלמיד חכם בעל שיעור קומה: "בראותנו את המצב החלטנו לנסוע ירושלימה לבוא בדברים עם הרב דיסקין. לא יכולנו לראות בצערו של הרב ר' ליב חפץ, ומצד שני ראינו את הצורך ההכרחי להושיב רב ביפו. באותו הזמן היתה ירושלים סגורה ומסוגרת מטעם השלטונות. הממשלה הביטה בעין רעה על תנועת חובת ציון הלוטשים עיניהם להתנהל בארץ. ולא נתנה רשות לעלות לירושלים אלא ליחידים. על פי רשיון מיוחד. באלול תרמ"ו, התקהלנו חבורה קטנה לעלות לירושלים דרך חברון ברכיבה על חמורים, בדרך זו לא השגיחה הרשות כל כך, וכך עלינו לירושלים.

בבואנו לירושלים הלך ר' אברהם קרצ'מר יחד עם ר' אליעזר סאלאנט מירושלים אל הרב מבריסק לדבר אל לבו שיסכים לקרוא את ר' לייב חפץ חזרה מיפו, ויתן הסכמתו למינויו של הרב נפתלי הרץ הלוי לרב ביפו. אולם דבריהם לא פעלו עליו מאומה. ר' אברהם קרצ'מר דרש ממני, שאלוה אליו ללכת אל הרב מבריסק לנסות לדבר שוב בנידון שאלת מינויו רב ביפו. נעניתי לבקשתו והלכתי עמו אל הרב. שם מצאנו את ר' אליעזר סאלאנט שומר על הפתח כדרך הגבאים אצל האדמו"רים. כשנכנסנו אצל הרב שאל ממני: מי אנכי? עניתי להרב, כי בבואי מחוץ לארץ לפני שנה נכנסתי אליו ומסרתי לו כספים בשביל בית היתומים. ר' אברהם התחיל שוב לדבר עם הרב, שיקרא חזרה את ר' לייב חפץ. והוא באחת, לא.

הרחבתי את הדיבור על המצב ביפו והצריך תיקון, ועל הכשרתו של הרב נפתלי הירץ. דברי פעלו על הרב ובזריזות אמר:

- "מהרו שלחו טלגרמה לר' לייב שיחזור מיפו לירושלים."

ובאותה שעה קרא המהרי"ל דיסקין לרבי נפתלי הירץ וציווהו לירד ליפו ולהיות שם לרב. - - -

רבה של יפו

שמע רבי נפתלי הירץ במה דברים אמורים ונזדעזע בכל גופו. וכי זו היתה מטרתו כל ימיו? והלא תמיד שאף אך ורק להתרחק מכל שררה ומכל רבנות?! הלא טוב שבתו כאן בתוך תלמידים מקשיבים, מכל חמדות עולם!

גם בעיותיה של יפו גלויות היו וידועות לפניו. ידע כי אין יפו כירושלים מצד ההרכב האנושי שלה, מצד אוריתה, ובעיקר – מצד שלטון התורה והרבנים שבירושלים היה בתוקפו ואילו ביפו לא היתה לו ולו התחלה קלה.

אפס, דווקא אותן בעיות של יפו וגם של המושבות שבגלילותיה, הם שהביאו את אנשי ירושלים ובראשם רבי שמואל סלנט ורבי יהושע לייב דיסקין לשלוח את רבי נפתלי הירץ לשם. ידוע ידעו כי הוא האדם המתאים שלצד גדלותו העצמית, כחו בהוראת הלכה למעשה ופקחותו ויכלתו להנהיג קהילה, יש בו את השילוב המתאים בין קנאותה של ירושלים וסובלנותה של ליטא ויכול להלך בין הטיפות כנגד רוחו של כל אחד ואחד במצב התהפוכות השורר.

גזר איפוא הרב מבריסק נחרצות על תלמידו האהוב, לקחת על שכמו את המשרה רבת העול. הסכים רבי נפתלי הירץ בלב כבד אבל בתנאי מפורש: אין הוא מכניס עצמו בעול זה אלא אם כן ידריכנו הרבי על כל צעד ושעל! נענה לו מהרי"ל דיסקין ועל אתר נתן לו הדרכה ראשונה שהיה בה משום תורת חיים שלמה כיצד יש לנהוג ולהנהיג באנשי יפו שחלקם בכך וחלקם בכך. וכך אמר לו:

"כמה וכמה דינים ישנם בשו"ע שתלויים במנהג המקום, יש מקומות שמחמירים ויש מקומות שמקילים, ומפני שביפו התחיל היישוב רק עכשיו, לכן רשאי אתה לנהוג בכל העניינים כמקילים." - - -

*

ובכן ירד רבי נפתלי הירץ אל עיר הנמל ומיד כבש באישיותו ובחינו את לב הכל, מלבד אי אלו פורקי עול מוחלטים. "כח המשלח" של רבני ירושלים יחד עם זכויותיו שלו, הביאו לכך שכל העדה האשכנזית, ובמידה רבה גם הספרדית, תתרכז סביבו, על פיו יצאו ועל פיו יבואו. באישיותו של רבה של יפו התמזגו, כאמור, גם יחד שילובים מיוחדים של קווי אופי מגוונים ולעיתים אפילו מנוגדים, מה שהושפע ללא ספק גם מכך שהוא חי בכמה עולמות במשך ימי חייו הקצרים עד אז. היה בו את השילוב של ביאליסטוק דאז וירושלים דאז. כחניך סלובודקא היו בו את יישוב הדעת והסבלנות, והוא גם הכיר מקרוב את הרוחות החדשות שנשבו בכרם בית ה' בארץ מכורתו, רוסיה פולין וליטא, וידע כי באלו לא יוכל להלחם בחרב ובחנית. מאידך, כתלמיד למוהרי"ל דיסקין

היתה בו את רוח הקנאות לכל קצה קצהו של יו"ד, הוא לא ויתר במאומה אך בתבונתו הרבה ידע לשלב בין השתיים, להיות שמאל דוחה וימין מקרבת במידה במשקל ובמשורה.

בעיר שסועת זרמים ופלגים וחסרת יציבות כיפו דאז היה הוא עוגן הצלה ופינה של יישוב הדעת. באישיותו כבש את לב כולם כמעט. הכל שיחרו לפתחו לשאול בדבר ה' זו הלכה, כאשכנזים כספרדים. **"הספרדים והאשכנזים אשר נקרעו איש מעל אחיו זה מאות בשנים ומה שזה מטמא וזה מטהר, זה מקרב וזה מרחיק התאחדו עתה לאגודה אחת. וקמו העצמות היבשות בעור אחד ... ולא יחצו עוד העם לשתי מחנות, ורב אחד היושב על מידן רבי נפתלי הרץ הלוי, איש אשכנזי הוא יורה אותם את המעשה אשר יעשון ואת הדרך אשר ילכו בה וידין לפניהם..."** מספר לנו מבקר ביפו בתרנ"ג.

גם עולי רוסיה חובבי ציון מצאו עמו שפה משותפת בהיותו בן ארצם, והמלומדים שבהם אוהבים היו להתבשם מרוחב ידיעותיו ועומק בינתו, ובחכמתו כי רבה ידע איך למשוך לבם לתורה ולשמירת מצוות. בדרכו המיוחדת המשלבת בין דרכי נועם ובין מקל חובלים – כשצריך – הניח רבי נפתלי הרץ את היסוד לקהילה המאורגנת הראשונה ביישוב החדש. אף ר' שמעון רוקח "ראש הקהל" ששלט בכל עניני הקהילה, נעשה כרוך אחריו (אף אחיו אלעזר הפוקר שמתחילה העריך את הרב מאד, וכפי שנספר, לא יכל לראות איך נעשה שמעון אחיו במידה מסויימת נושא כליו, ושומע לעצת גדולי ירושלים, וכבר סיפרנו שגם בשל כך נטש את יפו וירד לגליציה, שם סיים את חייו ביגון ואנחה). וגם ראש עדת החסידים, רבי חיים שמרלינג עמד תמיד על ימינו. על אף שרבים מבני הקהילה הותיקים מבוגרים היו הימנו בהרבה, עשאוהו עטרה לראשם והרבנות נכונה בידו.

באותם הימים ממש במקביל לבחירתו של רבי נפתלי הרץ והכתרתו כרב העיר, החלה חברת "עזרת ישראל" לבנות את שכונת נוה צדק. וכך מסופר בין היתר בעיתון המגיד שיצא לאור בפולין, באותה תקופה: **"אשמח להודיע להקוראים הנכבדים, כי גם אחינו עדת האשכנזים הי"ו ביפו – אשר מספר נפשותיה עולה לחמש מאות – התעוררו גם הם ויעשו חברה לבנין בתים, וחפצם הטוב הצליח בידם. מספר החברים שמונה וארבעים, וכמספר הזה יהיו הבתים, ויהיו נקראים "נוה צדק", ועתה נגמר בנין עשרת הבתים הראשונים... מקום הבתים הרחוק מהעיר כמהלך שליש שדעה הוא בין גנים ופרדסים, לרוח הים, ע"כ אוירו זך ובריא. בשבוע שעבר הוטלו גורלות על עשרת הבתים הראשונים (מי יזכה לדור בהם) במעמד הרב לעדת האשכנזים, ה"ה הרב הגאון המובהק רבי נפתלי הרץ הלוי מביאליסטאק, ונכבדי העדה..."**

וכעבור כמה שנים, בתר"ן, כאשר בנה ר' זרח ברנט את שכונתו "נוה שלום", עקר רבי נפתלי הרץ מושבו מיפו העתיקה ועבר להתגורר בשכונה החדשה. תושבה הראשון היה וכפי שכבר סיפרנו. את מקום תפילתו קבע בביהכנ"ס דנן. מעתה עבר המרכז הרוחני של יפו לשכונות החדשות. מראה הרב הלבוש בגדי שיראין ירושלמיים כשהוא מהלך מביתו שבמורד נוה שלום לביהכנ"ס לעדת הפרושים שבמעלה נוה צדק, וחזור, השרה קדושה על כל סביבותיו. בהתהלכנו כיום בין הסמטאות, אי אפשר שלא לעצום את העיניים ולהיזכר בהאי גאון קדוש ומקובל שעשה את הדרך הזו אלפי פעמים. אי אפשר שלא לחשוב על כך שכאן, בשכונות חילוניות אלו, יצר הרב את יצירותיו המופלאות בתורת הקבלה שעוד נדבר בהם.

למן הרגע הראשון בו דרכו רגליו של רבי נפתלי הירץ על אדמת יפו בתפקידו כאב"ד העיר והמושבות שסביבותיה, ידע כי לא הגיע ללקק כאן דבש. הוא ידע היטב כי לא בירושלים הוא נמצא. תיכף לבואו ראה יותר ויותר את חלאיה של העיר שאפילו עוד לא התארגנה כקהילה, וממש בימים האלו עשתה את צעדי ההתארגנות הראשונים תחת שרביטו של ר' שמעון רוקח ו"עזרת ישראל" שלו שעליהם כבר סיפרנו. אבל הרב החדש לא נרתע. אדעתא דהכי הגיע הנה. לעיר שכבר יש בה 'חפשיים' בכמות וברמה שעוד לא היו בשום קהילה אחרת. חזון היה לו לרבה האשכנזי הראשון של יפו: להציל ככל הניתן, ולהצליח להעמיד קהילה על תילה. כך יספר הוא עצמו באגרת, במלאת ארבע שנים לבואו ליפו:

העיר יפו מצער היא, זה שבתי בפה מעט לערך ארבעה שנים. היא מפתן ארץ הקדושה אשר עליה ידרכו כל באי הארץ, וכל אשר אהבת עמו וארצו בוער בקרב לבו וחבת הארץ ישאנו לבא הנה, ראשית מצעדיו יצעד על ארץ יפו ת"ו.

וזה היתה ראשית מפעלי לפעול בפה, להשריש רוח אמונה בקרב העם ולהנהיגם בדרך התורה והמוסר. ואם כי בדרכי אשר דרכתי בה עד כה להנהיג במקל נועם ובנאומים יפים ונעימים ולקרב כל איש היתה הפעולה מצער נגד מה שנכון ויאות לעיר הקודש בארצו, בכל זאת רבות נשתנו לטוב בכל משך שבתי בפה. ומה מאד שמח ועלז לבי בראותי בכל פעם ופעם ינהרו אל עירנו מכל עבר ופינה וישוב הארץ יצמח ויגדל מיום ליום ואנכי עמדתי כל פעם ופעם להשוות המחלוקת ונלחמתי מכל עברים לבל יתפרץ אש המחלוקת כידוע לכל באי עירנו ועיה"ק ירושלים ת"ו ובצפייתי צפיתי כי גם בהתרבות הישוב בעיה"ק יפו ילבוש צורה הנכונה לעיר בארץ הקדושה...

ועל כל אשר פעל ואשר עבר על ראשו, על מה שייסד ועל דמויות הפאר בקהילה אשר עמדו לימינו, בעז"ה במאמרים הבאים.

פרק שלישי

הפעם, בסיוורנו המתמשך בשכונת "נוה צדק" שבתל אביב, יפו לשעבר, נגיע אל רחוב יחיאלי, מאחורי "בית שלוש". שם, סביב חצר רחבה מרוצפת אבן ונטועת עצים, ניצבים לתפארה כמה בנינים נאים, בנויים בסגנון עתיק אבל נראים כחדשים. כיום קרויים הם בשם הכולל: "מרכז סוזן דלל" ומשמשים להופעות תיאטרון וכדומה. לפנינו עמדו כאן, ב'רחוב בתי הספר' כפי שקראו לו, "בית הספר לבנים ע"ש יחיאלי" (ברחוב יחיאלי, איך לא...) ובית הספר לבנות. שניהם של אגודת "אליאנס – כל ישראל חברים" ושל "חובבי ציון". משם נרד אל "נוה שלום" הסמוכה, נגיע לרחוב שמרלינג (רחוב הבעש"ט לשעבר, רחוב התלמוד תורה מקדמת דנא) שהיה לב החיים החרדיים עוד בימי יפו וגם בראשית ימי תל אביב, ונראה סדרה שלמה

של בנינים נטושים, עזובים ומטים ליפול. במרכזם עומד עגום הבנין הגדול של "ת"ת שער תורה", תלמוד התורה הראשון באזור המרכז. היודעים אנו מה רואות עינינו? הנדע כי כאן היו מוקדי המאבק על נפש הנוער, ביפו של לפני מאה ועשרים?! נצא לסיור מודרך בין דפי ההיסטוריה של הבנינים, בפרט של "שער תורה" יצירת הפאר של רבי נפתלי הירץ הלוי שבהמשך קורותיו הסוערים בערש החילוניות נעסוק הפעם. כתבה שלישית בסדרה

על כך ששרשי תל אביב נמצאים בנוה צדק ונוה שלום אין איש חולק. אבל דומה שאם נחפש את שרשי מצבה הרוחני של תל אביב שמיום הווסדה ועד הנה הצטיינה בחילוניותה שבראש כל חוצות – גם אותם נמצא בסמטאות נוה צדק כאשר נצעד בהן בעוד זכרוננו משוטט בין דפי ההיסטוריה.

"העיר העברית הראשונה בישראל" אוהבים לכנות אותה. כאילו לא היו לפניו לא ירושלים ולא טבריה ולא צפת ולא חברון. התגאו בכך שכולה יהודים ולא טרחו להוריד את השם המפוצץ כאשר מלאו רחובות דרומה בבני כל עם ולשון מהודו ועד כוש.

כאשר ביקר הרבי הריי"צ מליובאוויטש בתל אביב בשנת תרפ"ט, עלה לבקרו ולקבל את פניו מ"מ ראש העיר, ומי שניהן אח"כ בראשה, מר ישראל רוקח [בנו של שמעון, המייסד]. בתוך דבריו אמר מר רוקח כי "תושבי תל אביב העיר העברית הראשונה מאושרים מהכבוד שהרבי חלק להם בבואו לעירם". על כך הגיב הרבי: "עיר ישראל הראשונה היא עיר הקודש ירושלים אשר שם איווה אלוקי ישראל למושב לו, וכל ציפייתנו כי ירחמנו הקל יתברך ויקייים הייעוד ובא לציון גואל!"

ובכן, העיר העברית הראשונה? ודאי שלא. העיר החילונית הראשונה? בהחלט.

איך כל זה קרה? השרשים, אמרנו, נעוצים בעבר הרחוק. פרשיות עלומות ובלתי מוכרות נחשפות כאן לראשונה. הפעם מול הבניינים או שרידיהם של מוקדי המאבקים דאז, נגולל את פרשיות המאבק על נפש הדור הצעיר.

נזכיר שוב רק נקודה אחת. כשאנו מדברים על "יפו" שהחל מתרמ"ז בערך, אין הכוונה ליפו של ימינו כי אם ליפו היהודית דאז, הוי אומר: שכונות דרום - מרכז בתל אביב דהאידנא.

תר"ן: ועד העיר יפו

מיום שבא הגאון המקובל רבי נפתלי הירץ ליפו ועד לפטירתו בטרם עת כעבור כט"ו שנים, לא נח ולא שקט. אם לא די היה בסאת יסוריו הפרטית הרי שנוספו עליהם טרדות כהנה וכהנה, מבית ומחוץ. והיו בני יפו, גם המשכילים והחילוניים שביניהם, עומדים נפעמים מול גדלות נפשו בכל מצב ובכל גל וגל שעבר על ראשו. הוא מסר את כל כולו לציבור ולעשייה, להקמת הקהילה מעפר, ביסוסה ואירגונה. נתן דעתו על הפרט ועל הכלל וכמעט לא הניח עניין ציבורי שלא עסק בו. כל זאת, בזמן שהיתה הקהילה נתונה תמיד בסערות ותנודות של מחלוקות, של שינויי אוכלוסיה ושל רוחות זמן שונות ומשונות שחדרו לתוכה.

כיון שכבר היו לה ליפו אוכלוסין מרובים ומגוונים, ומחלוקות וחילוקי דעות ביניהם, וכיון שיצא היישוב למרחב והוקמו השכונות החדשות שברבות הימים הפכו לעיר בפני עצמה, "תל אביב", וכיון שכבר היה לה ליפו ארגון חסד ועשייה ו"עזרת ישראל" שמו וכעת גם הכתירה רב שיהא אלוף לראשה, לא היתה חסרה אלא הקמת ועד קהילה מסודר שתהא ככל הקהילות שבישראל.

הרבה עמל ויזע הושקעו בהקמת ועד זה שהיווה את הקהילה העצמאית הראשונה מחוץ לירושלים, והרבה נטפי לב הטיף הרב בנצחו על המלאכה, עד אשר ברכו על המוגמר. בבחירות חשאיות, "בחירה נעלמה" כלשון הסופרים דאז, נבחרו "שבעה טובי העיר" לשמש כוועד העיר תחת הנהגת האב"ד רבי נפתלי הירץ הלוי. התרגשות גדולה הציפה אז את יפו שראתה עצמה במעמד מיוחד. כמין גשר שבין היישוב החדש לישן. תלויה בירושלים ומשפיעה על המושבות. וביום כ"ה בירח אב שנת תר"ן לפ"ק שלח "בית ועד לראשי עדת ישראל בעיה"ק יפו תוב"ב" מכתב נרגש לקהילות רבות בארץ ובעולם וכך נאמר בו:

"מני עה"ק יפו לכל ערי ישראל בקדש ובחו"ל, שלום. יודע לכן אחיותי כי מהיום שבתיה להיות עדה בישראל גם אני! ימים רבים ישבתי שכולה וגלמודה עד שהחלה תנועת יציאה מארצות הצפון, ונתרבו בי האוכלוסין, ועוד היום הנם הולכים ומתרבים. אך טרם הייתי כדאי להמנות בתור עדה לאשר חסרו לי כל סדרים, עד שבא יום זה קויתיהו, ובני התעוררו ויבחרו מתוכם שבעה אנשים אשר יעמדו על יד הרב מאה"ג האב"ד נ"י והיו לוועד העוסק בצרכי צבור להקים בו סדרים נכונים, ותקנות קבועות שנו כאן.

לבי אומר לי כי ההודעה הזאת תתן שמחה בלב כל דורשי שלום הארץ ואוהבי שער ציון, כי חשיבותי וערכי בייחוס אל ארץ ישראל בכללה ואל ירושלים ואל המושבות בפרט אינה צריכה ביאור, להיותם ידועים ומורגשים לכל לב מבין בכל עצומם ותוקפם. והנני מתכבדת להציג בפניכם את בני הועד הבאים על החתום בזה ולהודיע כי בני הועד האלה קבלו המשרה על שכמם בלב יודע חובתו ובנפש תאוה להרים קרן עדתי בכבוד במדה הדרושה מהם עפ"י הענין והצרכים.

בני הועד נוטלים על עצמם מלאכה כבדה ונכבדה, ועליהם לכוון את העדה מהמסד עד הטפחות להיותה חסרה כל המוסדות וכל בתי החסד הנותנים לעדה את צורתה. והגדול שבחסרוניה הוא חסרון רופא קבוע, בית חולים, ובית הכנסת אורחים.

בני הועד נתנו אל לבם למלא החסרונות האלה למען הסיר החרפה הזאת מעיר יפו ובני עדת יפו נתבעים ונותנים ונתבעים וחוזרים ונותנים. אך הימלא הבור מחוליתו ואם תשביע עדה קטנה מחוסרי עולם מלא?

בני הועד פונים לאחינו חובבי ארצנו ודורשי שלום ישובה בכל מקום שהם לקום לעזרת עדת יפו ולתמוך בידה למען תמצא די אונים לבצע את אשר החלה. לא חסד המה מבקשים! עדת יפו כשהיא לעצמה דיה להפקיע את עצמה, אך כשהיא נזקקת לעניי העולם בדיון הוא שיהיו נדיבי העולם נזקקים לה!

בני הועד מתכבדים להודיע בזה כי יפנו לנדיבי עם אלקי אברהם במכתבים פרטיים לדרוש עזרתם והמה מקוים כי איש לא ישיב פני מכתביהם ריקם.

לכן כל איש אשר דבר לו אלינו יריץ מכתבו ע"ש כבוד מורינו הרב האב"ד נ"י כרשום למטה.
ובאעה"ח עפ"י כח "עד בישראל" לפ"ק בחדש הרביעי הוא חדש תמוז פה עה"ק יפו ת"ו.
נאם חיים שמערלינג/ נאם יחיאל מיכל פינס /נאם מאיר האמבורגער/ נאם י. הערצענשטיין /נאם
שמעון רוקח / נאם א. דאנדוקאו /ונאם בצלאל הכהן לאפין.

כעת נסללה הדרך לליקוט נפזרי הקהילה ואיחוי רסיסיה. "ויש תקוה" – נכתב אז באחד העיתונים – "כי
על ידיהם תקום עתה ותרומם עדת יפו, והעדה הרכה והצעירה הזאת תתעודד ותתערה כאזרח רענן ולא תרבה
עוד העזובה בקרבה" - - -

אכן, לא חלפו ימים מרובים עד שחברו גם חלק מקהילות הספרדים לוועד העיר וקם ועד משותף לכל
העדות. בראש המצטרפים עמד רבי אהרן שלוש (זוכרים?...). היה זה הועד הראשון מאז ומעולם של אשכנזים
וספרדים גם יחד כאן בארץ. והדבר היכה גלים.

באדר תרנ"א הריץ רבה של ירושלים עיר הקודש הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל, מכתב נרגש לרבה של
יפו:

"כבוד ידיד נפשי הרב הגדול בתורה ביראה בחכמה מוהר"ר נפתלי הערץ הלוי נ"י רב בעיה"ק יפו ת"ו
ולכל יראי ה' הנלויים אליו והמחזיקים בידו לעשות שלום וברכה.

מה מאד שמח לבי בהתבשרתי גם ממכתב מעכ"ת כי העושה שלום במרומיו שם שלום ואחדות בין
קהילות הספרדיים והאשכנזים היושבים בעיה"ק יפו וכבר אחז"ל כי השלום הוא כלי מחזיק ברכה וגם אנכי
בכל לבבי אברכם כי ברית שלומם לא תמוט ויהיו לאחדים בשמירת התורה והמצוות וה' עוז לכבודו ולאנשי
הועד אשר עמו לעמוד בפרץ הדת ולהיות לה חומה לבלתי פרץ בה פרץ עוד כל ימי הארץ, עד כי יפקוד ה' את
הארץ ועליה יזרח כבוד ה' וברכתי על צאצאיו כעתירת ידידו החותם בברכה מקרב לב. שמואל סלאנט".

כחומה בצורה

אמנם כן, להקמת ועד העיר היתה משמעות מרחיקת לכת בהרבה, משמעות שהשלכותיה השפיעו
לימים רבים ובהיבטים מסויימים פירותיה ניכרות עד עצם היום הזה. שכן, למרות שלכאורה היתה כאן
התאגדות עצמאית ועמידה של העיר ברשות עצמה, הרי שלאמיתו של דבר נעשתה כאן ברגע האחרון
פעולה הפוכה בתכלית. בעוד העיר הולכת ומתמלאת מיום ליום בחפשיים לגמרי, או למחצה לשליש
ולרביע, ניתן כעת השלטון על הקהילה - על כל המשתמע מכך - בידי רבני ירושלים וקהילות ה"יישוב
הישן". הועד שהיה מורכב כולו משומרי תורה ומצוות, רובם חרדים ממש, כפוף היה לרב האב"ד בשלמות.
כך שרבו מוהרי"ל דיסקין ורבי שמואל סלנט היו למנהיגים האמיתיים של העיר, שגם אם לא יכלו להנהיגה
באותה שמירה מעולה כירושלים החסומה בפני ההשפעות החיצוניות, יכלו על כל פנים לשמר בה קרן זוית
של יהדות טהורה.

יפו של השנים ההם, כפי שאנו רואים שוב ושוב, שרצה משכילים ופורקי עול רבים. גם אוירתה היתה
קלוקלת. התנועות השונות והמשונות שצצו להן חדשים לבקרים וביקשו להעביר את ישראל על דתם, נשבו

ברוח שאינה מצויה וסחפו רבים. אבל מעבר לכך, רובן ככולן סימנו את יפו כמטרה קלה ונוחה לכיבוש. היא התאימה לשמש כמרכז. מולן ניצב הרב רבי נפתלי הירץ בכל עוז. הם לא הניחו לו, הוא היה מטרה לחיצייהם. ולמרות אופיו הרך והיותו ההיפך הגמור מאיש מלחמה, סבל הכל בדומיה, ושתק. בגופו חסם את השתלטותם על מוסדות הקהילה - "ועד הקהילה" שלימים היה הבסיס לארגון הקמת חיי הדת בתל אביב.

במבט ממרחק של שנים, כעבור למעלה משני יובלות, רואים אנו בבירור כי במלחמתו היומיומית נגד מהרסים ומחריבים הציל רבי נפתלי הירץ את מרכז הארץ מהתפרקות רוחנית מוחלטת. לולא ניצב בפרץ בעוז ובתעצומות מול רוחות ההשכלה והחילוניות שנשבו בזעף גדול, אך טבעי היה שמאומה לא יישאר מכל האידישקייט ביפו, ובעקבותיה במושבות השפלה. המלחמה נסובה על כל צעד ושעל, על חינוכו של כל ילד וילד. כל תלמיד ב"שערי תורה" שהוקם וכפי שנספר, היה ריווח ודאי. הוי אומר, ילד שלולא זאת היה נופל ללא ספק כפרי בשל לידיהם של פורקי העול.

ועל כל אלה נספר במאמרנו זה ובמאמר הבא אי"ה. (אפס, רק על קצה המזלג. לאמיתו של דבר יכולות פרשיות אלה למלא כרך עב כרס!)

*

במשך אותן שנים התחוללו תמורות מרחיקות לכת בעולם היהודי ואלו נתנו אותותיהם באופייה של קהילת יפו. כבר סיפרנו כי הימים – ימי "חובבי ציון" שכבשו בסערה את העולם היהודי ברוסיה והביאו הנה המוני עולים. בראש חלקים נרחבים מתנועת חובבי ציון עמדו מתחילה גדולי תורה מפורסמים, אלא שרובם נטשו משחברו אליה כל מיני אינשי דלא מעלי. מאוחר יותר השתלטו על התנועה משכילים וכופרים שהפכו את הרעיון הפשוט של יישוב ארץ ישראל, לכלי של פריקת עול.

כמה גורמים חברו לכך. ראשית - בשנת תרמ"ט קמה ברוסיה אגודה חשאית שקראה לעצמה "בני משה". בראשה עמד הסופר הכופר אשר צבי גינצברג שר"י שכינה עצמו בשם "אחד העם". רוב חברי התנועה באו משורות "חובבי ציון". אמרו משמו של האדמו"ר הרה"ק מוהרש"ב מליובאוויטש זי"ע שהעיד על, להבדיל, 'אחד העם': אפילו יראה זה בעינינו מעמד קריעת ים סוף, ישאר כופר ולא יאמין! לאגודתו שמתחילה לא חשפה כוונותיה ברבים והטעתה גם יהודים חרדים שהצטרפו לשורותיה היתה מטרה גלויה ומוצהרת: להוריד את הדגש מהציונות והעליות החקלאיות העוסקות בבניין הארץ, ולהתמקד ב"חינוך נכון של העם". למטרה זו שנתעטפה במילים נמלצות היתה משמעות נוראה אחת ויחידה: לעקור ולשרש כל זיק של יהדות אמיתית מקרב בני הנוער היהודי. להקים בתי ספר כפרניים ולהעביר את ישראל על דתם! הכל נעשה כמובן במסווה של חינוך, קצת יהדות, וכדומה. אבל חלק מכריע מההתפקדות ההמונית של אותו הדור, נזקק לחובתו של אחד העם ו"בני משה" שלו שהרסו את יסודות החינוך הטהור.

נוספה על כך העובדה ש"חובבי ציון" קיבלה בתר"ן רשיון לפעול בגלוי ברוסיה והעבירה את פעילותה מווילנא לאודסה שהיתה "עיר מלאה גילולים" ואם ההשכלה ברוסיה. כעת נשמטה כל הנהגת התנועה מידי

גדולי התורה שהנהיגה מתחילה, והיא הפכה להיות מנוף רב עוצמה של הפצת חילוניות. עם הזמן גם השתלטה "בני משה" על מנגנוני הפעולה של "חובבי ציון" וההרס מבחינה רוחנית היה רב השפעה להחריד. ותנועות אלו, חובבי ציון ובפרט אגודת הסתרים "בני משה" כאשר רצו לקבוע להן משכן בארץ הקודש, מצאו כר מתאים לפעולתם, כמובן, ביפו.

פך השמן – ת"ת "שערי תורה"

אכן, המאבק הקשה, הכבד, הגורלי והמכריע ביותר, היה המאבק על נפש הנוער, על החינוך. כאשר התאגדו בני יפו היקרים ור' נחמן גדליהו ברודר ור' אברהם קרצ'מר בראש לארגן את קהילת יפו, היתה ראשית מטרתם הקמת תלמוד תורה נאות לילדים. עד אז היה ת"ת קטן שבו התחנכו בעיקר ילדי הספרדים. האשכנזים, בעיקר העולים שבהם, שלחו לעיתים את הילדים לרכוש הכשרה ומקצוע בבתי הספר הצרפתיים (!) שהתקיימו ביפו. הקמת תלמוד תורה היתה בגדר של פיקוח נפש ממש. ואכן, כזכור, מיד בפגישה הראשונה עם ר' אליעזר סלאנט מ"דגל התורה" שבירושלים, ורבי נפתלי הירץ הלוי עוד קודם שנבחר כאב"ד, הונח היסוד לתלמוד תורה. קופת "דגל התורה" נטלה על עצמה את אחזקתו. תיכף ומיד שכרו כמה מלמדים הגונים, אספו תלמידים והחלו ללמד תורה. בשנת תרמ"ו היה הדבר. ויקרא שמו בישראל "תלמוד תורה שערי תורה" אשר ביפו.

בתנאים לא תנאים התקיים הת"ת. מקומו היה במבואות הצרים שביפו העתיקה ב"עליית בית הטבילה". ואם מתחילה היה המקום מספיק הרי שלרגל התרבות התושבים והקמת השכונות החדשות צר המקום מהכיל. הלימודים בו התנהלו כמובן על טהרת הקודש. פך שמן טהור במעוז ההשכלה בארץ ישראל. תחת עינו הפקוחה של הרב רבי נפתלי הירץ אשר ראה בו את הצלת דור העתיד. בפרט בעירו שטופת הדעות הפסולות. אבל לא הרבה שנים אחרי הקמתו, קם לו לת"ת אויב מסוכן מאד. אויב שהעמיד בסכנה רוחנית איומה את כל עתיד הדור הצעיר ביפו. בשנת תרמ"ט, סמוך ונראה להקמתה פתחו חברי אגודת "בני משה" בית ספר חדש ביפו. על דלתותיו לא כתבו "בית ספר חילוני" וכלפי חוץ לא היתה חזותו בולטת כל כך. התפללו בו וגם למדו מעט תורה. הביאו אחד מחכמי הספרדים ללמד שם, מה שהיוה תפאורה מתאימה ואפילו הביאו רבנים לבחון. אבל המשימה הסמויה של "בני משה" בהשראתו של אחד העם, היתה מטרתו הבלתי מוצהרת של בית הספר. לימודי חול תפסו בו את עיקר הזמן והחשיבות ורוב המורים היו פורקי עול. כמו למשל ישראל בלקינד, שהיה ראשון הבילויים וממקימי גדרה ונטש את הדת עוד ברוסיה.

את הגב הכלכלי לבית הספר נתן "ועד חובבי ציון" שבאודסה, ולאחר שהתנער הימנו – חברת "כל ישראל חברים" שידה רב לה בחינוך קלוקל של ילדי ישראל במקומות הרבה. אלו גם עמדו מאחורי בית הספר לבנות שהתקיים בשכונה. (רק לחשוב על כך שאז עוד היו בתי ספר נפרדים גם אצל פורקי העול!)

לרוע גורלה של יפו היו בה הרבה אנשי ביניים. הוי אומר, יהודים שומרי תורה ומצוות שרוח ההשכלה לא היתה זרה להם או שהזדהו עמה באופן חלקי. הם ודאי לא היו נכונים למלחמה בפורקי העול. חלקם אף שיתף פעולה עם בית הספר ואף שימש בו בהוראה, מה שגרם להטעיית הציבור. רגש הכבוד שרחשו רבים ל"חובבי

ציון" ורעיונם, מנע מרבים אחרים לצאת נגדם גם כאשר נגע הדבר ליסודי היהדות. אורת ה"התחדשות" ששררה ביפו כמו גם ברוסיה כולה גרמה גם לאנשים חרדיים שלא להאבק בארגונים למיניהם על עניי אידישקייט, או, יותר חמור מכך – לא לזהות בכלל את הסכנה. (גם שנים אחר כך היתה זו בעיית הבעיות של תל אביב החרדית. החשש ואי הנעימות והכבוד המוגזם שרחשו אנשים לציונות, למוסדות הרשמיים וכו'. ועוד נדבר על כך בעז"ה ובעיקר – על אלה שלא נכנעו!)

רבים מאד לא זיהו את הסכנה ואף שלחו את ילדיהם ללמוד בבית הספר, רק חרם נמרץ של רבני ירושלים מנע מכך רבים והציל אותם מרדת שחת. ומר אליהו לוין אפשטיין, אחד ממנהלי בית הספר שבצעירותו שנה, ופירש, מספר בזכרונותיו כי פעם שאל את הרב: "איך יכול אדוני להרשיע את בית הספר והוא לא ביקר בו מימיו?" גם סיפר לו כי מתפללים בו שלש פעמים ביום ולמדים בו דינים, אדרבה – אמר - יבוא הרב ויווכח במו עיניו...

"על זה ענני בתמימותו" – מספר לוין אפשטיין – "איך יכול אני לבקר שם ובית הספר מוטל בחרם? הן אסור לעבור את מפתן הבית הזה?!" (שני בתי הספר עברו למקומם הקבוע ברחוב יחיאלי, כעשור לאחר מכן!) כזה היה המצב ביפו דאז, זה לעומת זה ניצבו תלמוד תורה "שערי תורה" החרדי בהנהגתו והכוונתו של רבי נפתלי הירץ הלוי שעל כל צעד ושעל היה שואל את פי רבו מוהרי"ל דיסקין זי"ע, ולהבדיל "בית הספר של יפו" שצודד נפשות ועקר מהם בשקט כל זיק של יהדות. מימין ומשמאל, אצל החרדים ואצל החפשיים היה הכיוון ברור. אבל הרבה יהודים שבאמצע התלבטו בין שני מקומות הלימוד ועתידם היהודי של בניהם אחריהם היה מוטל על כף המאזניים. בנוגע לחינוך הבנות היה המצב קשה יותר. בית חינוך חרדי לא קם! עוד לא הכירו את הרעיון הזה.

עד שנת תרנ"א למדו בשערי תורה בסך הכל כשלשים וחמש ילדים. אמנם מעת לעת היה מתקדם והולך. ובשנת תרנ"א התרבה מספר הדופקים על דלתותיו "ובין המון הבאים היו גם סוחרים, גם עשירים וגם עניים רבים שהקיאא אמם ארץ מגורתם ויבואו הנה בעור שיניהם, ויביאו גם ילדיהם הנצרכים לחינוך, ובית הת"ת שבעיר לא יכל להכיל אותם וגם מקום הת"ת בעליית בית הטבילה במבואות הצרים לא הפיק רצון. לכן שכרו המנהלים בית גדול ורחב ידיים בהבתים השייכים לבית פקודת העיר (- השלטון הטורקי) ויהיו חדריו המרווחים לת"ת נאה כדבעי ויהי מספר ילדי הולומדים בו מאה ועשרים!" (מתוך פרסומים רשמיים של "שערי תורה" מאז). בראש ה"תלמוד תורה" עמד בשנים ההם ר' אייזיק בן טובים ז"ל, יליד ביאליסטוק שהיה ידיד ורע לרבי נפתלי הירץ מנעוריו ועד הנה. מתחילה השתייך אף הוא ל"חובבי ציון" ואף היה חבר ב"בני משה" טרם עמד על כוונתו. אבל משקלט במה מדובר התנער מהם לחלוטין, דבק ברבני ירושלים בשלמות ועשה כל שלא ידו להלחם בחובבי ציון והשפעתם הקלוקלת על החינוך והיהדות. כמוהו היה ידידו ר' יחיאל מיכל פינס שהיה חבר ועד העיר ומידידי הרב הקרובים. (כידוע, דבק בו קצת בפינס חיידק ההשכלה והוא ניסה להגיע לירושלים בכדי להכניס "שיפורים" בחינוך. מוהרי"ל דיסקין מבריסק זיהו מגמות מסוכנות בכוונותיו ויצא נגדו בחרב ובחנית עד שעזב את העיר. הוא תעה עוד שנים בדרכו – למרות שהיה תלמיד חכם מופלג ויהודי חרדי בחייו האישיים–

היה שותף ל'חובבי ציון', ל'בני משה' ותמך רבות בבילויים ועוד. ביום מן הימים נפקחו עיניו, בעיקר בעקבות "בני משה" המסוכנת. הוא פרש מכל קשר לארגונים אלו והוביל מלחמת חרמה נגד השפעתם. הוא היה בעל תשובה בהקשר הזה. והיה ממש עמוד התווך של קהילת יפו החרדית העומד לימינו של הרב. על שמו קרוי הרחוב הגובל את נה צדק ממזרח).

בשנת תרנ"ה, כאשר הגיע מספר התלמידים למאה, החליטה הנהלת הת"ת ור' אייזיק בן טובים בראשה, כי הגיעה העת לבנות לו בית מפואר משלו. על היוזמים נמנה רבי משה בצלאל טודרוסביץ' ז"ל. יליד ליטא היה, סוחר עשיר וחשוך בנים. יום אחד פנה לזוגתו ואמר לה כי דומה עליו שאם יעזבו את הגולה ויעלו ארצה, יזכו וודאי להפקד בזש"ק. שמעה לעצתו והסכימה. חיסלו עסקיהם ועלו ארצה בשנת תרנ"א. ואכן נולד כאן בנם דויד'ל, (הוא הסופר דוד תדהר שחיבר את האנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובונים). והיה ר' משה בצלאל ירא וחרד ומהכרוכים תמיד אחרי הרב. נעשה כאן עסקן ציבורי והעמיס על שכמו את מלאכת הקמת הבית ממסד ועד טפחות.

לראש לכל זקוקים היו לחלקת קרקע ראויה לשמה. באותה שעה עמד רבי זרח ברנט ז"ל, בונה השכונה "נוה שלום" ובעל קרקעותיה, והציע למכירה אדמה לבניית הת"ת בתנאים נוחים מאד. (ואף בשנים הבאות הוסיף ר' זרח לעמוד לימין הת"ת בכל עוז). במעשהו זה חרץ ר' זרח את גורלה של "נוה שלום" שלו לטובה, באשר עם הזמן הפכה להיות מרכז החיים החרדיים הטהורים ללא כחל וללא סרק, ביפו, ונשארה במצבה זה עוד שנים רבות אחרי הפיכתה לשכונה תלאביבית. (עד שהיו הסופרים החילוניים מתארים אותה כ"גטו יהודי" ומתוך גנותם למדת שבחה). לא חלפו ימים מרובים עד שהחלה הבנייה כשבראש המארגנים ניצב ר' משה בצלאל טודרוסביץ' ועל ידו ר' בצלאל הכהן לאפין חבר ועד העיר. (ור' בצלאל זה, ששם אחד הרחובות בשכונה קרוי על שמו, רב פעלים היה מאד במשך עשרות שנים, ועוד נספר עליו באריכות א"ה). וזאת לדעת, כי ר' משה בצלאל, ר' בצלאל, ור' זרח ברנט חרדיים היו בשלמות ולא דבק בהם ולו שמץ מההשקפות הזרות שפשו אז בעולם, לא למחצה ולא לשליש ולא לרביע. גייסו איפוא תרומות מבני העיר ומבני המושבות (וכמנהג הימים ההם, נתנו כל בני העיר, **מכל המפלגות**, את ידם בבניית הת"ת!). סיפרו עליו על ר' משה בצלאל שמיאן לקחת שכר חלף עבודתו, ורק למען ייחשב כאילו נטל – היה לוקח נאפוליון אחד לשבוע, שכר זעום ביותר ביחס לעבודתו. וכאשר הגיעו ליציקת הגג זקוקים היו לארבעים ושניים נאפוליונים לכיסוי ההוצאות, עמד ושילמם מכיסו!

ובכן, נבנה תחילה בית בן שבעה חדרים לתלמוד התורה, ואין לתאר ואין לשער את גודל השמחה אשר אפפה את בני יפו החרדיים ואת כל אחיהם שומרי המצוות שבין בני היישוב החדש. **היה זה צעד ראשון של הקמה, של בניין ותחייה תורניים ביישוב המתחדש.** (ראה במשבצת שבסמוך את תיאורו של בן התקופה על חגיגות חנוכת הבית. פשוט לא להאמין!) ובשנת תרנ"ו נוסף ונבנה עוד אולם גדול לשמש כ**בית המדרש לעדת האשכנזים שבנוה שלום**. או אז נשא לבם של המנהלים אותם, הוסיפו להשקיע בחינוך, ובתנ"ז הוסיפו שתי כיתות לימוד. בסוף השנה ההיא נבנה גם "בית תבשיל" עבור התלמידים העניים והיתומים שבת"ת. "אשר בו

ימצאו יום יום מאכלים חמים מבריאיים, וג' פעמים בשבוע גם בשר". בשנה ההיא הגיע מספר התלמידים למאה ושלישים ומספר הסועדים שביניהם – חמישים.

"ופעמיים בשנה, בפרוס הפסח ובפרוס חג הסוכות יקראו המנהלים עצרה מכל הלומדים שבעיר ומאורחיה, והתלמידים יעמדו בפניהם על המבחן, ותמיד יעזבו הבאים את הבית שבעי רצון..."

ואכן האריך "שערי תורה" ימים הרבה, ואך לפני כמה עשרות שנים נסגרו שעריו. עוד נספר על מפעליו, על רבי אברהם יצחק הכהן קוק, יורשו של רבי נפתלי הירץ, שפרש כנפיו על "שערי תורה" והשקיע בו כל מרצו, ולא נתן לשנות מסדרי הלימוד המקובלים בו מקדמת דנא. עוד נספר על הישיבה שנפתחה בו ועל תלמידיה, על רבי שאול משה זילברמן, הרב מווייערשוב תושב "נוה שלום" שבתקופתו הוא שם עיניו גם הוא על הת"ת והיה מגיע לבחון בו את התלמידים, ועל רבי שפטיה סג"ל ששימש בה כר"מ, ועוד ועוד, אי"ה במאמרים הבאים.

כללו של דבר, שערי תורה" היה פך השמן הטהור, קרן זוית ביפו תל אביב החילונית או המשכילה שבה נשמרה תורה בטהרתה, בכחו של המייסד רבי נפתלי הירץ ורבותיו, גדולי ירושלים. אם נשתיירה לחלוחית של תורה בתל אביב באותן שנים, עד שפשו בה אישי "תל אביב של מעלה" – בזכות "שערי תורה" היה הדבר. עוד בימי הבנייה, כאשר חלק נכבד מהעול רבץ על כתפיו של הרב האב"ד, בא אחד הגבאים ובישר לו בשמחה כי מצא נדיב המוכן להשלים את הבנייה על חשבונו ולתמוך בת"ת – את חובות הבנייה נשאו המנהלים על כתפיהם עוד שנים רבות לאחריה – ובלבד שיהיו לומדים בו לימודי חול. (מלבד לימודי כתיבה וחשבון הנצרכים שאכן למדו בו) ענה הרב ואמר: "שאלה קשה היא זו, אעלה ירושלימה ואשאל את פי מו"ר הקדוש מבריסק". כשבא לפני מוהרי"ל דיסקין שטח ספקותיו בפניו. "מחד – יפו אינה ירושלים. בירושלים רוב ההורים בני ישיבה וגם העובדים לפרנסתם קשורים לקהילה, אבל יפו – שונה מן הקצה אל הקצה, ההורים עובדים לפרנסתם כל היום באוירת חולין, והת"ת הוא קיום היהדות ופיקוח נפשם של התלמידים. אם נכניס מעט לימודי חול תחת בקורת קפדנית, ימשוך הדבר יותר תלמידים, גם נקבל יותר תרומות, נוכל לבנות יותר ושוב יגרור הדבר תלמידים נוספים שכל אחד מהם – זוהי הצלתו הרוחנית. אבל אם נשאר במתכונת של לימודי הקודש וגם הבנייה תצטמצם, יתרחקו מאתנו ילדים הרבה, ילמדו בבית הספר וסופם לכליון רוחני. מאידך" – אמר הרב – "אם יישמר החינוך במתכונתו הטהורה הנוכחית, תהיה האוירה בת"ת זכה וצלולה יותר מבחינה רוחנית. מה ראוי לעשות?"

קם השרף מבריסק מכסאו, ניגש לארון הספרים והוציא כרך משניות סדר זרעים. פתח במסכת תרומות והראה לרבה של יפו משנה מפורשת: חבית של תרומה שנשברה והיין יורד לגת טמאה, מודים הכל שרק **אם יוכל להציל ממנה רביעית בטהרה – יציל!** גם אם בשל כך יאבד כל היתר. התשובה היתה ברורה. עליכם לשמר את ה"רביעית" הטהורה בכל מחיר.

זה אכן היה תפקידו של "שערי תורה", אותו מילא בנאמנות משך דורות. פינת תורה בטהרתה בכרך הגדול.

על מאבקים נוספים ועל פרשיות מרתקות, על נבואתו של הרב על עתידה של תל אביב ועל ההכשר הראשון ב"כרמל מזרחי" ועוד, בכתבות הבאות בעז"ה!

פרק רביעי

בסיורנו הפעם ברחובות נוה צדק ונוה שלום, בכתבתנו הרביעית בסדרה, לא נתמקד בדווקא בבניינים מסויימים, כי אם נציץ אל שרשי ההוייה התל אביבית של ימינו שניצניה בצבצו כבר בימים ההמה, עוד טרם הוקמה שכונת "אחוזת בית"... אגב גם נתוודע אל השוני וההבדל התהומי שחצץ והפריד בין שתי השכונות הללו כמעט סמוך ונראה להקמתן: גם אם רוב מייסדיה היו יהודים חרדיים, הרי ש"נוה צדק" היתה לשכונה קצת משכילית, ועם הזמן – חילונית. שם קבעו משכנם כל המי ומי שבאליטה החילונית, סופרים, יוצרים וכל היתר. "נוה שלום" לעומת זאת היתה למרכז החרדיות היפו – תל אביבית. המייסד והבונה ומי שהיה כאן בעל הקרקעות היה רבי זרח ברנט, יהודי חרדי אמיד שלא נסחף בזרם התנועות החדשות ונשאר "א פרומער איד" במלוא מובן המילה עד יומו האחרון. הוא, שהיה ממקימי "מאה שערים", וממייסדי פתח תקוה (וכמעט שלא הקים יישוב חרדי ב"אל עריש") שמר על צביונה של שכונתו מכל משמר. התושב הראשון שבא לגור כאן היה כזכור לא אחר מאשר רב העיר הגה"צ רבי נפתלי הירץ הלוי שבא לכאן, אל האויר הצלול, בעקבות מחלתה של הרבנית. בעקבותיו החלה הנה נהירה של תושבים. כאן "מכר" רבי זרח ברנט קרקע לבנין הת"ת "שערי תורה", מכירה בתנאים מינימליים שעם הזמן הפכה לכמעט מתנה... בעוד רבי זרח משמש כאחד מעסקני ופעילי הת"ת. סביב רב העיר התגבשה קבוצה של יהודים חרדים, רובם יוצאי ליטא, שנתנו לשכונה את צביונה המיוחד שנשמר שנים רבות כל כך, ויעידו על כך בתי הכנסת והמוסדות המרובים שבשכונה. ובכן, אגב הפלגה אל הימים ההם, וכמובן – המשך הסיור בין הסמטאות - נרד לעומקי שיתין שיעזרו לנו להבין למה נראית תל אביב כפי שהיא נראית, וגם נתוודע לנבואתו הנוראה של הגרנ"ה הלוי מלפני למעלה ממאה שנים, בה צפה כיצד תראה העיר! כתבה רביעית בסדרה

אם סיפרנו במאמר הקודם על ההתמודדות על נפש הנוער ביפו, שבין "שערי תורה" מכאן ו"בית הספר לבנים" שמעבר למתסר, ראוי לנו לדעת שמאבק זה היה רק חלק, פן אחד מפרשייה רבת אנפין במאבק הגלוי והסמוי על צביונה של יפו שהיתה ברבות הימים לתל אביב רבתי. מתוך החומר הרב הנמצא

בעיתוני התקופה ההיא ובארכיונים שונים, ושמשום מה מעולם (!) כמעט ולא נכתב עליו אצלנו מאומה, נעלה אנו זעיר פה זעיר שם, כחודו של מחט.

כאשר הגיע רבי נפתלי הירץ לכהן כרבה של יפו, בשנת תרמ"ז בערך, היתה משמעתו מוטלת על הכל. עדיין לא העלה איש – ואפילו חפשי מחפשי יפו – בדעתו, להמרות פיו של רב בישראל. מה גם שאישיותו קסמה לכולם ונערצה על ידי כולם, כמעט ללא יוצא מן הכלל. אף הוא נקט במדיניות של חסד ורחמים, של הסברה ושל שכנוע. את משכורתו לא קיבל מיהודי יפו כי אם מ"ועד כל הכוללים" בירושלים כך שכל שהותו ביפו היתה כל כולה נתינה ללא שמץ של קבלה מהם. תמיד כסוף נכספה נפשו לחזור למקומו הטבעי, לירושלים, ורק מחמת שליחות שנשתלח הנה ממאורי רבני ירושלים ותחושת האחריות שלו נמנע מלעשות את הצעד שכמה וכמה פעמים לא היה רחוק מביצועו.

יפה יהיה לראות את פני התקופה משתקפים ברשימה מפרי עטו שלו עצמו. לימים, בעקבותיה של אחת המחלוקות שאכלו בבשרה של יפו בכל פה, העלה הרב על הכתב את רגשי לבבו על אותם ימי בראשית ועל תפקידו כרבה של יפו וצורת הנהגתו. מכתב שכל כולו כאב לב – ולשון שובת לבבות. (בכלל, היה רבי נפתלי הירץ ספרא רבה, וכל אגרת שלו הרי היא נופת צופים ספרותית ציורית ועזת ביטוי.) וכך כותב הוא:

"אחי בני עירי יפו ת"ו. מתוך צרה ומצוקת לב הנני קורא אליכם את הקריאה הזאת ואקוה כי דברים היוצאים מקירות לבי הנמחץ יכנסו באזניכם וימצאו מסילות למי בלבבם.

נאלצתי הפעם להעריך דברי אליכם בדפוס כי הדבר כאש בוער בעצמותי כלכל לא אוכל, נלאיתי נשוא וימים רעים ומרים כאלה לא היו לי עוד בכל ימי שבתי ביפו. הנכם יודעים כי לא ביד חזקה הרכבתי את עצמי אלוף לראשיכם, רק ברצונכם הטוב קבלתם אותי לרב העיר כאשר בקושי נעתרתי אז לבקשת יקירי וגדולי ירושלים אשר שלחוני אליכם, בראותם המכשלה הגדולה בהיות אז יפו כעיר פרודה אין חומה, בעת אשר תנועת היישוב החלה ורבו יום יום עולי הגולה. הנה זה ימים רבים שבתי עמכם, ענו נא בי נגד ה' ונגד ארצנו הקדושה. את מי עשיתי ורצונית? מי מידכם לקחתי, מה מכם דרשתי, וכלום כפיתי עליכם אף פעם אחת הר כגיגית לומר קבלו דעתי ובטלו רצונכם מפני רצוני? ענו נא בלי משא פנים ואם און בידי ארחיקה ולא אשכון באהלי עולה. הנכם יודעים כולם סבלנותי הגדולה והנפרזה בכל דבר, וכי בשלום ובמישור בשובה ונחת התהלכתי עמכם במקל נועם ולא במקל חובלים. וקבלתי תמיד באהבה כל הטרדות והתלאות שרבו יום יום עלי, ומסרתי נפשי לטובת העיר בכל אשר אך יכולתי, ולבדי נשאתי טרחכם ומשאכם וריבכם אף כי לחמי לחם צר לא מידכם הוא וקיימתי בכם אף אני בחינם..."

אפס, אם היו השנים הראשונות שנים של עשייה ותחייה ואחדות והרחבת גבולי הקדושה, באו השנים הבאות והפכו את הקערה על פיה. - - -

"שער ציון" מול "בני משה"

בארגונה מחדש של הקהילה ביפו, על ידי חברת "עזרת ישראל" החל משנת תרמ"ה בערך, מה שהביא להקמת "נוה צדק" ובעקבותיה שכוונות נוספות, (ובעצם מה שהיווה את הרקע להקמת תל אביב כולה) ומה שהביא למינוי ועד העיר ולכל דבר ארגון ועשייה – היה הראש והראשון והאיש המוביל, כזכור, ר' שמעון רוקח. הוא היה בעצם מעין שליט יחיד בקהילה. ולא בכדי, הוא שיצר ממש יש מאין את כל העשייה והארגון היפואיים

יש מאין וגם היה עסקן רב פעלים בכל נשמתו. בשנת תר"ן, היא שנת הקמת ועד העיר שעליו סיפרנו בכתבה הקודמת הקים שמעון רוקח ביפו סניף, "לשכה" של אגודת "בני ברית" העולמית. ושם הלשכה "שער ציון".

אגודת "בני ברית" הוקמה בגרמניה בשנת תר"ד ושמה לה למטרה לעזור ליהודים בכל ארצות פזורים. היא פעילה כידוע עד עצם היום הזה. הארגון מורכב מחברים הנכנסים לאגודה בטקס מיוחד, ומחולק לאיזורים, "גלילות". תחת כל "גלילה" נמצאים הסניפים המקומיים, ה"לשכות". בראש הארגון עומדת ה"לשכה הגדולה".

אגודת "בני ברית" לא היתה מעולם אגודה חרדית, כידוע, וגם "לשכת שער ציון" בכלל. שמעון רוקח גם לא היה חרדי במובן המלא של המילה, אם כי בחייו האישיים היה שומר תורה ומצוות. אבל הוא ואגודתו הביאו ברכה מרובה לחיי הדת ביפו דאז. (תל אביב!). "שער ציון" לא שמה לה למטרה את החדרת החילוניות ביפו חלילה. כל עניינה לא היה אלא פעילות ועשייה (אם כי לא כל אשר עשתה נעשה ברוח חרדית!). ואדרבה, שמעון רוקח רצה לקומם קהילה יהודית שורשית. בעיני רוחו לא העלה בדעתו יפו חילונית כי אם יפו דתית מסורתית. ידיו רב לו בהקמת בתי כנסת, חברה קדישא ובית קברות ועוד ועוד, שלא לדבר על ועד העיר, זה שהוא פעל רבות להקמתו ושמיד עם הקמתו עשה את האב"ד עטרה לראשו. בכלל, היה שמעון רוקח לעזר רב לאב"ד. אף הוא, הרב, מצא בו איש כלבבו, הגון וראוי למלאכתו והיה מנהל דרכו את כל ענייני הקהילה. כך נוצר מצב יחיד במינו בעולם, שלשכת בני ברית כלשהי, תיעשה ככלי שרת בידיו של רב מהיישוב הישן.

והחשוב מכל – "לשכת שער ציון" קמה ביפו אחרי שבתרמ"ט הוקם שם סניף של "בני משה" המשכילית שהתערבה בחינוך, כזכור, הקימה את "בית הספר לבנים" ונעצה יתד של ממש להשכלה ביפו. קיומה ושלטתה של "שער ציון" שעמדה לימין הרב והקהילה החרדית, עמדה כתריס מול פעילותה של "בני משה" ובלמה באופן חלקי את פעילותה ההרסנית. בשנים הבאות עתיד היה להיות לדבר משקל רב ערך - - -

מלחמות ה' - ונבואה קודרת שהתגשמה

שכן, תיכף ומיד לבואו של רבי נפתלי הירץ ליפו, כבר החלו בקיעים נבקעים בחומות שמירת הדת ביפו. כבר בתרמ"ח סיפר "החבצלת" לקוראיו על מקרה בודד של פתיחת חנות בשבת, אבל כעבור ארבע שנים בדיוק לבשה התופעה מימדים מדאיגים.

בשנת תר"נ, עם קבלת הרשיון לפעול בגלוי, כזכור, פתחו חובבי ציון מרכז לפעילותם ביפו. היה זה יחד עם העברת מרכז השליטה לאודסה, העיר המשכילית, ויציאתה של "חובבי ציון" מידיהם של גדולי התורה שליווה מתחילה לידיהם של חילוניים במוצהר. מתחילה לא חשדו יראי ה' ביפו כי מכשלה תחת ידם. גם רבי נפתלי הירץ שהכיר את פעולותיהם עוד מרוסיה, הכיר שם את החרדים שבהם ולא ראה כל בעיה בעניין. אדרבה, סבור היה כי בואם ליפו יתן לעיר תנופה עסקנית מחודשת. עוד לא נתקל במהפך ההרסני שהשתלט על התנועה. רק משהחל הועד היפואי לפעול נתברר להם לחרדי יפו להוותם כי חרב הונפה על שמירת התורה והמצוות בעירם. רבי נפתלי הירץ מצא עצמו בחזית חדשה, קשה ומאיימת. גדרי הצניעות והמוסר נפרצו על ידם בראש כל חוצות ובצורה שיטתית ומכוונת. הרב מצא צמו מתמודד עם הצגות שנערכו ביפו ועם שמחות חתונה שגדרי הצניעות נפרצו בהן. הוא הריץ מכתבים לכל אשר יכול היה בכדי למנוע את ההידרדרות – ולשווא. הודיע

כי לא יסדר קידושין בחתונות שלא ייערכו בהפרדה מלאה כדת וכדין, אבל "בני משה" פרקו עולו. הוא הפך מטרה לחיצייהם של המשכילים שהודיעו שאינם מכירים עוד במרותו בהיותו "שייך ליישוב הישן".

לו אך היה השלום עומד על כנו, יתכן ותל אביב היתה נראית היום אחרת! אבל כעבור תקופה החלו סדקים בחומת האחדות עם עדות הספרדים, ולדבר היתה השפעה מכרעת במאבק האמיתי והקשה, המאבק עם החילוניות המתפשטת! סדקי המחלוקת שניבעו בין עדות יראי ה' סייעו לפורקי העול לחדור לכל פינה. לא נספר כאן על כל הסערות שידעה יפו בזמנו של רבי נפתלי הירץ, שרוב מוחלט של החרדים התאחד סביבו כמעט לאורך כל הדרך. רק זאת נספר ש"בני משה", מצאו להם "רב" מעדת הספרדים שלא היתה דעתו נוחה בשלטונו של הרב, והסכים לסדר להם קידושין וכל היתר.

באותם ימים, כמעט שלא נטש רבי נפתלי הירץ את העיר וחזר ירושלימה. במר לבו הריץ מכתב כאוב לגאון הנצי"ב מוולוז'ין שמתחילה היתה לו השפעה מרובה על "חובבי ציון" וקרא לעזרתו. **ומה נורא לראות איך במכתבו נוטף דם הלב צפה רבי נפתלי הירץ את מצבה של תל אביב של ימינו בדיוק נמרץ.**

"בצפייתי צפיתי" – כותב הוא – "כי גם בהתרבות הישוב בעיה"ק יפו ילבוש צורה הנכונה לעיר בארץ הקדושה, ובפרט בבוא הנה הועד מחובבי ציון אשר כל מגמתם לבנות ולגדור בעד עמנו (...) היתה תקותי חזקה כי עתה ירווח לי מעט כי אמצא עזר לחזק הדת בשער הארץ, כי כן הי' מהראוי להיות. אך מה מאוד לבי עלי דוה, כי תחת הרווחה היתה זעקה. כי ראשית חזו למו אנשים העומדים בראשי חובבי ציון היינו ה' ... וה'... להסיר מעל אנשי עירנו מסוה הבושה אשר היא היתה הגדר היותר חזק בפה, שנתנו כבוד לדברי ולא בנקל המרו את דברי, ועתה פרצו פרץ לילך כל א' בשרירות לבו הרע... והפעולה הראשונה היתה כי הגדר אשר גדרתי זה כארבע שנים ... פרצו הם הפרץ הפעם הזאת.... ועוד ידם נטויה. ובימים האלה אחרי כי הותרה הרצועה לצאת נגד רצוני ובשווקים וברחובות יפטירו בשפה ישחקו ילעגו למו על לקחי ומוסרי. עוד גרמו שפרצו חוק ואיזה אנשים פרצו פרץ גם לחלל שבת בפרהסיא עד אשר הודחו מדחי אל דחי ובשבת שעבר פתחו חנויות בפרהסיא ביום השבת וכדי בזיון וקצף. מובן מאליו את מה יוכל לצאת מזה. "

"ועתה אליכם ראשי העם גדולי ישראל אליכם אבקש תחנונים אדבר חוסו נא על הענין הגדול של ישוב הארץ רבות סבלנו בימים הקדמונים מענין המחלוקת, ועתה עמדו בפרץ וגדרו בעד המכשלות אשר יתרבו בכל פעם בפעם. עמדו והתייצבו לחוס כבוד ה' ועמו אשר קמו בני בליעל לחלל. ואנכי עשיתי את אשר ביכולתי לעורר את הגדולים אשר בעמנו ואת נפשי הצלתי. ואתם חוסו נא על הענין אשר נשפכו נפשות תרתי משמע, ואשר רבים מסרו נפשם ומאדם ועתה ע"י אנשים בני בליעל בני בלי שם אשר רוצים לחלל כבוד ארצנו יוכל ח"ו לעלות כל היגיעות בתוהו ואנכי כבר גמרתי אומר לשוב ירושלימה כי מרוב חולשתי ראיתי כי לא אוכל עוד לראות את כל התועבות הנעשות ולא ירתח דמי בקרבי בראותי אחי הולכים ודלים. ואנכי היודע כאשר נתברר לי מפי אנשים נאמנים כי כל זה נעשה בכוונה לפרוץ מעט מעט הגדרים אשר גדרו אבות העולם כאשר החלו לעשות בעניין השמיטה (-בתרמ"ט) ועתה ירצו ללכת הלאה וירא אנכי כי לימים יבאו לא תהיה יפו גרוע מאלכסנדריא ואמריקא ..."

מאז ועד יומו האחרון, היה הרב מטרה לחיצי זעמם ולעגם של עסקני משכילי וחילוני יפו (טיומקין, אייזנשטט – ברזילי, חיסין, כולם כיום רחובות בתל אביב...) שלא פסקו מלהשמיצו ולפרסם עליו שמועות משמועות שונות. למרות שההמון, גם החילוני, העריץ את אישיותו. וכמה היה הדבר הזה מנגד לאופיו הנוח והטוב! במסירות נפש המשיך לספוג ולסבול ולא חזר ירושלימה בכדי שלא תתמוטט לגמרי קהילת יפו הנבנית. המשיך ללמוד וללמד תורה, לפקח על ענייני הקהילה, לשבת בדיני תורה ועוד ועוד כפי שנספר. **"אף בחולשתו הגדולה ובטרדותיו המרובות היה שקדן גדול"** – כתב אחד מנאמניו בזכרונותיו – **"גם בשנים האחרונות היה שיעור לימודו יום יום שנים מקרא ואחד תרגום. נ"ך, משנה, ואחד ועשרים דפים גמרא (!) מלבד פוסקים ראשונים ואחרונים, וספרי קבלה וכתובת חבוריו!**

בשארית כוחותיו מנע רבה של יפו מפורקי העול מלהשתלט על ועד הקהילה שנשאר בהרכב כשר וישר כמעט עד לאחרית ימיו. בסבלו ובהקרבת בריאותו שמר על הגחלת שלא תכבה. מסתבר הדבר כי לולא הוא לא היה נשאר שריד לחיי היהדות ביפו, ולאחריה בתל אביב והמרחב.

לימים, כאשר עלה הגרא"י קוק זצ"ל לכהן כרבה של יפו תחתיו של רבי נפתלי הירץ, הריץ אליו החוקר הת"ח רבי זאב יעבץ ז"ל מכתב מוויילנא, ובו הזהירו על סכנותיה של יפו. וכך כתב: "לעומת זה ידוה לבי להגיד כי יודע ומכיר אני את יפו כי היתה למטרופולין לפשע השומם ולכהניו (- ה"השכלה" של אחד העם ואנשיו) השמים את תורתנו הקדושה מרמס לכף רגליהם, העיר השתרשה בחטא ומי יודע מתי תצא מידי רודפיה. **בית הספר אשר הוקם בה גרוע הרבה מן העגל אשר העמיד ירבעם, כי תחילת עשייתו היתה לעקור שם שמים מפי עוללינו וטפינו...** צא וראה מה עלתה לידיד נפשי הגאון החסיד ר' נפתלי הערץ הלוי זצ"ל, אשר... יד הכהנים ההם ("בני משה") בסתר היתה בו הרבה מיום בואו עד בא יומו." - - -

*

עם הזמן התרכז רוב הציבור החרדי הנאמן סביב הרב, בשכונת "נוה שלום", שם הקים את מוסדותיו, "שערי תורה" שכבר סיפרנו על הקמתו, ו"אור זרח" של ר' זרח ברנט שעוד לא נגענו בו. "קהל חסידים" דנוה שלום ועוד ועוד.

העסקנים, שרובם היו מליטא ארץ מוצאו של הרב: ר' זרח ברנט, ר' משה בצלאל טודרוסוביץ', ר' בצלאל הכהן לאפין, ר' אייזיק בן טובים, ר' שמחה בונים נאואוואלסקי ועוד, היוו את הגרעין הקשה והפעיל של הקהילה החרדית שבראשות הרב.

ב"נוה צדק" לעומת זאת, שררה אוירה חפשית יותר. ה'מוכתר' והמייסד, שמעון רוקח, על אף שכשלעצמו שמר מצוות ושבביתו התקיים מנין מדי שבת (!), לא היה מהטיפוס של החרדי המקורי. הוא כבר נטה ל"קידמה". שם בשכונה קבעו מגוריהם החילוניים שבעסקנים.

אפס, לא היה נתק בין השכונות השכונות. מלבד על חבורת החילונים הקיצוניים המשיך הרב רבי נפתלי הירץ להיות נערץ גם על ההמון החילוני. שלא לדבר על יהודים של ביניים מטיפוסו של שמעון רוקח. לא זו בלבד

אלא שגם היטה הרב שכמו לעסוק בפעילות הרבה שהיה בה משום תועלת לכל בני העיר, כהקמת בית חולים ובית הכנסת אורחים שעליהם עוד נספר בעז"ה.

רב המושבות

אלא שלא על יפו בלבד היתה מצודתו פרושה!

מיום בואו ליפו ראו הכל, כי לאצילות נפשו של הרב אין גבול. שלא כמקובל בכל אתר ואתר ולפנים משורת הדין, קיבל על עצמו שלא לקחת "דמי פסק" מאלו שבאו לפניו להתדיין בדין תורה. כיון שכך נקלע לבעיה חמורה כמעט תיכף לבואו לעיר. כל קיומו החומרי – והוא היה מטופל במשפחה גדולה – תלוי היה במשכורת הבלתי מספקת שקיבל מ"ועד הכוללים" שאיחד את קהילות ירושלים. היתה זו משכורת שלא הספיקה לבעליה כלל ועיקר, מה גם שהוצאות רבות היו לו חוץ מכלכלת משפחתו. עניי יפו ידעו תמיד את הכתובת שממנה לא ישובו ריקם... המצב החמיר כל כך עד שרבי נפתלי הירץ שקל בדעתו לשוב לירושלימה. היתה בכך סכנה עצומה לעתידה הרוחני ואף הארגוני – גשמי של העיר. הרב היה עמוד ההצלה שלה. מרכז הכובד היחיד שגיבש ואיחד את הקצוות.

עתידה של יפו עמד על כף מאזניים, במידה כזו, שאפילו אלעזר רוקח, שמתחילה עוד שיתף פעולה עם הקהילה, למרות ששונא היה לרבני ירושלים, לא יכל לכלוא את רגש התפעלותו מהרב ואת חששו מעזיבתו את העיר. הוא יצא בקריאה דחופה בעיתון הירושלמי "החבצלת" לתמוך בו יותר ויותר בכדי להציל את יפו, שאם ינטשנה הרב תהיה כספינה המיטרפת בים:

"בצדק בחרו בהרב הגדול בתורה, בחכמה, וביראה כ"ש מוהר"ר נפתלי הערץ הלוי. איש שונא בצע במלוא מובן המילה, איש הבורח מהמחלוקת ומתכסיס כמאש מתלקחת, ... ורב כזה אמנם ראוי ליישוב חדש מקובץ מתכונות שונות ומאנשים שונים. ובאמת מצא הרב הגדול הזה חן בעיני כל, וכל בני העיר למקטן ועד גדול שומעים לקולו, קול האמת, היושר והצדק, הערום מכל פניה ונטיה (אחרי אשר חק שם לו הרב הזה, לבלי קחת דמי פסק דין משום איש שבעולם).

אולם, אם כי עדת יפו מצאה בהרב הזה נחת מלוא חפניים, אבל לדאבון לבבנו לא מצא הרב הנזכר בעיר הזאת אפילו ה כ ר ח אשר מבלעדו לא יחיה האדם. הן הרב הוא בעל משפחה גדולה, וה' חלק לו לב חנון ורחום ובבוא עני אליו ויתעטף בצרתו (ומקרה כזה יקרה שבע ביום) אזי יאציל מלחמו הדל לטובת העני ומה יושיעוהו ששה מאות פרנק לשנה?

"... היחידים בעירנו אמנם נהנים הם מאוד מזיו פני הרב ומיקר אמריו, אמנם מטרידים את הרב במשאם טרחם וריבם, אבל אין את לבבם לדאוג לקיומו... והרב היקר הזה סובל מחסור באופן איום מאוד, עד כי החליט אומר לעזוב משכנו פה ולשוב לירושלם ת"ו. הצעד הזה ישים ח"ו את נוח יפו, וישכין שנית פרצה וחילול תורה יחד עם חילול כבוד המדות הטובות" - - -

ובאותה שעה, עמד לו לרב "האגף הנוסף" של תפקידו. שכן רבה של יפו מונה על ידי רבני ירושלים לשמש גם כ"רב המושבות".

כמה שנים קודם לכן, כאשר החלה העלייה הגדולה של יהודי רוסיה "חובבי ציון", הקימו אלו בראש ובראשונה מושבות חקלאיות. שכן היה חלומם לגור בארץ אבות חיי השקט ושלוה מבלי לסבול רדיפות הגויים, אך בעיקר – לעסוק ביישוב הארץ כפשוטו, לחרוש ולזרוע ולקצור, לקיים מצוות התלויות בארץ ולחיות כאן כאבות אבותינו הקדושים. התומך הראשי והעומד על גביהם של בני המושבות – היה כידוע הברון אדמונד (בנימין) דה רוטשילד ז"ל.

כל העולים – חלפו דרך נמלה של יפו, תרעא דארעא דישראל. את מושבותיהם הקימו במרחק לא גדול יתר על המידה ממנה. גדרה, ראשון לציון, עקרון, כולן כבנותיה של יפו היו והיא להם עיר ואם, בהיותה עיר השער, עיר הסחר, ומרכז היישוב העירוני, על כל הכרוך בכך, שבאזור.

כיון שכך, הרי שכשמינו רבני ירושלים – והם הרי היו הסמכות המרכזית לכל ענייני דת ודין בארץ ישראל – את רבי נפתלי הירץ לרבה של יפו העיר ההומיה, הטילו על שכמו משימה נוספת: להיות "רב המושבות". עליו הוטל להשגיח על ענייני שמירת התורה והמצוות במושבות השפלה ובפרט בענייני מצוות התלויות בארץ שבמושבות החקלאיות תפסו מקום מרכזי מאד.

מאת ה' היתה זאת, וכשחיפש הברון הנדיב באמצעות פקידיו רב שיהיה אחראי על כשרות היין ביקב אשר הקים בראשון לציון, הוא "כרמל מזרחי" המפורסם, מצא – בהמלצת הגאון הנצי"ב מוולוז'ין – את רבה של יפו רבי נפתלי הירץ שמצודתו פרושה על העיר והנה אין כמוהו לתפקיד, עמד והטיל על שכמו את המשרה. והיתה משרה זו הולמתו ביותר. שכן באהבתו הגדולה ליישוב ארץ ישראל מחד, ובבקיאותו ולמדנותו המופלגת וידיעותיו הרחבות מאידך, היה רבי נפתלי הירץ ידען עצום ונפלא בהלכות המצוות התלויות בארץ, ולא בפרטי הדינים בלבד כי אם גם בדרכי הגידול ובכל ענייני הנטיעות והצמיחה וכל הסוגיות הקשורות לעניין. ומסופר כי "הגנן מטעם האדמיניסטרציה של הברון בראשון לציון, הצרפתי הנוצרי קאוילון היה משוחח עם הרב נפתלי הירץ הלוי לרגלי עבודתו בהשגחה על הנטיעות להפרישן מאיסור, ערלה, כלאי הכרם וכו'. והיה מתפעל לידיעותיו הרבות והמקיפות בהלכות נטיעות. פעם אחת שאל אותו:

"מי גילה לך, אדוני הרב, רז זה שאני למדתי שנים רבות באוניברסיטה? " - - -

וארבעים נאפוליון הזהב לשנה, שניתנו לו כמשכורת ממשדו של הברון רוטשילד, הם שעמדו לו בשעת דחקו ואיפשרו לו להמשיך ולכהן כרבה של יפו העיר.

לצורך ההשגחה השוטפת מינה הרב משגיח כשרות קבוע, ומעת לעת היה מיטלטל על גבי עגלה בעצמו ובא לפקח. וכך מספר הגה"צ רבי בנימין יאדלר זצ"ל, המגיד הירושלמי, שעסק רבות בענייני כשרות הגידולים במושבות: "לשם כך מינה רבה של יפו הגאון ר' נפתלי הירץ ז"ל את הר"ר שניאור זצ"ל, איש ירא אלקים וסר מרע על ההשגחה מערלה וכלאי הכרם והפרשת תרומות ומעשרות.

איסור היה מוטל על כל האיכרים לנטוע כרם בלי ידיעתו וכל תכנית נטיעת כרם נמסרה לרבי שניאור ולפי שיש בהרבה מהגפנים שאינן נקלטות בשנה הראשונה, נוטעים במקומו בשנה השנית ואם גם בשנית לא נקלטו נוטעים במקומם בשלישית. והיה ר' שניאור כותב על כל אילן ואילן שנת נטיעתו ובזמן פריחת

אילנות ערלה היו הבעלים חייבים להסיר הפריחה כדי שלא יגדלו הענבים ויהא אז קשה לשמור שלא יכשלו באכילתם ח"ו.

כל איכר שלא היה לו הכשרו של ר' שניאור לא קבלו אותו ענביו ביקב וכן היו מפקחים על איכר זה שלא ימכור לאכילה, ופעמים הרבה היה הגאון ר' נפתלי הירץ נוסע בעצמו עם ר' שניאור כדי לבדוק את הכרמים ולהזהיר מאיסור כלאים. כן היו משגיחים ביותר על כשרות היקב גופא. את הענבים היו נוטלים רק מבעלי הכרמים שהיו עומדים תחת השגחת ר' שניאור וכן היו מקפידים שלא יתערב בין הפועלים פועל מחלל שבת. רבי נפתלי הירץ אף מינה את חתנו הרה"ג ר' יוסף צבי הלוי להשיג בזה והחמיר בזה, עד שהתקין שאף מי שנוטל זקנו במספרים בלבד לא יתקבל לעבודת היקב. (וזכורני שהיו נשים בראשון לציון שהיו מתאוננות בפני חברותיהן שבעליהן מוכרחים לנדל זקנים ארוכים משום שעובדים ביקב ראשון לציון...) ובכל שנה אחרי גמר בציר הענבים היה הרב בא יחד עם חתנו ומפקחים על הפרשת תרומות ומעשרות..."

אפיזודה משעשעת נכרכה בסיפור כשרותו של היקב: מעשה והיו חכמים שבירושלים, רבי חיים זוננפלד ורבי שאול חיים מדוברובנא ועוד, מבקרים ביקב ראשל"צ יחד עם ידידם ורעם רבי נפתלי הירץ. לעת בין ערביים התכנסו בביתו של השו"ב ר' יעקב מרדכי זינגר והיו מסיחים בהתפעלות בסדורי הכשרות המהודרים של היקב. פתאום העיר רבי חיים זוננפלד: "רבותי, עד שאני משתהים כאן, שמא תעבור תפלת מנחה בבית הכנסת דכאן?" השיבו השו"ב כלאחר יד, כי עוד לא צלצל הפעמון. מיד נזדעזעו רבי ירושלים ו"כמעט שלא נתעלפו", היתכן כדבר הזה, הפעמון, הטומאה הזאת... אוי לאזניים שכך שומעות, עד היכן הגיעו בני ראשל"צ שהם מכוונים עיתותיהם על פי הפעמון המשוקץ...

מיד קם רבי נפתלי הירץ שהכיר את ירושלים ורגישויותיה וחיוך על שפתותיו. "רבותי! מה זה עלה על דעתכם?!" – קרא לעומתם – "אין זה פעמון הכנסייה כאשר הורגלתם אתם בירושלים! כי אם צלצל הפעמון המודיע לעובדי היקב כי הגיע זמן מנחה!" ותשב רוחם עליהם...

ואמנם, לא רק על כשרותו על היקב היה מפקח כי אם גם על כל ענייני דת ודין במושבות. גם את תקנות המושבה ראשל"צ תיקן ואיזן בשנת תר"ס ועל פיו ישק כל דבר. כל זאת, כאשר על ראשו חופפת דמותם של רבני ירושלים, מוהרי"ל דיסקין ומוהר"ש סלנט, שרבי נפתלי הירץ היה מתייעץ עמם על כל צעד ושעל. ומן הראוי לדעת, שחתנו של הרב, הגאון רבי יוסף צבי הלוי זצ"ל שהיה לימים ראב"ד תל אביב, זה שהיה שותף עמו לפיקוח על הכשרות, תלמידו המובהק של חותנו היה בענייני המצוות התלויות בארץ (כמו גם של הג"ר מרדכי גימפל יפה זצ"ל רבה של יהוד), והרבה מעיקרי תורתו בתורת ארץ ישראל קיבל הימנו. כעשרים ספרים חיבר על עניינים אלו והיה הראשון ביישוב החדש שעסק בעניין זה כה רבות, אף מן החזון אי"ש זצ"ל היה משחר לפתחו בראשית ימיו בארץ, לשמוע תורה מפיו בענייני הלכות אלו שכל כך נתייגע בהם.

*

יפה תיאר את מעמדו ביפו של הרב רבי נפתלי הירץ הלוי, ר' אברהם שמואל הירשברג בן ביאליסטוק בספרו "בארץ המזרח", ברשימה שכתב בשו"ב מיפו לעירו: **"בקרתי את הרב רבי נפתלי הירץ, אשר גם הוא מבני עירי, הוא איש גדול בתורה בנגלה ובנסתר. בין האשכנזים שבארץ ישראל הוא אחד המצויינים בחכמת הקבלה. איש שונא בצע עד מאד, כאשר יעידו עליו גם מתנגדיו. לא יקבל מבני יפו שכר טרחתו אף פרוטה אחת. את משכורתו הוא מקבל לערך שש מאות ר"כ מידי "ועד כל הכוללים" שבירושלים מידי הפקידות הוא מקבל שלש מאות ר"כ לשנה שכר השגחתו על המושבות בדינים התלויים בארץ. מלבד הוראותיו באיסור והיתר הוא עוסק גם בדיני ממונות של העיר יפו ושל האחוזות, וכולם סומכים על פסקיו שאין לפקפק בהם, אחרי כי רחוק הוא מנטיות פרטיות. אך קנאי הוא ביותר לעניני דת, ובשביל זה שנוא הוא על כל אלה אשר דתם רפויה בידם. בכל זאת נכבד הוא וגדול גם בעיניהם, כי הוא מן הטיפוס העתיק היפה שברבני ישראל, תמים הוא במעשיו ופיו ולבו שוים."** - - -

*

ואמנם, רבנות המושבות הביאה לו לרבי נפתלי הירץ הלוי את כמה מהסוערות שבפרשיות חייו. עליהם, על הקמת מוסדות הציבור ביפו ועוד – בעז"ה במאמר הבא.

*

פרק חמישי

לפני שניגש להמשך סיפור קורותיו של רבי נפתלי הירץ הלוי ומלחמת היהדות שלו בחבורת "בני משה", דומנו שמן הראוי לשתף את הקוראים בהרהורים שנתעוררו בעקבות הכתבות הקודמות. כאשר החילוננו לעסוק בתולדות שכונת **"נוה צדק"** והגלילות בצורה של סיור מודרך, סבורים היינו שיהא עלינו אך ורק לשרטט בקווים עדינים ומסכמים את תולדות השכונה, קורותיה, אישיה, בתיה ורחובותיה. הוי! כמה שיש לספר עליה! הן היא הותיקה שבשכונות וההיסטוריה היהודית - תורתית שלה נמשכת מאד כמעט עד לימינו אנו. רצינו לספר על בית בית והאיש שמאחוריו. ואכן "ביקרנו" כבר וגם סיפרנו על בתי שלוש, רוקח, אמזלג, על בית הכנסת "שלוש" ובית הכנסת "מראות הסולם" ו"קהל חסידים" הסמוך לו. על תלמוד תורה "שערי תורה" ולהבדיל – בתי הספר החילוניים לבנים ולבנות. עוד בתים הרבה בשכונה במצבים כאלה ואחרים מצפים שנספר את סיפוריהם, ובעזרת ה' עוד נעשה זאת בקרוב. והנה, תוך כדי עיסוק בדברי הימים – הגענו לקורות חייו של רבי נפתלי הירץ הלוי זצ"ל, רבה של "יפו", היא תל אביב של ימינו שתמונתו מתנוססת זו הפעם הרביעית בראש כתבתנו ופעליו נפרשים כאן עלי גליון.

פתאום נחשפנו לכמות עצומה של חומר, מאמרים, כתבות ועוד מן הימים ההם, המספרים את סיפור סערות התקופה ההיא. לפתע ראינו איך מהווה אישיותו דמות מרכזית בכל קורות התפתחותה של יפו - תל

אביב החרדית, "תל אביב של מעלה". כל מה שהובא עד כאן אינו אלא כקמצוץ עלי ראש מזלג. והיריעה מתרחבת, מתפרשת, כבר יצאה מיפו – תל אביב והגיעה עד לראשל"צ...

ואנו התלבטנו. האם להמשיך? אולי נעצור כאן ונחזור ל"נוה צדק" שלנו, "יפו" דאז, ולסיפור בתיזה? הן עוד כמה וכמה כתבות ממתונות אחר כתלנו על שכונה זו בלבד והמסתעף הימנה בשכונות רבות בתל אביב, שלא לדבר על חצרות חסידיות בתל אביב רבתי שעוד לא עסקנו בהן די הצורך, קהילות, אישים נפלאים ומיוחדים, ועוד ועוד?

יצאנו לשמוע מה בפי העם. והתגובות אמרו: אל תרפו, אל תניחו! חובה על בני דורנו לדעת את דור התהפוכות ההוא! אף חשנו כי חוב של ממש חב הציבור החרדי לאותו צדיק שמסר נפשו להגנת משמר הדת במרכז הארץ וממנו יתד וממנו פינה לכל האידישקייט דכאן. אם ספרי משכילי יפו של אז מלאים בוז וחרפות ל"הרב ר' הירצל" החרדי האדוק שאינו מניח להתפשר על קוצו של יו"ד בענייני יהדות, הרי שחובה עלינו דווקא להעלותו על נס ולא לתת לזכרו להשתכח!

ובפעם הזאת, האחרונה לפני שאכן נחזור לבתי "נוה צדק" ו"נוה שלום", נספר על פרשייה סוערת בעיר רחובות, על רדיפות תקשורת דאז(!), על חנוכת "שערי תורה" ביפו ועוד. עם ציטוטים הרבה מעיתוני ההיסטוריה * כתבה חמישית בסדרה.

פרשיית התיאטרון שברחובות.

קו מעניין, ברור ובולט מוצאים אנו בדרכי התנהלותו של רבי נפתלי הירץ הלוי מול משכילי יפו. בכל הנוגע לפרט, לחיי כל איש בביתו – היה נוקט אך ורק בדרכי נועם ושלום, בהסברה ובחן, כאישיותו הנעימה. אבל, כאשר הגיעו הדברים לעניינים שבפרהסיא, שברבים, או אז אזר חלציו כגיבור ויצא למלחמות ה' "בחרב ובחנית".

מלחמתו של רבי נפתלי הירץ הלוי בפורקי העול, בפרט משל "בני משה", ומלחמתם בו; כהונתו כרב המושבות שסביב יפו, ואף עמידתו בראש הת"ת ד"שערי תורה", פאר קהילת יפו – חברו ובאו להן גם יחד בפרשייה סוערת אחת, היא פרשיית התיאטרון שבעיר רחובות.

בחול המועד פסח של שנת תרנ"ה, תכננו "בני משה" אירוע חגיגי שבמרכזו העלאתה על הבמה של ההצגה "זרובבל". היה זה אחרי שבשנה הקודמת הפיקו הצגה דומה בעיר יפו לקול מחאתו של הרב, ואחרי שפרצו את גדרי הצניעות ביפו כבר כמה שנים קודם לכן. (כזכור, בעקבות פעולות אלו הרי שכבר בתרנ"א ניבא רבי נפתלי הירץ כי "עתידה היא יפו להראות כאמריקה", ניבא וידע מה ניבא!). כעת בקשו אלו להרחיב את הפרצה ולהביאה אל מקומות חדשים שבהם עוד לא שלטה ידם, ומאידך – בטוחים היו כי שם לא תגיעם יד הרב דיפו ואנשיו. קבעו איפוא את מקום ההצגה לעיר רחובות. לא זו בלבד, אלא שבפעם הזאת, למען הטעות את תמימי העם, הפיקו הצגה "על טהרת הקודש" שבה יופיעו שחקנים בלבד... כך, סברו, לא יהיה לחרדים פתחון פה. לא זו אף זו, הוציאו שמועה כי ההצגה תהיה כשרה למהדרין בהכשר ובהיתר והשגחת האב"ד רבי נפתלי הירץ. שמע הרב ונזדעזע עד עמקי נשמתו.

וכך מתאר בלשוננו הציורית "עובדיה הגילוני" סופר "החבצלת" את השתלשלות המאורעות:

"בני אגודת בני משה האומרים לזכות את ישראל בחיים לאומיים טבעיים, לבם כים נגרש להמציא חדשים לבקרים דרכים ותחבולות שונות להגיע למטרתם. לאמר: לעקר מלב אחינו יושבי ערי הקודש את הנטוע בו, הן הנה גפני הקודש השתוללות על פלגי התורה ותרבות העתיקה, ולנטוע תחתיהן זמורות זרים מכרמי התרבות היונית, ואחת מהדרכים שהם נותנים את נפשם עליה היא תקנת תיאטרון עברי בתוככי ארץ ישראל."

"ואל תהי התקנה הזאת קלה בעיניך! הן מימי משה ועד היום למדו בני" לשמוח בחגיהם בתוך ביתם במאכל ובמשתה וכסות נקיה, ויחלקו חציו לכם וחציו לה' ויבואו אחה"צ לבתי כנסיות ובתי מדרשות, מי שרגיל לשנות שונה מי שרגיל לקרות קורא ושמחו בתורתם. אך כל אלה הלא מגרשים מלבם כל שמחה של הוללות, כל שכרון וקלות דעת הנהוגה אצל העמים הטבעיים, לכן התנכלו בני האגודה לתת לבני עמנו את השמחה האחרת תחת שמחת התורה: את שמחת התיאטרון, ויעזבו צאן קדשם את בתי המדרשות אשר נכלאו בהם ויצאו לרעות בשדה לראות ולהראות וישאפו אויר החיים הטבעיים ושב ורפא להם..."

"...בשנה העברה כעת היה כבר החל הפרץ ומיפו נפתחה הרעה... ויהי הדבר לחרפה ולבוז וגם למכשול (-היו ימים...)... אז חשבו כל איש כי אחרי ראו בני האגודה את התקלה אשר יצאה מתחת ידם לא ישובו עוד לכסלה ויסיחו דעתם מפחזות זו, אך לא בני אדם הם "בני משה" ויתנחמו, והמטרה אשר הציגו להם פעם אחת לא יזיזה ממקומה. אפס כי לומדו להזהר ולא עוד בסופה ובסערה דרכם כ"א במתינות יספרו צעדיהם אחד לאחד. ויהי בשנה הזאת ויתנו לבם לטהר את השרץ ולשחוט את החזיר בסכין שאינו פגום. ויבחרו במחזה "זרובבל" וימרקו מתוכו כל פרק אשר נשים באות ומאירות בו פניהן, ותהי המשרה רק על שכם הגברים, ואת התיאטרון העתיקו לרחובות, באמרם הלא בתוך עמנו אנו יושבים שמה ומי רואנו? ועתה אמרו הלא לא ימצאו בהם החשוכים עון אשר חטא, כי ראה יראו את טלפי הטהרה ואמרו גם בעליהם טהורים. אפס כי הרה"ג הרנה"ה נ"י לא כן חשב: עינו צופיה למרחוק וראה כי אך גונבי דעת המה. כי אם רק יעלה בידם לעשות הדבר לחוק ולהרגיל את רגל ישראל ברגל שתהא רדופה לבתי תיטראות וקרקיסאות בטהרה לא תעזוב את למודה גם בהתהפכם למושב לצים ממש, והיו לשרשי פורי ראש ולענה, לכן חרה אפו מאד..."

ההצגה הצפויה סחפה רבים מאד. ביניהם כאלו שנפתו בתמימות ולא הבינו מה רע בדבר. הצגה בלשון הקודש, עם הכשר, לכבוד יום טוב...

כיון ששמע הרב שמתיירים בשמו את הדבר, מיהר להכחיש את השמועה בעוז ותעצומות, ואדרבה- כתב במכתב - מצוה גדולה היא על כל מי שיכול למנוע את הדבר לעשות כן. נתגלגלו הדברים לידי פקיד השלטון התורכי ("המעארף") - ועל פי החוק התורכי נאסר להעלות מחזה אם לא עבר ביקורת קודם - ושלח אל הרב לשאול אם אכן על פיו נעשה הדבר. נענה הרב ואמר כי לא היה ולא נברא ואדרבה הדבר מנוגד לחוקי התורה והמוסר.

מששמע השלטון שביפו כך, מיד שלח פקודה לפקיד היושב ברחובות וציווהו למנוע את ההצגה. ואכן סמוך ונראה למועד ההופעה, כאשר כל הקהל ישב מוכן ומזומן, הגיעה פקודת הביטול. המהומה היתה גדולה

ופורקי העול יצאו במחולות מעורבים בכדי להכעיס ולהתריס. אבל בני יפו – רבים מאלו שנפתו בתמימותם – שבו מבויישים לעירם.

אפס, שמחת החרדים לדבר ה' לא נמשכה זמן רב, ביום שלמחרת הפעילו "בני משה" ובראשם הרופא הד"ר מנחם שטיין את כל כח השפעתם ולעיתותי הערב שלמחרת הועלה סוף סוף המחזה ברחובות.

נקודת שבר ומפנה

פרשיה זו, היוותה נקודת שבר נוספת בקרע המתרחב ובפער הנוצר בין הציבור החרדי והנלווים אליו ובין הציבור החפשי והנלווים אליו, ביפו ובכל מרכז הארץ. היו רבים שדוקא פרשית התיאטרון ברחובות פקחה את עיניהם לראות לאן מגמת פניה של "בני משה", וכי תנועת "חובבי ציון" נפלה בידיהם של אלו שלא דווקא חיבת הקודש של ארץ הקודש בוערת בעצמותיהם... ואם עד אז היו שטענו כי לא כדאי להבליט את דעות הלאומים החפשיים ברבים, בכדי שלא לגרום לחרדים להתרחק מרעיון יישוב א"י, באו כעת אחרים וטענו: הרי לכם! הכל גלוי, הכל ידוע! ראו לאן מגיעים הדברים! הבה ונפרד מהם, מ"בני משה" הבה ונשליט שוב את דעת התורה על "חובבי ציון".

צא ולמד מה כתב רי"מ פינס בעקבות אותה סערת התיאטרון. כזכור, היה פינס מתחילתו חבר ל"בני משה", ומראשי "חובבי ציון" ביפו, עד שראה לאן הם מובילים ונעשה לאחד מראשי הלוחמים בה. וכך כתב ב"החבצלת" דאז:

"וכבר הגיעה לאזנינו מעשה בהטיטרון ברחבות בחו"מ חג הפסח שנה זו! מושבה זו של רחבות הכל יודעים כי רבנים וגם גבירים יראי אלקים נמנו בין ראשי מייסדיה, ותהי בראשיתה תקוה ליהדות למצוא בה מפלט אך אפשר שאין הכל יודעים כי כל ענייניה נשוקים על פי כהני אגודת ב"מ, (- החרדים כינו את ראשי "בני משה" במליצה "כהני הבמ"ה"). וצאו וראו מה עלתה לה! המושבה הזו היתה עתה מקלט להוללות וקלות הדעת, תולדות התרבות היונית אשר אומרים בני האגודה הזאת לתת לה פני יהדות, בהלבישם אותה מחלצות שפת קודש או שפת יהודית המדוברת. העת לחשות היא? העת לחפות על התועבה הזאת, ולכסותה כלילה? אדרבא בואו ונחזיק טובה להפטפטנים והמתפרצים, המגלים בדברים ברורים את אשר בלבם. כי ידע ישראל את אשר לפניו ויזהר מבוא אתם בברית המעשה, ואם דאבה נפשך על פרוד החבילה, (- עם החרדים שב"חובבי ציון") אל תדאב, כי במקום שהטומאה עולה בחבורין אין תקוה לטהרה אלא בפרוד. כי לכן תחת עמלך להסתיר הנגעים אשר יאכלו וישחיתו את כל הבשר, הלא טוב טוב לך להניף עליהם את האיזמל של רופאים לחתכם מתוך הבשר ועלה במקומם אפילו צלקת ואז נלך לבטח דרכנו ולא נכשל."

"אני אמנם יושב ארץ ישראל אנכי זה כשש עשרה שנה ודרכי ארץ רוסיא נסתרו ממני כהיום, אך לבי אומר לי כי גם עתה רוב המנדבים ומביאי התרומה להישוב אל דגל החרדים יחשבו, ולא נתנו ההנהגה בידי הלאומים הקצונים אלא מפני שעלתה בידי האחרונים לגנוב את לבבם למען יאמינו בהם כי בענין הישוב תמימי דעים המה עמהם ואין דבר חוצץ ביניהם. אך בהוודע להם ברור כי אין הדבר כן וכי אין

הקצונים משתמשים בכסף החרדים אלא להתעות את ישראל מאחרי אביהם שבשמים למען ידבקו בלאומית הטבעית, הלא אז יבדלו מהם!

ועיתוני התקופה גם יודעים לספר כי: "שמענו כי זקן מושבת רחובות הוא הרב הגביר הירא אלקים באמת מו"ה שרגא יעקובזאהן נ"י שהוא מראשי מיסדי המושבה, בשמעו את השערוריה עלה חמתו עד להשחית ויקרא בחרון אפו: "עתה רואה אנכי כי יד בני האגודה בכל שלטת. והמה יתעונו בתוהו לא דרך, והנני גם אני עליהם". והכותב מסיים "מי יתן ותפקחנה ככה עיני כל הנתעים והנפתים לחלקות בני האגודה ולא יתנו עוד את נפשם לשבי בידי "מחליפי המרכז" והיה שלום על ישראל כחפץ כל החפצים בתשועת ישראל באמת ובתוכם גם אני".

הסתה סוערת בתקשורת!

אך, כהיום כן אז (!) ניצלו חילוני יפו את פרשיית התיאטרון בכדי להפכה לסערה תקשורתית אדירה נגד רבי נפתלי הירץ ורבי ירושלים. נשק קל היה בידם: הרב מלשין! הוא שלח להודיע לפקיד המעארף הטורקי כי ההצגה הינה מרד וכי היא מכילה מסרים אנטי חוקתיים... מסור! מלשין!...

החל מסע נורא ואיום של השמצות בסגנון הפרוע שאנו מכירים כיום. במצב הימים ההם, כאשר המוני עולים תמימים ניצבו בתווך ולא ידעו הצדק עם מי וגם לא ראו את התמונה האמיתית ואת פרצופם האמיתי של "בני משה", היה למסע כזה שמטרתו הרחקת העם מהדרך החרדית - השפעה נוראה. עיתונם של בני היישוב הישן "החבצלת", יצא כמובן בקול רעש גדול להגנת הרב. בראש המגינים עמד ר' מיכל פינס שכבר התנתק אז מ"בני משה" וחובבי ציון בכלל, והוא שלחם כארי להוכיח כי הרב בכלל לא פנה אל פקיד השלטון וכי לא אמר חלילה שההצגה אינה חוקית. רק זאת אמר – את האמת – שהיא אינה עפ"י רוח התורה. אפס, בדיוק כפי שמתחולל היום – עיתוני המשכילים לא נתנו לעובדות לבלבל את המציאות, הם ניגחו ברב וברבני ירושלים השכם והערב.

את ההסתה ניצלו גם בכדי לפגוע בתרומות שהיו נשלחות לתלמוד תורה "שערי תורה". וזאת לדעת, שרבים רבים היו אז האנשים שמבלי לרדת לפרטים היו תורמים ממנום חלק כחלק ל"שערי תורה" ול... בית הספר של יפו... כעת באו והשחירו פרצופם של רבני "שערי תורה" שעומד תחת השגחת הגאב"ד דיפו, זה שמוסר את העם לטורקים...

ואם כבר הסתה – עד הסוף! החלה התנפלות תקשורתית עזה (בעיתונים כמובן, כלי תקשורת אחרים עוד לא באו לעולם) על ה"כפיה הדתית" שהרב משליט בסידורי ההשגחה ביקב של ראשון לציון...

"האשימוני" – הוא מספר – "על מעשה אינקוויזיציה גדולה (!) שאני עושה להפקיד שומרים על יין ראשל"צ. אם כי אין אני כדאי להשיב על דברי שטות כאלה הנאמרים ברשע כסל, בכל זאת מדי דברי הנני להגיד קבל עם, כי לא מהשתדלותי ולא מהשתדלות חו"ר ירושלים ת"ו היתה עלי העבודה הרבה והיגיעה העצומה והטרחה הגדולה: להשגיח ולטהר את הכרמים מערלה וכלאיים... ולהפקיד שומרים על המרתף כדת וכהלכה... וכ"ז אין אני עושה רק לעתירת פקיד המושב היודעים בטיב המסחר ויודעים הם כי נחוץ השגחת רב מוחזק ומומחה שיתן תעודתו על הכשרות. והנני אומר גלוי ומפורש בזה כי לא אשים לב לכל דברי המהתלים

והמתלוצצים, בני בלי שם, אשר זה דרכם להתלוצץ מכל חוקי תוה"ק. וגם לפקיד הראשי של המושבות אמרתי מפורש, כי אחת היא לי אם הכשר יין ראשל"צ יצא על ידי או לא כי לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא לקחתי עלי העמל הרב והעצום הזה ולא אזוז אף זיז כל דהוא מכל הדרכים הנחוצים להכשר היין עפ"י תוה"ק..."

אוי, מי יגלה עפר מעיניך רבי נפתלי הירץ הלוי, מי יגלה עפר מעיניכם חרדי יפו, רחובות וראשל"צ, וראיתם במו עיניכם כי דבר לא השתנה! עולם כמנהגו נוהג, ההסתה נמשכת, הכלבים נובחים – והשיירה עוברת, ברוך ה'.

*

היתה זו פרשייה שתפסה מקום נכבד מאד על דפי עיתונות התקופה ההיא מכאן ומכאן. "החבצלת", עיתונם של בני ירושלים מהיישוב הישן, הרבה להתלוצץ על "בני משה" והנלווים עליהם בעקבות אותו מאורע, בכדי לחשוף את פרצופם האמיתי. הרי לפנינו קטעים נבחרים של "חדשות" כביכול:

"יפו. באספת ב"מ אחת הביע אחד הלאומים הטבעים את דעתו כי אין עצה אחרת רק לכרוך את כל ילדי ישראל בגמרותיהם וספריהם ולהצותם באש.

(הערת העורך) המיעץ לא גילה אמעריקא חדשה, כי כבר קדמוהו בזה צוררי ישראל בימי הבינים ולא עלתה בידם.

אדעססא. נדיב אחד החפץ בעילום שמו, מנדב מאה וחמשים חבילות ציצית בשביל המורים והתלמידים בביהס"פ הלאומי הידוע ובלבד שלא ישליכום לאשפה.

משערות פיאה נכרית (פאריקע בלע"ז) שהשליכו הנשים הלאומיות מעל ראשיהן, נמצא מבחר גדול (אויסוואהל) ונמכרות בזול גדול... - - -

*

במלחמה על קיום "שערי תורה".

היה זה בעיצומה של מלאכת הבניין החדש של תלמוד תורה "שערי תורה", שנבנה כזכור בשנה זו, תרנ"ה. ועד כמה שקשה היתה עד אז מלאכת החזקת הת"ת והקמת הבניינים של פינת יקרת החינוך התורנית ביפו, קשתה עכשיו המלאכה שבעתיים, לפי שההסתה עשתה את שלה והרבה יהודים תמימים נמנעו כעת מלתרום לת"ת של ה"מוסרים"... הפגיעה בגיוס התרומות ובתמיכה הגיעה בזמן הרגיש ביותר.

אבל אדרבה, במכתב שכתב הרב לר' יחיאל מיכל פינס מעל דפי העיתון, קרא לו להפסיק להגן עליו ולהתגונן. תשובות כאלו לא מעניינות את "בני משה" טען. התשובה האמיתית והניצחת, כתב לו, היא חיזוק ה"עשה טוב!" מוסדות החינוך שלנו ו"שערי תורה" בראשם. ואכן, לעת אשר כזאת, נחלץ רבי נפתלי הירץ וגולל באגרת ארוכה כמיטב סגנונו הציורי הנפלא את תחושותיו נוכח המצב, ופנה לעזרה:

"ותשאני רוח ואשמע אחרי קול קורא ואומר: אנא חנוני אנא והביטו אל עלובתא דא, ואפן כה וכה וארא והנה יפו אומרת קובלת: "מה נשתניתי מכל עיר ועם בישראל, הנני גלמודה מכל דבר טוב, בני הלכו קדורנית

מבלי בית תלמוד תורה, בכל שנה ושנה טלטלו טלטלה גבר מבית לבית וממקום למקום. דמי הדירה בכל שנה ושנה מצצו יתר כחותי, במקום אשר מהראוי היה להוסיף מנהלים ומלמדים להועיל לבני רחימא דנפשא, במקום זה הוכרחת להטיף טיפי דמים האחרונים בעד דמי הדירה לזרים, עד אשר אספתי וקבצתי את כל כחותי ביחד והתחלתי לבנות בנין לת"ת, אמרתי יצליח ה' דרכי, ולימים יבואו לא אוסיף תת כחי במקום זרים, ורק אל בני אהובי אניק להם די צרכם וחיותם, אגדלם על ברכי התורה והיראה, אלמדם מוסר ודרך ארץ, וטל תורה תחיים, אמרתי אך יראו נא הערים והמדינות אשר סביבותי כי התנערתי גם אנכי מעפריי, הלא אז כולם יתנו ידם עלי לתמכני גם אני ולרחם גם על בני תינוקת של בית רבן."

"אך אהה לשוא היתה תקותי! רחוק מנחם ממני אין משיב נפשי! בכל הדברים אשר דברתי על לב אוהבי מקדם בערים ומדינות אין איש פונה אלי. ועתה אהובים אנא חוסו נא על הבל פיהם של תינוקת של בית רבן שלא יתבטל גם ממני ואהיה גם אנכי כאחת הערים בכל המדינות".

"עד הנה דברי יפו המתאוננת באזני, ואתבונן גם אנכי מה עוון מצאו בעיר הזאת ולמה תגרע כחה מן יתר הערים באה"ק ואשתומם על המראה וארא, והנה **מכתבים באו מחו"ל, והמה העירו את אזני לאמר: מה זה תתמה על החפץ? הלא ידעת כי כבר שכרו עדי שקר והעידו מפי כתבים כי אתה היית בעוכם של ישראל ולמסור את בני רחובות בענין התיאטרון בידי הרשות, והעלילה הזאת היא מחייבת את יפו שלא ישמעו לקול צעקתה, אך אני אומר כי אנשים הישרים לא ישמעו לדברי פלסתר האלה, כי המסירות הלא הוזהרנו עליהם מחוקי התורה. וגם מחוקי הדרך ארץ ומהצדק והיושר שלא לעשות דברים כאלה, והנה אם מחייבים אותי מצד הנימוס תמה תמה אקרא כי אלה האנשים אשר השתמשו בעדות שקר הזאת וידעו בעצמם כי שקר הוא. ובכל זאת השתמשו בזה ותועלתם ולא ידעו בושתי איך ירהיבו לשום תהלה עלי כי עברתי על נמוסי המדינה ודרך ארץ במקום שנהפוך הוא כי הם עברו חוק פרצו גדרו של עולם ויפיהו כזבים למען הרבות השלהבת, ואם מצד התורה באו עלי מה להם לחוקי התורה הלא כל מגמתם לשכח התורה ולפרוץ גדרה גדר שגדרו חכז"ל, ואחרי אנשים כאלה לא אדבר ולא אקרא לעזרה כלל, אך אל אנשים הישרים אנשים צדיקים ותמימי לב אליהם אקרא מדוע יחשו מדוע לא ישימו לב לכבות אש התבערה הבוער באה"ק מעצת אנשים נבערים שרוצים לכבות באש של אנשים בני בליעל את אש התורה, ואל הנערים שמו עיניהם להשריש מלבם האמונה ולגדלם על ברכי ההפקרות, כאשר כבר נתברר זה במכתבים הקודמים מהרה"ח מהרי"מ פ (- רי"מ פינס) נ"י.**

ועתה אחינו בני ישראל החרדים אל דבר ה' חוסו נא על עמלכם בישוב אה"ק, שיתגדלו הנערים על ברכי התורה והיראה, חזקו נא ידי המתעסקים בבנין הת"ת ביפו ובהחזקת המורים והמלמדים לבל ילכו ח"ו קדורנית והנערים יתגדלו בתורה ויראה ודרך ארץ כראוי ונכון בעיר העומדת על הספר וגבול אה"ק כעתירת העיר יפו ועתירת המברכם -נפתלי הירץ הלוי החונה פעה"ק יפו ת"ו."

ומנהלי הת"ת צירפו קריאתם המה לאמר: "ואנן כיהודא ועוד לקרא מה נעני אבתרי? מובטחנו כי דברי רבינו ה"ו ימצאו מסלות למו בלבות אחינו יראי ה' וחושבי שמו החרדים לתורתנו ולארצנו כאמרם ז"ל: כל מי

שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים שנאמר סוף דבר הכל נשמע וכו' ויהי רצון כי יתעוררו אחינו להחזיק בידינו כי נוכל לגמור את בנין משכן התורה ביפו כי המלאכה נשבתה עתה באמצע מחסרון כסף והתלמידים מתגוללים באוהל של קרשים. ולהעלות את הת"ת שערי תורה על פסגת רום מטרתה לגדל ילדי עניים לתורה ולתרבות, ל"ש ולד"א כי יהיו בהגדלם לאנשים יראי ה' מועילים לעצמם ולעמם, וזכות הבל פיהם של תשב"ר שאין בו חטא יעמוד להעושים ולהמעשים כי יהי נועם ה' עליהם ומעשה ידיהם יבין ותחזינה עיניהם בימיהם בצאת תורה מציון ודבר ה' מירושלים אמן.

מנהלי בית ת"ת שערי תורה ביפו: זרח בארנעט /יצחק אייזיק בן טובים/ בצלאל הכהן לאפין.

חנוכת בניין הת"ת "שערי תורה"

ואכן, לא נרתעו חרדי יפו ובמסירות נפש ממש הביאו את מלאכת הבניין אל סיומה הטוב. האגף הראשון שבשנים הבאות נוספו עליו כהנה וכהנה וששרידיו ניצבים עד היום, נחנך ברוב שמחה. כעת, כאשר התוודענו למה שהתחולל על ראשי הבונים בתקופה שקדמה לגמר הבניין, אפשר להבין אפס קצה של השמחה העצומה שאפפה אותם ואת כל בני היישוב בשמחת "חנוכת הבית". היתה זו תשובה הגונה לכל הרדיפות וההשמצות ותחילת תקומתה של היהדות החרדית ביפו.

דומה שאת התיאור הטוב ביותר על חגיגות חנוכת הבית, נוכל לקרוא מפי עטו של בן התקופה, ר' זלמן ב"ר אייזיק בן טובים. הרי הם לפניכם ככתבם וכלשונם:

"מי החג חלפו עברו למו, אך זכר העונג והשמחה ששבעה לה נפש כל איש מיושבי עירנו בימי הסכות החולפים לא ישכח מהרה ורשומם ישאר עת רבה חדות בלבבנו פנימה. חג גדול ונאדר חגגה עדת יפו בחוהמ"ס העבר, חג כללי שבו השתתף כל איש עברי בלב שמח ונפש חפצה, הלא הוא חג חנוכת בנין בית הת"ת החדש בעירנו, איזו עליצות נפש נעימה ירגיש כל איש העובר בפרור "נוה שלום" ובראתו בית רם ונשא בעל שבעה חדרים גדולים ורחבי ידים מתנוסס בהדרו על גבעה קטנה, כמו הנהו מביט בבזז וקלסה על יתר הבתים העומדים סביבותיו, ובהמון לבבו יקרא "מה טובו אוהליך יעקב!" כי אמנם לפני שבעה חדשים כאשר החלו מנהלי הת"ת לחלום ולדבר אדות בנין בית ת"ת היו רבים אשר שחקו לעגו להם ויביטו על הדבר הזה כעל "רעיון רוח" אשר לא יצא לעולם לידי פעולה, אך עתה אותם האנשים בעצמם אשר לעגו בראשונה לרעיון בנין בית ת"ת ביפו, בראותם את הבית בנוי לתלפיות על מכונו ובידעם כי מנהלי הת"ת החלו לבנותו בידים ריקות ממש, ורק הודות לעוז לבבם אומץ רוחם, ואהבתם לעצם הענין, עלתה בידם לבצע את המפעל הגדול אשר החלו, וגם זכו לראות הבית בשכלולו, בעל כרחם יענו ויאמרו "אמנם הגדילו המנהלים לעשות!"

ובכן גדול ונכבד היה ערך החג הזה לכל יושבי עירנו, וביחוד לאלה התושבים שראו את יפו בימי עלומה כאשר היתה חרבה ושוממה, בלי בית תפילה בלי בית ת"ת ובלי מוסד של צדקה, וקהל יושביה היה מצער מאד עד כי נער יכתבם, ועתה זכו לראות ביפו עדה שלמה מאחינו, עם מוסדי צדקה כבית חולים, בית ת"ת בנוי לתלפיות וכו' כבכל קהלות אחינו הגדולות והמרובות באוכלוסין. וזה היה סדר החגיגה:

ביום הראשון ג' חוהמ"ס בשעה אחת אחרי הצהרים נפתחו דלתות כל חדרי בית הת"ת לרוחה, שלחנות נערכו בטוב טעם, ביין ממתקים ומגדנות, נירות רבים הפיצו אור יקרות על פני כל הבית והכל היה מוכן לקבלת פני האורחים שנהרו המונים המונים אל בית הת"ת ע"פ כתבי הזמנה שנשלחו להם מטעם הגבאים. בחדר הראשון משמאל בביאה שאותו יחדו עתה לבית תפלה, התנוסס מעל הקיר הדרומי אבן שיש ועליו מפותחה כתבת צעצועים באותיות מזהבות מעשה ידי חרש אמן מר ניימאן, המכילה את המלים האלה: "לזכרון בהיכל ד' יהיה הנדיב הישיש והנכבד מו"ה צבי בן זאב הכהן לעוואנטין נ"י מוסד מושב "ראשון לציון" באה"ק אשר נדב את החדר הזה לבית הת"ת שערי תורה בשנת תרנ"ה".

ובחדר השני מימין לביאה הפונה צפונה, ראו עיני הבאים, מעל קיר החדר הצפוני גם כן אבן שיש ועליו חרותים המלים האלה: "לזכרון בהיכל ד' יהיה הרב הישיש הנדיב מו"ה מאניש ב"ר יהודה ז"ל וויראוולאנסקי ואשתו הנדיבה מרת עלקע בת ר' צבי הירש נ"י מלאזנע, אשר נדבו את החדר הזה לבית הת"ת "שערי תורה" שנת ותלמו"ד תור"ה כנגד כלם לפ"ק" שני הנדיבים הנכבדים האלה נדבו סכומים מסוימים לבנין בית הת"ת, לכן זכה כל אחד מהם כי יקרא חדר שלם בבית הת"ת על שמו, - מעט מעט נמלאו החדרים אנשים נשים וטף (כי גם נשים וטף באו לראות במחזה חג חנוכה בית הת"ת בחדר המיוחד להן לבדן). מיושבי יפו באו כמעט כלם, מפאת ועד הפועל האדונים קייזערמאן ואייזענשטאדט (- ברזילי, ראש "בני משה"!), מפאת בית החולים "שערי ציון" האדונים רוקח, ואסיסקאוויטש, מפאת חברת "גמילות חסדים" האדונים שוחט, כהנא ויתר הגבאים, מהמושבה ראשל"צ הנדיב הישיש מר לעוואנטין ועוד רבים מבני המושבה, מרחבות בא הגביר הנעלה הידוע בחבתו העזה לציון המצוינת, ובצדקת פזרונו בישראל מר יעקב ברוידא נ"י מווארשא, עם האדון לעווין עפשטיין ועוד אחדים מחברי המושבה... אצל השלחן אשר בביאה ישבו מנהלי הת"ת והעוסקים בבנין הלא הם האדונים טודרוסוביץ, לאפין, בארנעט, בן טובים, והיה בבוא איזה אורח אל בית הת"ת, וקמו המנהלים וקבלוהו בסבר פנים יפות והושיבוהו אצלם. בערב בא אל בית הת"ת כבור רבנו הרה"ג ר' נפתלי הירץ הלוי נ"י, ויקומו כל הנאספים על רגליהם ויקבלוהו בכל אותות הכבוד הראויים לו. וידרוש כבוד רבנו בטעם לשונו ושפתו הצחה דרשה ארוכה מעניא דיומא, ויתאר בשדד נאמן את נחיצות בית ת"ת וכן ערכו בעירנו, ודבריו הנמרצים הפיקו רצון מאת השומעים.

כאשר כלה הרה"ג הרנ"ה את דרשתו נשא מדברותיו האדון אייזיק בן טובים, אשר משנה שמחה היה לו לראות את אדיר חפצו ומשאת נפשו הלא היא הת"ת "שערי תורה" ביפו שאליה הקדיש את מבחר כחותיו ועתותיו, הולכת ומתקדמת בצעדי ענק ומתקרבת יותר ויותר אל המטרה הנכונה, וידבר דברים חמים ונמרצים ע"ד ערך חג חנוכה בית הת"ת ופעולתו, והדרו על עדת יפו, בהיותו בית אולפנא המגדל כמאה ילדי ערים לתורה ולתעודה... ויגמור הנאם את דרשתו שארכה כשעה שלימה בתפילה כי מי ששכן שמו בבית הזה משכן התורה והיהדות ביפו, הוא ישכין בינינו אהבה אחוה שלום ורעות, וקול קריאת אמן התפרץ ברעם ורעש ופיות הנאספים, ומר נחום קייזערמאן חבר לבית ועד הפועל ביפו הרים כוסו ויקרא "הנני שותה לחיי מנהלי הת"ת אשר בידיהם ריקות אך ברוח כביר ונערץ השלימו מפעל גדול ונכבד כבנין בית הת"ת אשר יתנוסס כאבן נזר

בעדת יפו. והנאספים ברכו בברכת מי שבירך את מנהלי הת"ת את תומכיה ומחזיקה בארץ ובחול"ל וישאו משאות וינדבו נדבות לבנין בית הת"ת. ובין כה וכה הטיבו הבאים את לבם ביין וממתקים ומגדנות הערוכים על השלחנות, וירונו וישירו, וישמחו מטוב לב גם יצאו במחולות עד אחר חצות הלילה עד כי רעשו אמות הספים מקול המון חוגג, ויברכו בברכת "הנותן תשועה" את כבוד הדר השולטן אבי המדינה, והנאספים נפטרו לבתייהם שמחים וטובי לבב וכל איש הרגיש בנפשו איזה עונג רוחני טמיר ונפלא, עונג איש עברי בשמחו שמחה טהורה ונקיה מכל שמץ דופי. ובזאת נשלמה החגיגה ביום הראשון."

"ולמחרת היום השני נקהלו בבית הת"ת אחר הצהרים רבים מבני המושבה פ"ת ומהעקרונים שבאו בעגלות מיוחדות גם רוכבים על סוסים הם נשיהם ובניהם לקחת חלק בחג חנוכת בית הת"ת שגם הם היו מהעוזרים לשכלולו, גם קהל רב מבני יפו נקבצו ובאו בבית הת"ת עד כי נמלאו החדרים מפה אל פה, כי יחד עם חג חנוכת בית הת"ת יעדו את היום השני לחוג בו חג הצלת בית רוטשילד מהמוקש שטמנו להם בני בליעל. וירב העם לשוב ולשמחו וישאו משאות וינדבו נדבות לבנין הבית הכל כמשפט היום הראשון, ויעל מספר הנדבות לסכום מסוים והדבר אשר הפליא את לב כל איש, הוא לא כמות ואיכות הנדבות כי אם אופן נתינתן, כי כל אחד נתן בעין טובה ולב שמח ועלז, אות נאמן כי שמחת העם היתה לא רק למראה עין, כי אם שמחה תמימה ואמתית בהכירו לדעת, ערך מפעל גדול ונשגב הבנין בית הת"ת ביפו. בין כה וכה רד היום והאדון ליברעכט מפ"ת קנה "תפלת מעריב" עבור עשרים פראנק נדבה לבנין הבית. ויתפלל תפלת מעריב לפני התיבה בנגון "ראש השנה" בלהקת משוררים של שלשים איש שעזרו על ידו, ותארך התפילה שהרנינה מאד את לבות הנאספים כשעה תמימה. ואחרי כן נשא עוד הפעם מדברותיו האדון אייזיק בן טובים נ"י וידבר דברים נמרצים ע"ד חג הצלת בית רוטשילד וערכו הרב. ויספר את פרטי דבר המוקש שטמנו בני בליעל לבית רוטשילד, ואיך הצילם ד' באורח פלא, וחרדת קודש אחזה את הנאספים לשמע הדברים האלה, וככלות הנואם את מדברותיו ברכו את כבוד הברון עדמונד רוטשילד ואת משפחתו הרמה והנשאה בברכת מי שבירך, וידבר גם על פעולת הנדיב הגדול הנפלאה והיחידה במינה לטובת הישוב, אשר עלה זהב מיוחד לה בספר דברי ימי עמנו, כי אחרי כל המכשולים והמפריעים שמצא על דרכו, אחרי כל הנסיונות הרבים שעלו לו בדמים יקרים מאד, למרות כל קושי וכובד העבודה ההיסטורית הגדולה והנשגבה הזאת לא בא מורך ורפיון בלבבו, והנהו מוסיף לפעול גם עתה גדולות ונצורות בהשקיעו מליונים פראנקים בענין הישוב היקר והחביב לו כנפשו, עד כי נוכל להמליץ עליו: שמים לרום וארץ לעומק ולב הנדיב אין חקר! וסיים הנואם את מדברותיו בברכה להברון ולכל משפחתו הרמה, ובתפלה כי אל ירך ללבבו, ובל ירך רוחו הכביר והנערץ מעבודתו הגדולה והנשגבה שהנהו עובד לטובת עמנו וארצנו! וקול תרועת ששון "יחי הנדיב" נשמע מכל עברים, ובני פתח תקוה והעקרונים הרבו לשיש ולשמחו ויטיבו לבם ביין וממתקים ומגדנות וישירו וירונו כל הערב, וישבו עוד בלילה בעגלות למושבותיהם שמחים ועליזי לבב, ובזאת נגמר חג חנוכת בית הת"ת, אשר העיר רגשות קדישים ונעלים בלב כל איש ואשר זכרוננו ישאר חרות על לבות יושבי עירנו ימים רבים" - - -

*

ועל בית חולים ובית הכנסת אורחים דיפו, על קבלה מעשית וגלגולי ספרים, ועוד ועוד, בכתבה הבאה בעז"ה.

תודות לר' אריה לוי הי"ו ממצפה הושעיה, בן נינו של רבי נפתלי הירץ זצ"ל, נין חתנו הראב"ד רבי יוסף צבי הלוי זצ"ל, על החומר הרב והעשיר. תודות לסופר החסידי הרה"ח שניאור זלמן ברגר שי' – קרית מלאכי, להרה"ח ר' ירוחם ירמיהו הורביץ הי"ו, תל אביב, חבר הספר הנודע "לאלף דור", להרב אבישי אלבוים הי"ו – מנהל ספריית הרמב"ם בתל אביב, על עזרתם התמידית. תודה לש' וידיך חוקרת תל אביב על החומר ההיסטורי המאלף.

122 שנה לתל אביב של מעלה [6]

נפרד בכתבה זו, השישית במספר, מסיפור קורותיה של יפו בימי "העליה הראשונה", מפרשיות יחסי דתיים - חילוניים הראשונות ביישוב החדש, ומקורות חייו הסוערים של רבי נפתלי הירץ הלוי זצ"ל, קברניט הספינה בים התקופה הסוער. אחרי הילוך בסמטאות "נוה צדק" ו"נוה שלום" ומציאת עקבות התקופה בבתי ששרדו. לפני סיום, נסקור עוד פרשיות ובתי ונעיף מבט אל ירושתו הגדולה של הרב: כתבי הקבלה של הגר"א שהוהדרו והתבארו על ידיו. נתפעם לשמע מעשה פלאים בן זמננו במקובל ישיש ממעלה אדומים, וגם נפנה שאלה מתבקשת לגורמים המוסמכים: וכי לא מן הראוי היה שב"נוה צדק" או "נוה שלום" ששמות רחובותיהן מספרים את סיפור קורות השכונה, יתנוסס שמו של הרב הראשון, רבי נפתלי הירץ הלוי זצ"ל?

יעקב שלמה לוי

"היתר המכירה" תרמ"ט, תרנ"ו, תרס"ג.

בשנת תרמ"ט, סמוך ונראה להגיעו של רבי נפתלי הירץ ליפו, חלה שנת השמיטה. היתה זו הפעם הראשונה מזה מאות רבות בשנים שמצוות השמיטה היתה לענין מעשי ממש. באותה העת היה קיומם הכלכלי של המושבות בארץ תלוי על בלימה כנשמה בחוטמו של גוסס. חשש כבד היה כי אם ישמרו שמיטה כהלכתה יסבלו האיכרים חרפת רעב וגם פחד פחדו כי אם יופקרו השדות ולא יזרע בהן דבר, ישתלטו עליהן הישמעאלים, יושבי הארץ.

באותה שעה הירץ רבי נפתלי הירץ – הוא כבר שימש אז כרב המושבות ואחראי על הכשרות ביקב ראשל"צ – אגרות לכל גדולי ישראל בכל קצווי ארץ בבקשה למצוא פתרון הלכתי שיאפשר בצורה כלשהי עבודה

– ולו חלקית – בשדות בכרמים ובפרדסים. אז נולד "היתר המכירה" המפורסם, עליו חתם גאון ישראל רבי יצחק אלחנן מקובנא, ויחד עמו הרבנים הגאונים רבי שמואל זנוויל קלעפפיש מווארשה, רבי ישראל יהושע טרונק ה"ישועות מלכו" מקוטנא, ורבי שמואל מוהליבר מביאליסטוק. עיקרו של היתר המכירה: מכירת הקרקע לנכרי ועבודה באילנות בשרות הגוי. משהו מעין "מכירת חמץ".

אפס, רבני ירושלים לא אבו לקבל את ההיתר הזה וטעמם העיקרי היה כיון שיש כאן איסור של "בל תחנם", שאסור למכור לגוי קרקע בארץ ישראל. ומה הרווחנו אם נמלטנו מאיסור אחד אל איסור אחר? הרי זה "כמי שברח מן הפח ונפל אל הפחת"?! אכן, באותה שנה נמנעו רוב איכרי המושבות מעבודה ובמסירות נפש אמיתית שמרו את מצוות השמיטה. כדרכו של עולם, קפצו על העגלה כל אותם פורקי עול שנעשו פתאום ל"מבינים" בעיני הלכה ול"חרדים ודואגים" על כבודם של חכמי ישראל שחתמו על ההיתר. הרבה נכתב כבר על סערה זו.

עם התקרב שנת השמיטה הבאה, בתרנ"ו, שבה וניעורה השאלה במלוא עצמתה. בפרט כאשר בארץ הוקמו מושבות רבות נוספות. או אז קם רבי נפתלי הירץ, גילה רב כוחו בתורה וחדש היתר ("כ"הוראת שעה!") שסילק את הבעיות שהן בהיתר הקודם. ההיתר הידוע כ"היתרו של רבי נפתלי הירץ הרב מיפו", אמר למכור לנכרי רק את האילנות ולא את הקרקע. ומכירת האילנות הרי היא על מנת לקוץ. אלא שסומכים על הנכרי שלא יקצוץ האילנות. ובאופן זה מותרות חלק מן המלאכות. (אריכות גדולה יש בענין. ואין כאן מקומה, כמובן).

הציע רבי נפתלי הירץ את ההיתר לפני רבו מוהר"ל דיסקין ושאר רבני ירושלים ושמוחו עליו מאד. אם כי ברור כי לא היה ההיתר אלא הוראת שעה וכפי שכתבו במכתבם. כל כך היתה דעתם נוחה בהיתר עד שעמדו ושלחו אגרת לרבי יצחק אלחנן בו בקשוהו כי יגנוז את היתרו שלו שאין דעתם מסכמת עמו, באשר יש להם היתר המוסכם על הכל. (אמנם הגר"א לא נעתר להם ולא חזר בו אלא עמד בהיתרו!)

אכן, כל כך היה היתרו של הרב מיפו מקובל על גדולי ירושלים עד שבעיתונות התקופה ובספרות ההלכה אין אנו מוצאים שום פולמוס סביב הנושא, אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה. גם בשמיטה הבאה, תרס"ג, עת ננהג היתרו של רבי נפתלי הירץ, הסכימו עמו הכל, ורק בתר"ע, כאשר על כסא הרבנות ישב הגר"י הכהן קוק זצ"ל התעוררה מחלוקת גדולה בנושא שכן הוא שב וחדש את היתרו של הגאון רבי יצחק אלחנן למכור גם את הקרקע.

והימים, שלהי תרנ"ה, ימי הפולמוס הגדול עם "בני משה" על פרשיית התיאטרון בעיר רחובות עליה סיפרנו בכתבה הקודמת. והנה נודע פתאום שהרב האדוק, השומר על העיר מכל משמר, נעשה למתיר... קפצו הללו על הדבר כמוצא שלל רב. אמנם, נחלקו לשני מחנות. היו שבאו והחציפו פנים ואמרו: "אין אנו מקבלים היתר למחצה ורוצים שיתיר הרב הכל!" שכן לא כל המלאכות הותרו בהיתר זה. לא נבהל הרב והשיבם בניחותא כי לא הוא המתיר כי אם התורה, והמותר – מותר והאסור אסור ולא יזוז ממקומו.

והיו שעמדו ופרסמו בעיתונות כי אכן הרב התיר את העבודות מכל וכל. מיד חרדו רבני ירושלים והריצו אגרת בהולה לרבי נפתלי הירץ: "שלום וברכה מרובה לכבוד הרב המאור הגדול, מעוז ומגדול חכם ויר"א מו"ה נפתלי הערץ נ"י הלוי רב דעה"ק יפו תובב"א.

שמועה שמענו, כי אחדים מבני המושבות יתאמרו וישתבחו כי הרבנים מירושלים ת"ו יתירו את השמיטה, ולא ידענו מאין יצאה השמועה הכוזבת הזאת, כי ידענו את כמ"ע כי בוודאי לא התיר להם יותר ממה שנתנה לנו התורה רשות עפ"י דרכי' והליכותיה ולא יצא מכשול ח"ו מתחת ידו, ולכן תמהנו על החפץ מאין עשתה לה השמועה הזאת כנפים, ואולי מחמת חסרון הבנתם בדת תוה"ק, יעלה בדעתם כי הקולות שיש בהלכות שמיטה תלויות ברצונו ובדעתו, וכי מחמת איזה פנייה וסבה נוכל ח"ו להתיר להם יותר ויותר – לזאת נבקש את כמ"ע העומד במקום המעשה שיעמוד כעמוד ברזל על עמדו, ויודיע להם, כי אין לנו רשות להוסיף היתירים, כ"א עפ"י הדרכים ממדות תורה ונתיבותיה, המקובלות לנו עד מרע"ה. ויבקש נא כמ"ע מבני המושבות לבל יוסיפו להוציא דברי בלע כאלה מפיהם, לבל נצטרך להוסיף גדרים וסייגים ולאסור את אשר **התרנו לצורך שעה** לבל ימוטו ח"ו מוסדי הישוב. ויתחזק ויתאמץ להקים דברי השמיטה כהלכה ויהי' ד' עמו להצליחו בכל דרכיו ולהשכילו כעתירת הבעה"ח פעה"ק ירושלם תובב"א שלהי חודש מנ"א ערב שבת השמיטה תרנ"ה לפ"ק.

שאל חיים בהרה"ג מ' אברהם הלוי מדובראוונא/ חיים יעקב שפירא מקאוונא/ שאל אלחנן בהר"א ז"ל/ זבולון בלא"א הרצ"ה ז"ל הערשינזאה/ יודא יודל ארי' ליב בהמנוח מו"ה עוזר זללה"ה רב דראדין/ משה נחום וואלענשטיין/ רפאל יצחק יהודא ליב חפץ/ זבולון חרל"פ/ יוסף חיים זאנענפעלד.

על אלה הוסיף מוהרי"ל דיסקין השרף מבריסק זיע"א שורות אחדות בכתב ידו לתלמידו האהוב: הנני דו"ש ידידי האב"ד דעה"ק יפו תובבא"ס. עינינו לנוכח יביטו דבר אגרת חכמי ירושלם עה"ק תובב"א, לזרז את כ"ת שיחי' להיות עז כנמר נגד הבאים לזלזל באיסור שביעית האמורה (והגאון מוהר"ש סלאנט שליט"א, והגאון דלובלין שליט"א הלא המה פא"פ דברו עם כ"ת בעצמו על ככה בהיותו פעה"ק זה כשבועיים), בטוחני כי כן יעשה כת"ה להתחזק בקיומה של תוה"ק, ואין מזרזין אלא למזורז כיו"ב ובימיו ובימינו ישיב ד' שבות עמו כו' ונשוב גם אנחנו למנות שמיטין ויובלות כימי עולם כנפשו ונפש ידידו דוש"ת - משה יהושע יהודא ליב בהגאון מו"ה בנימין זללה"ה מבריסק דליטא.

*

לקראת השמיטה הבאה, בשנת תרס"ג, היה רבי נפתלי הירץ ביראת חטאו המופלגת, מתחבט הרבה אם להמשיך ולהתיר, למרות שההיתר היה מקובל על כולם. רבו הקדוש מבריסק כבר לא היה בין החיים (הוא נשא עליו הספד ביפו משך שלש שעות כשהוא חלוץ מנעליו) והגאון האדר"ת ששימש אז ברבנות ירושלים נשא ונתן עמו בעניין זה. ומה מזעזע לקרוא את לבטיו של רבי נפתלי הירץ במכתבו לידידו הגאון האדר"ת זצ"ל: "אמנם כשאני לעצמי לבי עלי דוי מאד. רואה אנכי מיום שבתי פה והשמיטה שאנו מדברים עליה היא השמיטה השלישית מיום שבתי ביפו, וראיתי כי אלה אשר התחילו למשכני נפשם על היתר השמיטה רובם ככולם לא

יצאו נקיים ואנכי כמו כן אשר הלכתי בדרך אשר הסכימו פה הגאונים הגדולים, אבל אנכי הייתי ההולך ובא ועוסק בזה להתיר סחורה בפירות שביעית. וכבר אמרו חז"ל כמה קשה אבקה של שביעית כו' וכבר ראיתי כי גם אנכי קבלתי למטרפסי' עבור זה בזה השמיטה שאני חולה בעוון זה. וירא אנכי מאד להשתקע בזה ולקבל עלי במקום חמור כזה. כי מה אני ומה כחי איש פשוט אשר יעמיסו עלי הוראות חמורות כאלה... "

"סוף דבר אם יעמוד מעכ"ת מרחוק לא אוכל לעשות גם אנכי בפה שום דבר כי מהראוי היה שכל ההוראה הזאת יעשה מגדולי ישראל או בכנופיא דלימטי לכל אחד שיבא מכשורא... אך בכל זאת צריך להתישב היטב והרבה בכל ההוראות בזה... ובפרט בזמנינו זה אשר ראיתי עד כמה הוקל בעיניהם עד שנעשה כהיתר, ואוי לעינים שכך רואות ולאזנים שכך שומעות. מי יודע אחרית כוונת המחפשים היתר ואף הכשרים והיראים שבהם אינם רואים היטב את הנולד וכל המקיל להם מגיד להם ומניחים להשטות בעצמם ולא אוכל להעלות הכל בכתב וצריך בקשת רחמים וסייעתא דשמיא לכל יצא מכשול מתחת ידי המורים"

הגאון האדר"ת זצ"ל"ה נדדעזע לראות שאותו גאון וצדיק תולה אשמה בעצמו והוא ניסה לפייסו בדברים: "אמנם אשר יכתוב ידידי שי' שלבו עליו דוי כי כל אשר התחילו למשכוני על היתר השמיטה רובם ככולם לא יצאו נקיים וכן גם מעלת כ"ת שיח' בעצמו כו' וכו' לא כן עמדי. חלילה למעכ"ת שי' לפחד מזה, **ואותם שידע דשקלו למטרפסיהו ל"ע כמדומני שלא דברו דבריהם לש"ש רק מפני הנצחון והקנטור וביזו חכמי ירושלם ת"ו וכל לומדיה מקבלי החלוקה ורצונם הטה את דעתם להקל בלי טעם ורית. ידידי שי' יודע היטב מי ומי היו בזה, זכורני בש' תרמ"ח שראיתי לגדול א' שקרא ב"הצפירה" מאמרו של רב פלוני שכ' שהמסייע להעובדים לשמור השביעית ה"ה מסייע ידי ע"ע כו' ופטפט דברי הבל כאלו והגדול ההוא נרעד ונרתת מרוב צער ועגמת נפש ואמר בפה מלא, **תמה אני אם יוציא זה הכותב שנתו וכן הי' ר"ל**, וכי נקלה הוא לבזות חו"ר ירושלם והת"ח שבה, והוא עון מרגלים ואין תימה דשקלי למטרפסיהו ל"ע אבל ידידי שי' כוונתו לש"ש לטובת העניים והאומללים ל"ע. לא להתייגר ולהתפאר לא לקנטר ולהתגדר וה"ה משא ומתן בהלכה למעשה..."**

(ולמען הסיר מכשול: הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שביאר היטב את יסודות המכירה בשנים ההם, חזר תמיד ואמר בתקיפות כי כל זה אינו שייך לזמנינו מכל בחינה שהיא ואין ל"היתר" כיום שום משמעות הלכתית ואינו אלא חוכא ואיטלולא. אף על היתרו של רבי נפתלי הירץ אמר, שכיון שכיום מלאה הארץ עצי פרי וקציצתם תגרום נזק במיליארדים, ברור ש"מכירה על מנת לקוץ" אינה רצינית כלל ועיקר ואינה מכירה אמיתית!)

אפס, עוד קודם השמיטה ההיא נסתלק הרב דיפו לבית עולמו. וחתנו הגאון רבי יוסף צבי הלוי הראב"ד הוא שסידר את ההיתר כפי הנחיות חותנו ובתיאום עם הגאון האדר"ת. לימים הוציא לאור את ספרו המפורסם "הוראת שעה" ובו סיפר את כל קורות ההיתר, הרחיב וביאר – הוא היה מגדולי מורי ההוראה במצוות התלויות בארץ – את היתרו של חותנו הרב, ואף הביא את חליפת המכתבים המתלבטת עם האדר"ת.

כאמור, בשמיטה הבאה, כאשר הגרא"י הכהן קוק כיהן כרבה של יפו וחידש את ההיתר הרחב של רבי יצחק אלחנן, התעורר מחדש הפולמוס במלוא עוזו, והדברים ידועים.

בית החולים "שער ציון"

ולא רק לרוחניות בני יפו דאגו הרב רבי נפתלי הירץ הלוי וחברי ועד העיר: רי"מ פינס, ר"ש רוקח, ר"ח שמרלינג, ר"ב לאפין וכל היתר. (כולם, דרך אגב, חברי "לשכת שער ציון" של "בני ברית"). כי היתה ידם נטויה לדאוג לכל צרכי ציבור ולכונן כל אשר יש בו צורך לקהל. ואם כתבו באגרות ששלחו מיד עם הקמת הועד בתר"ן, כי רואים הם לחובה לעצמם להקים בית חולים ובית הכנסת אורחים – עמדו בדיבורם. עד עצם היום הזה ניצב ברחוב יבניאל פינת רחוב שבזי הבית אשר בנה ר' זרח ברנט בתרס"ט עבור בית הכנסת האורחים שהוקם שבע שנים קודם לכן ע"י רבי נפתלי הירץ. בית החולים, לעומת זאת, כבר לא קיים היום. כמו כל אזור "מנשייה" שבין "נוה שלום" והים הגדול, לא שרד הימנו מאומה. הבה ונספר את סיפורו.

*

מיום שהחלה העלייה הגדולה בתרמ"ב והחלה אוכלוסייתה של יפו גדלה והולכת ונעשתה לעיר שיש בה ממש, הורגש בה ביותר חסרוננו של בית חולים יהודי. בית החולים היחיד שהיה ביפו היה זה של הנוצרים הקתולים שלא היססו מלהשתמש בו ככלי להפצת אמונתם, ר"ל. בפרט נורא היה הדבר כאשר ניצלו הללו את רגעי מצוקתם של החולים שפרפרו בין מות לחיים. **"ולא לעיתים רחוקות תחזינה עיני החולה" – נכתב אז – "אחד מאחיו שוכב נגדו מתאבק עם מר המות והכמרים עומדים עליו ומתפללים בעד נפשו... ובמותו יש שלא ידעו אחיו העברים ונקבר בקבר בני העם..."**

מי שרצה להזדקק לרופא פרטי – היה מצבו קשה ביותר. רופא יהודי כמעט ולא היה בנמצא והרופאים הנכריים גבו סכומי עתק: חמשה פראנק לביקור רופא ביום ועשרה בלילה. בתי המרקחת שבעיר – למי שחפץ לקנות תרופות שלא דרך הרופא – היו עלובים ביותר. מדפיהם היו ריקים כמעט דרך קבע. **"ובתי הסמים" (בתי מרקחת), בעיר המה כעוללים אחר הבוצרים או כחסיל הבא אחרי החגב, ואשר השאירו הרופאים אכלו הם".** העזרה הרפואית היחידה אותה קיבלו בני יפו היה בעת ביקורו של רופא המושבות מטעם הבארון רוטשילד שהיה מגיע פעמיים בשבוע ליפו אבל עזרתו היתה מועטה ביותר. **"היה היה לה להעדה טרם נוסדה הועד בית סמים ורופא מושבות הנדיב היה בא פעמיים בשבוע העירה ועונה לדורשיו שעות אחדות, אבל החולים שנחלו באותן השעות המרובות שהרופא לא היה בעיר – תמו לגווע..."** המצוקה הרפואית לא היתה חלקה של יפו בלבד כי אם גם של כל המושבות שסביבה, שם העניק הרופא מטעם הברון טיפול רפואי חינם אך ורק לבני חסותו מבין חברי המושבה.

לאור המצוקה הנוראה התעורר ועד העיר המאוחד (אשכנזים וספרדים) שבראשית רבי נפתלי הירץ הלוי, להתחיל ולארגן שרות רפואי ראוי לשמו ביפו. שהרי **"הכל יודעים על מה אדני בית כזה (- בית חולים) הוטבעו, הכל מודים כי בית כזה הוא מהדברים היותר נחוצים בכל מקום ובכל זמן, אך כמה גדלה נחיצותו פה עיה"ק יפו אי אפשר לאדם לדעת עד אם יראה הכל עין בעין. כי ילאה כל עט סופר ויתגיע כל דמיון לתאר ולצייר מצד אחד מה נוראה הצרה ומצד שני מה גדלה ההצלה..."**

וכיון שהניף הועד ידו, קם וקרא בחזרה ליפו, אחד שכבר היה בה וידידו רב לו בהקמת שכונת "נוה צדק". הוא הד"ר מנחם שטיין. באפיו היה הד"ר שטיין איש עדין ונעים הליכות, אפס, היה חילוני גמור, זר ומנוכר לכל

דבר יהדות. לראשונה בא ליפו בתרמ"ו, חבר לארגון "עזרת ישראל" של שמעון רוקח ובני ירושלים שהיתה הבסיס ל"שער ציון" וועד העיר. אף היה הד"ר שטיין מחברי הועד הראשון של שכונת "נוה צדק" והוא חתום על שטרי המכר והגורל עם רוקח, שמרלינג, אהרן שלוש, ר' מאיר המבורגר ור' ישראל פרלקוורט (כמסופר בכתבתנו הראשונה). כשהגיע לראשונה ליפו עסק רק קצת ברפואה אבל אחר כך עבר לחברון שם שימש כרופא הקהילה היהודית וגם כרופא ממשלתי, כעת נקרא חזרה ליפו.

את שכר פעולתו של ד"ר שטיין שילם הועד והוא היה מקבל את החולים חנים אין כסף. בית בן שלשה חדרים נשכר על ידי הועד. חדר אחד שימש כחדר המתנה, השני – חדרו של הרופא והשלישי – בית מרקחת בניהול של רוקח מומחה. התשלום עבור התרופות היה לפי מצבו הכלכלי של החולה. ואילו חולים במצב קשה זכו לביקור פרטי של הרופא בביתם. אחזקת המרפאה מומנה מתרומות החל מיום הווסדה. **"התעורר הוועד ויוציא קול קורא לבני העדה ויתנדב העם, הממעיט הביא עשרים פראנק..."** גם במשך הזמן הסתמך על תרומות, מסי קהילה, ותמיכה של "בני ברית".

ואז, בקיץ של שנת תרנ"א, כארבעה חדשים לאחר פתיחת המרפאה, פרצה מגפת דבר נוראה ביפו ובמושבות. אם לא היה די לה ליפו בחוליה שלה, נהרו אליה המוני פועלים חולים מכל המושבות שסביבה. המצוקה היתה נוראה. אז פנו רי"מ פינס שהיה אז נשיא לשכת "שער ציון" של "בני ברית" וסגנו ר' שמעון רוקח, בבקשה דחופה לעזרה ממונית מהרב מרדכי אדלמן, ירושלמי שהתגורר ביפו והיה נציג חברת החסד החרדית "למען ציון". הרב אדלמן נחלץ לעזרה, ויסד בשיתוף "שער ציון" ותרומות שהשיג בדחיפות מחו"ל – בית חולים. שכר לשם כך בית בן שתי קומות ובו שמונה עשרה חדרים, שהכילו מרפאה, בית מרקחת ועשרים מיטות אישפוז. **"ולעת הצורך מוסיפין עליהן ועתה הצורך יקרה פעמים רבות בשנה ובייחוד בימי הקיץ ימים אשר שלטון בהם להמחלות ומירושלים ויתר ערי א"י ינהרו חולים ליפו לרחוץ במי הים או לשאוף מאוירו המלוח"**. שמו של בית החולים הראשון ביישוב החדש נקרא "שער ציון".

אפס, אם היתה לו לבית החולים זכות רבתי בהצלת נפשות גשמית, היה הדבר קצת בעוכריה של יפו מבחינה רוחנית. שכן למנהלו הרפואי ולרופא הראשי נבחר כמובן הד"ר מנחם שטיין שהיה אז ידידו הטוב של שמעון רוקח, ומעמד זה הקנה לו השפעה רבה. הד"ר שטיין שהיה חבר "לשכת שער ציון" ומהעולים הראשונים ארצה בתרמ"ב היהגם ... נשיא אגודת "בני משה" ביפו! הראש והראשון לפעולותיה. ואם כי לא היה בעל אופי לוחמני כראשי "בני משה" האחרים דוגמת ברזילי וטיומקין. אבל עמדתו בקהילה נתנה לו השפעה רבה. (בכתבה הקודמת סיפרנו כי הוא זה שהתרוצץ להשיג רשיון מהתורכים להעלות את ההצגה "זרובבל" ברחובות.) לצדו של הד"ר שטיין פעל הד"ר מזיא המפורסם ששימש עד אז כרופא המושבות.

אמנם, קיומו הגשמי של בית החולים הוטל על חברי ועד העיר, ובעיקר פינס ורוקח שעשו מלאכתם בהתנדבות. בהנהלת החשבונות עסק מזכיר הועד ר' יעקב גולדמן (שהיה גם סופר פורה ורבים מרישומי התקופה ההיא יצאו מפי עטו). וקבעו "תקנות ונהגות" לבית החולים ששרת את כולם ללא הבדל עדה ומעמד.

ונקבע תעריף שהתחשב במצבם הכללי של החולים. נגבו מיסים מבני הקהילה וגוייסו תרומות בחו"ל. לא אחת הצטמצמו ההכנסות עד לאפס ונשקלה סגירת בית החולים ולמרבה הפלא תמיד הגיעה העזרה ברגע האחרון.

במהלך השנים הקרובות תקפו מגפות את יפו וסביבותיה כמה פעמים. כך היה למשל בקיץ של שנת תרנ"ג **"והעיר כולה נדמתה אז לבית חולים... לולא ביה"ח "שער ציון" יפו כבר לחרבה היתה, ומהיות עדת ישראל כבר חדלה. כי אשר למות, למות היה יוצא ושאר כל העם כצפרים נודדות מקנם לנפשם היו בורחים מתוך המהפכה ונפזרים לכל רוח..."** גם שנת תרנ"ד **"הצטיינה במחלות משונות"** ובשנת תרנ"ו תקפה מגפת שפעת **"(שפעת יפו"!) את העיר.** גם ד"ר שטיין עצמו נדבק במחלה ואלמלי בא ידידו הד"ר ר' משה וואלאך מ"שערי צדק" לעזרו ולהחליף מקומו, נסגרים היו שערי בית החולים. המקומות שבמבנה השכור לא הספיקו כלל ועיקר. או אז החליט שמעון רוקח שכבר היה אז ראש הועד ונשיא "בני ברית" ביפו לקנות מבנה קבוע לבית החולים שיהא גדול ורחב ובבעלות ועד הקהילה. המקום המתאים היה ביתו של הקונסול האוסטרי שהועמד למכירה בסכום עתק של 75000 פראנק. הבית עמד באיזור שנקרא אחר כך "מנשייה", בין "נוה שלום" ובין הים. לשם השגת הכסף יצא רוקח לחו"ל, הצליח להשיג מהברונית קלרה הירש סכום גדול, אותו ציוותה בצוואתה לביה"ח בעת מחלתה, שבוע לפני פטירתה. ותנאי התנחה – נותנת היא את הכסף בתנאי שיתן הועד סכום מקביל לעומתו. וולף סג"ל שהוריש בצוואתו סכום גדול לבית החולים איפשר לוועד לעמוד בהתחייבויותיו, כמו גם תרומות מהברון רוטשילד ומכ"ח. מחירו של הבית גם הוזל בסופו של דבר. הבארון אף נתן הוראת קבע שנתית של אלפי פראנק להחזקת בית החולים. בח' טבת תרנ"ח נערכה הפתיחה החגיגית של בית החולים.

זכות גדולה נפלה בחלקו של בית החולים שער ציון. בבוקרו של יום ראשון, ט"ז מנ"א תרנ"ז הגיע להינפש קמעא ביפו הגאון הישיש רבי שמואל סלאנט זצ"ל, רבה של ירושלים. את פניו קבלו בתחנת הרכבת אשר במנשייה, רבי נפתלי הירץ יחד עם ראשי ועד העיר, מנהלי בית החולים ועסקני ת"ת "שערי תורה". אכסנייתו של רבי שמואל היתה בבית החולים "שער ציון" ולמחרת בואו באו לבקרו מנהלי הת"ת עם כל התלמידים והמלמדים שנתברכו מפיו. כעבור כשבוע ומחצה, בכ"ז מנ"א הגיע רבי שמואל סלנט בלויית רבי נפתלי הירץ לבנין התלמוד תורה" בכדי להחזיר ביקור גומלין. ההעלנו בדעתנו בהלכנו ברחובות "נוה שלום" התל אביבית כי כאן פסעו כפות רגליו של רבי שמואל המוכר לנו אך ורק מהסיפורים שבין החומות.

הרבה יש לספר על בית החולים שמשך הרבה שנים לא התקרב כלל ועיקר לרמתם של בתי החולים החרדיים שבירושלים. הרי לפנינו מרישומי בן התקופה שהתאשפז שם בתרס"ז, כשלבית החולים כבר מלאו תשע שנים: **"ביה"ח לא היה אלא כמין פארודיה של בית חולים. בלא הספקת מים מתוקנת, בלא מלאי של לבנים וכלי המטבח די הצורך, בלא מטפלים מנוסים. הפרנס של בית החולים, שץ. רוקח, היה מקבל מדי שנה בשנה ממשפחת הבארון רוטשילד כמה אלפי פראנקים לצרכי ביה"ח ובכסף זה השתדל לקיימו בעונת הקיץ, כל זמן שהשיגה ידו. בדרך כלל הספיק הכסף לשלשה – חמישה חדשים וכשאזל – נסגר בית החולים... דלת ממש, ככל הדלתות שבעולם, לא היה בנמצא בחדר. בלילה היו באים חתולים, מעירים אותי משנתי ביללתם, ומסתכלים בי בעיניים מזרות זיקי זרחן מעל שמיכת המיטה... והיה לא מן הדברים**

הגורמים נחת רוח לחולה השרוי בחום גבוה... ברצותי לרחוץ את גופי היה מן הצורך להביא את המים בפחים מן הבאר שבחצר ביה"ח ולחמם לפני הרחיצה..

וכל ימיו היה רבי נפתלי הירץ עומד לימינם של גבאי ומנהלי ביה"ח, לעזרם ולתמכם. מה נחמד לראות את מליצתו אותה כתב בפנייתו בבקשה לתרום לביה"ח: " **אם כי מורה הוראה אנכי פה והחובה עלי מוטלת להשיב על השאלות החולפות ועוברות עלי אך השאלה הזאת ששאלוה מנהלי בית החולים דפה אודה ולא אבוש כי אין בידי לפותרה. ועל נדיבי העם שרי ב"י עליהם הנני מתכבד לשים המעמסה לענות לשואלים דבר ולהעמיד כל דבר על מכונו עד שלא יהיה מקום לשאלה. ובזה יסירו מעלי אבן המעמסה של חשיבות השאלה החמורה הזאת וחסדה לא אשכח נצח....** נאום נפתלי הירץ הלוי החונה פעה"ק יפו ת"ו."

עוד הרבה יש לספר על קורות בית החולים, אך זאת נאמר שבשנת תש"ח, בקרבות הגדולים שהתחוללו בגבול יפו ותל אביב – אחרי שכבר לא שימש כבי"ח, חרב הבית לגמרי.

בית הכנסת אורחים

ברחוב יבניאל פינת רחוב שבזי ניצב המרכז הקהילתי של השכונה. לא רבים יודעים כי בית זה – מהעתיקים שבאזור הוא, בן מאה שנים ויותר . ביוזמתו של רבי נפתלי הירץ הלוי, הוקם בשעתו "בית הכנסת אורחים" ששימש כמלון אורחים לעולים שהגיעו לנמל יפו וליהודים שירדו מירושלים ליפו. בית הכנסת אורחים פעל לפי תקנון קפדני והיה נתון תחת פיקוח ציבורי. אחת הקביעות בתקנון, הייתה הגבלת השהייה בו לחמישה ימים. כך ביקשו למנוע את הפיכת המקום לבית מחסה לאביונים.

כדרכו, עמד רבי נפתלי הירץ בחזית המאמצים לקיום בית הכנסת האורחים. **ועיני רואות -** כותב הוא במכתב אחד מני רבים – **"איך שהתבצרו והתחזקו רבים להמנות לדבר מצוה ולחזק ולייסד הכנסת אורחים פה. אבקש מכל תושבי העיר... שיראו ויתארו כאילו אני עומד לפניהם וידי פשוטות לפני כל אחד ואחד ומתחנן לפניו: אנא, תחוס נא על נפש האורחים העייפים אשר כמה פעמים יסובבו בראש כל חוצות ואין איש מאסף אותם הביתה..."**

לימים, בשנת תרס"ט הורחב (ויש אומרים:הוקם) המבנה הזה ביוזמתו ובתרומתו של הרוח החיה בקהילה, רבי זרח ברנט. עם סיפוח נווה צדק לתל אביב, עבר המבנה להחזקת העירייה ובשנת תש"ח היה למרכז קליטה עירוני שנסגר בראשית שנות התש"כ. בשנת תשל"ז, כשהוחלט על שיקום שכונת נווה צדק – נקבע "בית הכנסת אורחים" לשמש כמרכז הקהילתי לשכונה. בשנת תשנ"ו שוקם המבנה ההיסטורי על ידי עיריית תל אביב-יפו.

תרס"ב - בטרם עת

שנותיו האחרונות של רבי נפתלי הירץ סוערות היו במיוחד, מחלוקות אדירות בקהילה – במוקדן עמדו שמעון רוקח וד"ר שטיין – זעזעו את העיר ושיתקו הרבה מהפעילות. באותה העת נפרדו קהילות יפו לשלש: פרושים, חסידים ומתנגדים. קהילת חסידי חב"ד הכתירה אלוף לראשה את הגה"ח רבי שניאור זלמן סלונים זצ"ל ששימש ברבנות עוד שנים רבות לאחר מכן.

המחלוקות לא הוסיפו כמובן לבריאותו של הרב שאף פעם לא הצטיין בבריאות יתירה, ושכבר מותש היו מרדיפות ומלחמות "בני משה". "נפלא" – כותב עליו ידיד – "איך הגוף הרצוף והחולה היה יכול לסבול עול תורה ודרך ארץ ולהחמיר על עצמו בכל החומרות היתירות כאחד הגדולים. ובמידה שהחמיר על עצמו הקיל לאחרים..."

"בנסיעתו בפעם האחרונה בחודש סיון על הכרמים בראשון לציון, הכה השמש על ראשו ונתעלף ובהבינו כי ימיו חוצצו בקש להובילו לירושלים. אחרי ימים נסתלק ביום י"ד סיון, תרס"ב. הוא היה אז אך בן חמשים, ודרשו עליו את הכתוב "ובן חמשים... ישוב מצבא העבודה..."

הלווייתו נערכה בירושלים במעמד אלפים שצעדו בחום הלוהט. **"ובבכי נהרות דמע בכי קורע לב מכל שדרות ופינות העם הובא ארונו ... בכבוד רב למאד הובל לקבורה ביום ההוא, המון אדם לאלפים נאסף אל מקום פטירתו...ויבכו כל השומעים בכי רב מאד..."** קברו נכרה במרומי הר הזיתים.

*

תמה ונשלמה לה תקופה הרת גורל בתולדות היישוב המתחדש בארץ ישראל בכלל, ובתולדות הקיום החרדי ביישוב החדש בפרט. תמו להן חמש עשרה שנות עשייה למען הכלל, בהרבצת תורה, בישיבה בדיני תורה ובבוררות, בפסיקת הלכה, בהעמדת חיי הקהילה על תילם: שחיטה, מקוואות, תלמוד תורה, הכנסת אורחים, בית חולים וכל היתר. באה לקיצה תקופה של מאבק בלתי פוסק על דמותו היהודית של היישוב המתחדש, מאבק במסירות נפש מתוך הקרבה אישית עצומה.

באחד מספריו מעלה הגרי"מ טוקצ'ינסקי הרהורים על כך, שיתכן ולו היו חרדי היישוב הישן מקבלים יותר בזרועות פתוחות את המוני העולים ארצה ומקימי המושבות ולא מסתגרים בשלהם – היתה השפעתם רבה ועצומה והם היו מצליחים לכונן פה "יישוב חדש" חרדי הרבה יותר. דומה שרבי נפתלי הירץ הלוי הוא ההוכחה החותכת לכך שיש צדק רב בדבריו. בחכמה ובסבלנות, במקל נועם מחד ובמקל חובלים מאידך, הצליח רבי נפתלי הירץ לשמר – במוקד ההשכלה והחילוניות – קהילה חרדית משגשגת שהשפעתה היתה רבה גם על סביבותיה.

זהו פרק נכבד בתולדות ההתיישבות והמאבקים הרוחניים בתקופת מה שמכונה "העליה הראשונה" (שנות התר"מ והתר"ן) כאשר דמותו של רבי נפתלי הירץ ניצבת במרכז, ולמרות זאת, משום מה, מעולם לא נפרשה יריעה זו בהרחבה בעיתונות החרדית או בספרות שלנו למרות חלקו הרב של רבי נפתלי הירץ בהנחת היסודות לקיום הרוחני שלנו כיום. בסיומה של סדרה זו – בה גוללנו על קצה המזלג מה שיכול לפרנס ספר עב כרס – חשים אנו כי תיקננו במקצת עוול היסטורי לדמות נפלאה זו שעיריות תל אביב לדורותיהן לא מצאו לנכון להנציח את שמה ולו בקריאת שם רחוב.

אך גם אם שמו לא נחקק עלי שלטי חוצות, חקוק באותיות זהב בתולדות מסירות הנפש בארצנו. ולא פחות מכך – בהיכליהם של בעלי הקבלה, תלמידי הגר"א.

לאיש חמודות נגלה רז - - -

מאז שחר נעוריו ועד אחרית חייו, למרות כל ייסוריו הכלליים והפרטיים וכל עסקי הציבור שאפפוהו, היו מוחו ולבו של רבי נפתלי הירץ הלוי, רבה של יפו, שקועים בתורה, הוגים בה ומתענגים על זיו יקרה. להתמדתו לא היה גבול כמו גם להספקי לימודיו הקבועים. בין יתר השיעורים שלו היה גם לימוד קבוע של עשרים ואחד דפי גמרא ליום! כולל בימי מחלה – ורבים היו לו כאלו – כמו גם בימי סופה וסערה.

מלבד התמדתו ויראת חטאו, נחון רבי נפתלי הירץ בכשרונות מבריקים, הוא היה ילד פלא מנעוריו וידיעותיו לא ידעו גבול. בגיל צעיר מאד נכנס בהיכלה של תורת הרז והיה לאחד המפורסמים שבה. במיוחד עסק ברזי תורה מבית מדרשו של הגר"א מוילנא שלאורו צעד כל ימיו.

גם מקבלה מעשית לא משך ידו. אפס, לגודל עיסוקיו וטרחתו ביפו לא מצא לו זמן לעסוק בכגון דא. חיפש לו איפוא איש כלבבו, ומצא את תלמידו וגיסו הצעיר הגה"צ רבי יעקב זאב יעקובסון זצ"ל. אותו לימד רזין אלו. והיה כל מקרה של מקשה לילד ביפו – היו באים אצל הרב יעקובסון, היה בא לבית היולדת, עושה מה שעושה – והיתה הישועה!

בכשרון מיוחד, עין בוחנת וחוש ביקורת מקצועי נחון רבי נפתלי הירץ הלוי. כיון שכך הוטלו לפתחו כבר מגיל צעיר, מלאכות של הגהת וההדרת ספריהם של גדולי הדורות הקודמים. כבר בוילנא, בהיותו לכל היותר בשנות השלושים המוקדמות שלו, יצא לאור הספר "יהל אור" על הזוה"ק והרבה ענייני קבלה עמוקים ביותר מהגר"א מוילנא עם "הערות, תיקונים והוספות" של רנ"ה. כמו גם "קרני אור", פירוש עמוק על הזוה"ק מבעל "יסוד ושורש העבודה" עם "הוספות והגהות רבות ומועילות" של המקובל הצעיר. הוא ההדיר את ספר "הבהיר" להתנא ר' נחניה בן הקנה עם פירוש "אור הגנוז" שחיבר אחד מתלמידי הרשב"א, ואת ספר "עומר מן" על "האדרא זוטא" מהגאון המקובל ר' מנחם די לוזאנו וגם הוסיף עליהם הגהות ותיקונים. הו"ל את הספר "ברית עולם", ספר גדול באיכותו וכמותו מאת המקובל רבנו יצחק אשכנזי מזגערש, "מגלה רזין טמירין באותיות אלפ"א בית"א הקדושים..." חלק שני מכתב יד, עליו כתב פירוש בשם "לוחות הברית". הוא ביאר גם את הספר

"קל"ח פתחי חכמה" להרמח"ל. "כל הספרים האלה היו סתומים וחתומים גם למקובלים ורבי נפתלי הירץ הלוי באור שכלו ומוחו החד באר את הדברים העמוקים בחכמת הקבלה והאיר את עיני ההוגים והלומדים בה." כמו"כ ליקט מכתבי הגר"א והו"ל בתרנ"א את "סידור הגר"א" בשני חלקים עם ביאורים "שער נפתלי", ו"אמרי שפ"ר, ערוכים מכל תורת האר"י ז"ל.

מלבד ספרי הקבלה הוציא לאור, את הספר "שנות אליהו" מהגר"א על משניות מסכת שבת עם הערות ותיקונים, גם חשף טעויות משמעותיות בספרי ראשונים שהוהדרו והעמידם על מכונם, ועוד ועוד.

*

כיום יוצאים לאור ספריו של רבי נפתלי הירץ הלוי בפאר והדר. והם אזניים לתורת הקבלה בכלל ולזו של הגר"א בפרט. בהדפסתו של אחד מהם נכרך סיפור מופלא, אותו קבלנו מבעל המעשה עצמו.

כאשר יצא ר' אריה לוי הי"ו לפני כחצי יובל ל"השלמת הכנסה" באמצעות עבודה נוספת על עבודתו הרגילה, לא העלה בדעתו אלו הפתעות צופן לו עיסוקו החדש לו נזקק עקב קושי כלכלי בלתי צפוי. מה' מצעדי גבר כוננו.

בשנת תשמ"ה החל לעבוד כמוכר ספרים מבית לבית של חברת "ספרי חמד". בהגיעו יום אחד למעלה אדומים, התדפק בין היתר על דלת דירה פשוטה בקומת קרקע. את הדלת פתח לו יהודי זקן, זקנו ארוך ולבן, עיניו מאירות, לבוש היה בגדי חאקי פשוטים וכובע חאקי על ראשו. "מעונין לרכוש ספרי קודש?" שאלו ר' אריה. האיש השיב בשלילה. לחץ את ידי הנוקש בדלת ונפרד ממנו לשלום. אבל בעוד מוכר הספרים עולה במדרגות קרא לו היהודי הישיש וביקשו שישבו. הוא חזר על עקבותיו, והנה, היהודי שמעולם לא ראהו לפני כן, קורא לזוגתו: "בואי לראות את האורח מביאליסטוק שהגיע לביקור!".

ר' אריה הסתכל סביבו בתדהמה על מנת לראות על מי מדבר הזקן. הוא לא ראה איש מבלעדיהם. "אתה מכיר את הרב נפתלי הרץ הלוי מביאליסטוק?" שאל אותו הישיש במפתיע. "שמו של סבי הוא הרב נפתלי הרץ הלוי, אבל הוא נולד בארץ, בן לרב יוסף צבי הלוי זצ"ל" השיב הצעיר המופתע.

הזקן לא הניח לו. "הרב נפתלי הרץ הלוי כתב פירוש על ספר "ברית עולם" חלק ב'!" – אמר – "דע לך כי היעוד שלך בחיים הוא למצוא את הספר ברית עולם חלק א', ולהוציא לאור את שני החלקים." הצעיר שבדלת היה המום. הוא לא הבין כיצד היהודי הזה שרק לפני מספר רגעים ראהו לראשונה, יודע מיהו ומה תיקונו. הוא לא ידע מיהו הרב נפתלי הרץ מביאליסטוק ומה הקשר שלו אליו, ובודאי לא שמע מעודו על הספר הזה. הזקן לא הותיר לו מקום לספק בדבר עיניו הרואות למרחקים. "היכן אמצא את הספר?" שאל ר' אריה. "אתה תמצא אותו, תדפיס אותו, ואשתך ליאורה תעצב את הכריכה!" אמר לו בפשטות כמו ידע משכבר הימים את שמות בני משפחתו. ר' אריה שכבר ראה כי לא אדם מן השורה ניצב לפניו, ניצל את ההזדמנות לשאול כמה שאלות אישיות – ונענה. מאוחר יותר יודע לו כי הוא פגש את הצדיק רבי ברוך שפירא, מקובל גדול, איש פלא ומסתורין שהיו שאמרו עליו שהיה אחד מל"ו צדיקים. הרבה אנשים מכל הסוגים והחוגים שיחרו לפתח ביתו הצנוע והוא קיבל את כולם בחביבות רבה והיה משיב תשובות קולעות אל השערה ולא יחטיא.

נסע ר' אריה לוי אצל סבו הרב נפתלי הרץ הלוי מתל אביב וסיפר לו אודות המפגש המדהים עם הרב ברוך שפירא.

"רבי נפתלי הרץ הלוי מביאליסטוק? זה סבא שלי שאני קרוי על שמו!" – סיפר לו סבא – "הוא היה הרב הראשי הראשון ליפו והמושבות. אצלי נמצא הספר "ברית עולם" חלק ב' עם פירוש "לוחות הברית" של סבא" – הוסיף ואמר.

אך היכן נמצא ספר "ברית עולם" חלק א' שיצא לאור בשנת תק"פ? שאלה זו נותרה בשלב זה ללא מענה. ר' אריה החליט להתמסר לעניין. לאחר חיפושים רבים חזר שוב לבית הספרים הלאומי בירושלים על מנת לחפש את הספר "ברית עולם" חלק א'. תוך כדי חיפוש ניגש אליו בחור ששמע מה מחפש הוא, ואמר לו כי אכן הוא מכיר את הספר שדפיו כחולים. ניגש למדף והראה לו את הספר. ספר קטן כרוך מחדש ובתוכו דפים כחולים. הספר הודפס בשנת תק"פ בוילנא. ר' אריה לוי היה נרגש מאד.

חלפו כמה שנים. בשנת תשנ"ה נפטר הסבא הרב נפתלי הרץ הלוי זצ"ל מתל אביב, נכדו של הרב דיפו. ר' אריה נכדו קיבל לרשותו "ברית עולם" חלק ב' ואת תמונת רבי נפתלי הרץ מיפו, זו המתנוססת מזה שבועות בראש כתבותינו.

הוא החליט להוציא לאור את שני חלקי הספר "ברית עולם" ועדיין לא היה לו את פירוש "לוחות הברית" של הסבא הגדול לחלק א', אותו חיפש שנים הרבה. והנה במהלך עבודת ההכנה להדפסה גילה לפתע הערה בת שתי שורות בשולי "ברית עולם" חלק ב' ובה נרשם בכתב קטן: **"אמר המבאר והמסדר מצאתי כמה וכמה ביאורים מהמחבר ז"ל על חלק ראשון ברית עולם וצרפתיים והיו לאחדים בידי וסידרתיים לשער אחד וקראתי 'שער הביאורים' וזהו".**

כאן נסגר מעגל, התברר כי פירושיו של רבי נפתלי הרץ לחלק א' נדפסו גם הם בשולי חלק ב'. בשנת תשס"א זכה ר' אריה לוי הי"ו, כיום תושב "הושעיה", לקיים את צוואתו של רבי ברוך שפירא זצ"ל ולהוציא לאור תעלומה מתורת זקנו הגדול רבי נפתלי הרץ הלוי, זכר צדיק לברכה!

מכון "תל אביב של מעלה"

ת.ד. 455 ב"ב

פקס: 03/6180387

דוא"ל:

babad10@kavnaki.net